

De beloning voor een goede vrouw

Een onderzoek naar de bestemming van de vrouw in het werk van
Mevrouw van Westrheene

Willy Pijp - van de Groep

Inhoud

[Inleiding](#)

[I Mevrouw Jacoba van Westrheene - van Heiningen](#)

[II Het idealistisch proza](#)

1. De kenmerken
2. Toetsing door middel van structuuranalyse
  - 2.1 Het perspectief
  - 2.2 De intrige
  - 2.3 Het einde van de roman
3. Conclusie

[III De Romanheldin](#)

1. Inleiding
2. Uiterlijk
3. Innerlijk
4. Kleding
5. opvoeding
6. Scholing
7. Bezigheden
  - 7.1 Inleiding
  - 7.2 Algemene bezigheden van de heldinnen
  - 7.3 Een specifieke bezigheid: Lezen

[IV De maatschappij in het leven van de romanheldin](#)

1. Standen
2. Religie
  - 2.1 Het christelijk geloof
  - 2.2 Afwijkingen op het orthodox-christelijk denkgood
3. Het huwelijk
  - 3.1 Echtvereniging

- 3.2 Overspel en echtscheiding
- 4. Werken
  - 4.1 Algemeen
  - 4.2 De gezelschapsdame
  - 4.3 De verpleegster
  - 4.4 De onderwijzeres
  - 4.5 De toneelspeelster
  - 4.6 De schrijfster
  - 4.7 Evaluatie

[V Besluit: La destinée Feminine](#)

[Primaire bibliografie](#)
[Secundaire bibliografie](#)
[Samenvattingen](#)

Inleiding

Wij weten niet of op het gebied der oorspronkelijke literatuur ten onzent de vraag gelijken tred houdt met het aanbod. Het “velen voelen zich geroepen, maar weinigen zijn uitverkoren”, of, moderner: “den strijd voor het bestaan overleven alleen de best bewerktuigden”, zal ook hier wel toepassing dulden. Dat er veel, zeer veel wordt aangeboden, is zeker; en het ergste is dat het aanbod in veel, zeer vele gevallen geschiedt door haar, uit wier handen een hoffelijk man moeilijk weigeren kan iets aan te nemen: door Nederlandsche vrouwen
De gids, 1883. Deel 3, p. 179.

Met deze woorden begint een recensie uit *De gids* van 1883 die een werk van de mevrouw van Westrheene, een werk van Elise Soer en een werk van Mevrouw La Chapelle onder de loep neemt. Naar aanleiding van deze woorden kan worden aangenomen dat er niet veel valt te verwachten van het werk van de dames, de recensent begint in ieder geval niet erg positief.

Tegenwoordig is het niet veel beter gesteld met de waarde die men hecht aan de romans die door vrouwelijke auteurs in de negentiende eeuw zijn gepubliceerd. Menigeen komt met het noemen van vrouwelijke schrijfster uit deze periode niet veel verder dan Mevrouw Bosboom-Toussaint. Een enkeling komt nog op de naam van Mina Kruseman of Cornelia Huygens, maar dan houdt het wel op. Als er zoveel vrouwelijke schrijfsters waren, zoals het citaat uit *De Gids* suggereert, waarom zijn er dan zo weinig bekend?

In Nederland is ook niet veel secundaire literatuur te vinden over dit genre, de romans die in de negentiende eeuw door vrouwen zijn geschreven. Ook is er nauwelijks iets te vinden over de vele vrouwen die als romanheldinnen in deze werken optreden. In Engeland is het wat dat betreft heel wat beter gesteld. Daar schrijft men volop over de vrouw in de Engelse roman en haar vrouwelijke auteur. Tot ver over de grenzen zijn de gezusters Brönte bekend met hun heldinnen Jane Eyre, Isabella en Catherine Linton en Agnes Grey. Jane Austen is als schrijfster ook niet uit de literatuurgeschiedenis weg te denken met onder andere haar koppelzuchtige Emma.

Nogmaals de vraag: hoe komt het dat de Nederlandse schrijvende vrouw niet bekend is? Het is niet makkelijk daar een pasklaar antwoord op te vinden en dat is ook zeker niet de bedoeling van deze scriptie. Wel denk ik dat in het proces van canonisering veel schrijfsters zijn weggevallen om zo in de vergetelheid te geraken dat ze moeilijk weer bekend kunnen worden. Veel werk is verdwenen, er is niet of nauwelijks aan te komen. Er verschijnen geen herdrukken en de bibliotheken beschikken ook over bedroevend weinig materiaal. Ik wil

daarnaast niet ontkennen dat de reden dat de schrijfster niet meer bekend zijn ook te maken heeft met de mindere literaire kwaliteiten van de romans.

Toch ben ik er na aanleiding van het C-college 'Negentiende eeuwse romanheldinnen' dat in 1997 is gegeven door mevrouw J.R. van der Wiel over na gaan denken wat de romans van de schrijfster in hun tijd nu zo populair maakte. Al snel werd mij duidelijk dat deze werken vooral werden geschreven vóór vrouwen. Ze waren bedoeld om de lezeres een spiegel voor te houden. Er werd duidelijk gemaakt hoe je als, veelal jonge, vrouw leven moest. Het was dan ook niet altijd de bedoeling van de schrijfster zo veel mogelijk waarheidsgetrouwe heldinnen neer te zetten, maar er werd vaak gewerkt met goede en kwade personages die tegen elkaar af werden gezet.

Het leek mij nuttig en aangenaam een van deze negentiende eeuwse schrijfster nader onder de loep te nemen en te bekijken wat voor type romanheldin zij neerzet. Wat wil zij haar lezeressen duidelijk maken en wat is volgens haar opvatting het ideaal, de bestemming van de vrouw? Het onderzoek richt zich dan ook niet zozeer op de esthetische schoonheid en de literaire waarde van haar werk, maar het materiaal wordt gebruikt als historische bron.

Bij het zoeken naar een geschikte vrouwelijke auteur om aan nader onderzoek te onderwerpen is mijn keus gevallen op Mevrouw van Westrheene. Het aantal werken dat zij heeft gepubliceerd heeft mijns inziens precies een goede omvang om in het tijdsbestek dat ik heb voor mijn scriptie te onderzoeken. Het is goed te overzien, maar zeker niet te weinig om er algemene uitspraken over te kunnen doen. Het is een schrijfster die weinig bekend is, er is ook niet veel van haar oeuvre bewaard gebleven, maar desondanks ik ben er toch in geslaagd haar werk in handen te krijgen. Hierbij heb ik alle losse verhalen die zij in diverse tijdschriften heeft gepubliceerd buiten beschouwing gelaten en heb ik mij alleen gericht op zelfstandig verschenen materiaal, te weten romans, een toneelstuk en een verhalenbundel.

Ik hoop met dit onderzoek een bijdrage te leveren aan het wetenschappelijk onderzoek naar de vrouwelijke schrijfster uit de negentiende eeuw en haar heldinnen. Ik heb de wens dat er nog veel mensen na mij plezier mogen beleven aan deze onbekende tak van de literatuur, want zij is zeker de moeite van het lezen waard.

De opzet

Ik wil, zoals gezegd, onderzoek doen naar de romanheldin in de negentiende eeuw in het werk van Mevrouw van Westrheene - van Heiningen. Hierbij maak ik gebruik van zeven door haar gepubliceerde romans, een toneelstuk en een verhalenbundel die bestaat uit vier verhalen. De romans zijn lijvige werken en twee hiervan bestaan dan ook uit twee delen. In deze scriptie wil ik onderzoeken wat voor type heldin Mevrouw van Westrheene - van Heiningen in haar werken neerzet. Hoe ziet ze er uit, waar houdt ze zich mee bezig en in wat voor maatschappij leeft zij? Met behulp van deze gegevens wil ik antwoord geven op de vraag wat volgens de schrijfster de bestemming is van de vrouw in haar tijd. Wat werd er van een vrouw verwacht, wat was haar taak? Hoe dient zij zich volgens de maatschappelijke normen te gedragen?

Ik zal beginnen met de weinige informatie die er over Mevrouw van Westrheene - van Heiningen te vinden is in een biografie te verwerken, zodat de lezer van deze scriptie zich enigszins een beeld kan vormen van deze schrijfster. Vervolgens is het van belang om te onderzoeken tot welk genre de werken van Mevrouw van Westrheene behoren. Hiervoor zal ik gebruik maken van een structuuranalyse, waarbij ik alleen kijk naar de facetten die voor het onderzoek van belang zijn. Hierbij valt te denken aan het perspectief, de intrige van de romans en het einde van de werken.

Een ander aspect uit de structuuranalyse, te weten het personage, staat voor het beantwoorden van de vragen over de romanheldin zó centraal dat ik hier vervolgens een apart hoofdstuk aan zal wijden. Hoofdstuk drie zal dan ook helemaal in het teken staan van een beschrijving van het uiterlijk en innerlijk van de romanheldinnen. Verder komt hierin aan de orde hoe zij zijn opgevoed, wat voor scholing zij hebben ontvangen en waar zij zich zoal mee bezig houden. Ik heb mij in dit hoofdstuk vooral beperkt tot het vrouwelijk

hoofdpersonage dat in het werk een belangrijke functie vervult, of waar het verhaal om draait. De andere vrouwelijke personages komen en passant ter sprake. Dus ook wanneer een roman een mannelijk personage als hoofdpersoon heeft, richt ik mij niet op hem, maar op het vrouwelijk personage dat na hem het belangrijkste is in het werk.

Om een breder beeld te geven van de romanheldin richt ik mij in het vierde hoofdstuk op de maatschappij die in de werken wordt beschreven en waarin het personage een plaats heeft. Hierbij zal ik ook gebruik maken van secundaire literatuur om te laten zien hoe de maatschappij er in werkelijkheid uitzag en zo toetsen of de schrijfster deze conform de gewoonte van haar tijd beschrijft.

Tenslotte wil ik mij in mijn besluit richten op de bestemming van de vrouw, la destinée feminine. Ik zal dan onder woorden brengen hoe volgens de schrijfster de ideale bestemming van de vrouw eruit ziet.

In de bijlage is een lijst te vinden met titels van de werken van Mevrouw van Westrheene waar ik in mijn onderzoek gebruik van heb gemaakt. Ook is er een lijst met secundaire literatuur aanwezig. Verder zijn hier ook de samenvattingen afgedrukt van de werken van Mevrouw van Westrheene die ik voor deze scriptie heb gebruikt, dit om de lezer tegemoet te komen die logischerwijs geen kennis heeft van het oeuvre van de schrijfster.

Ik ben een aantal mensen mijn dank verschuldigd en deze wil ik dan ook graag bij naam noemen. Allereerst gaat mijn dank uit naar Mevrouw J.R. van der Wiel die mij met raad en daad heeft bijgestaan bij het tot stand komen van deze scriptie. Zij heeft mij alle hulp geboden die nodig was om dit onderzoek tot een goed einde te laten komen en hier zelfs enige vakantiedagen voor opgeofferd. Verder wil ik mijn ouders bedanken voor al de steun op velerlei vlak in al de jaren van mijn studie. Ook wil ik een dankwoord uitspreken aan mijn man, Ite Pijp, die mij met zijn liefde en de juiste woorden altijd heeft weten te motiveren en mij heeft gesteund wanneer ik dit nodig had. Ten slotte wil ik mijn Schepper bedanken, Hij is namelijk degene die mij de capaciteiten, gezondheid, kracht en het verstand heeft gegeven om een universitaire studie te volgen.

Capelle aan den IJssel, december 1998

Willy Pijp - van de Groep

I Mevrouw Jacoba van Westrheene - van Heiningen

Mevrouw van Westrheene wordt op 20 juli 1821 onder de naam Jacoba van Heiningen geboren te Rijswijk in Zuid-Holland. Haar vader was daar predikant. Zij overleed 26 december 1900 te 's Gravenhage.

De schrijfster komt uit een groot en weinig bemiddeld gezin. Zij wordt opgeleid voor het onderwijs en legt daarvoor de vereiste examens af. Na haar diplomering wordt ze secondante op een kostschool in Nijkerk op de Veluwe. Vervolgens wordt ze gouvernante bij een familie in Hoogezand, hoofd van een kostschool in Velp en tenslotte directrice van de stadsmeisjesschool in Zaandam.

Op 22 april 1857 trad zij in het huwelijk met Tobias van Westrheene. Haar man had zich na een mislukte carrière als schilder gericht op de letterkunde en is in Den Haag opgenomen in de kring van S.J. van den Bergh, A. Ising en andere letterkundigen. Hij schreef onder andere voor de *Algemene Kunst- en Letterbode*, *De Tijdstroom* en *Spectator*. Ook was hij werkzaam als redacteur van een aantal couranten (Bron: *Nieuw Nederlandsch biografisch Woordenboek*, deel III, 1413)

Jacoba van Westrheene moest haar man helpen om de nodige inkomsten te verwerven en daarom vertaalde zij, naast haar taak als huisvrouw, romans van o.a. Charles Dickens en George Eliot. Ook maakte zij een verkorte uitgave van *Historie van Willem Levend* van Betje Wolff en Aagje Deken. Na de dood van haar man bleef Jacoba van Westrheene - van Heiningen eerst in Den Haag wonen, maar verhuisde later naar Delft. Daar schreef zij in 1875 onder het pseudoniem Hester Weene haar eerste oorspronkelijke roman, namelijk *De Oudvelders*. Vervolgens keert Mevrouw van Westrheene weer terug naar Den Haag en zij schrijft de volgende romans: *Benijd en beklaagd* (1879), *Oud en Jong* (1883), *Ver van den stam* (1888), *Adèle* (1888), *Philip's eerezucht* (1892) en het verhaal *Alles komt terecht* (1896). De verhalenbundel *Een rijke aanbieder* (1885) en het toneelstuk *Oorzaken en gevolgen* (1878) staan ook op haar naam.

Onder de titel *Uit den vreemde* schreef Mevrouw van Westrheene 40 jaar lang maandelijkse novellen, aan buitenlandse tijdschriften ontleend, in *De tijdspiegel*. (Bron: *Nieuw Nederlandsch biografisch Woordenboek*, deel III, 1414)

II Het idealistisch proza

1. De kenmerken

Rond 1880 zijn er schrijvers en schrijfster die uitgaan van de opvatting dat kunst idealistisch moet zijn. 'De literatuur heeft hierdoor een min of meer didactische inslag. De nadruk ligt op de "kapstokfunctie" van kunst; literatuur is voor de burgerlijke middenklasse een middel tot vermaak, nuttige lering, zedelijkheidsverbetering en stichting'. De functie van kunst is de aandacht op het goede in de mens te vestigen om hierdoor de mensen beter te maken. 'Kunst moet verheffend zijn, zij moet uitzicht bieden op een betere wereld'. (*Anbeek en Kloek*, 1981, p. 8)

In 1981 verscheen een studie van Anbeek en Kloek, *Literatuur in verandering*, waarin zij de resultaten publiceerden van een onderzoek naar verschuivingen binnen de opvattingen van de literaire kritiek tussen 1879 en 1887. In hoofdstuk vier geven de auteurs een viertal kenmerken waaraan idealistisch proza zou moeten voldoen. Dit is het proza waar de naturalistische auteurs zich tegen afzetten. Anbeek en Kloek formuleren de kenmerken van de roman omstreeks 1880 als volgt:

1. Er zijn edele hoofdpersonen, modellen van deugd. De innerlijke schoonheid van de hoofdfiguren gaat gepaard met uiterlijke schoonheid. De wezenlijke goedheid van de mens is van het gezicht af te lezen.
2. Aan het einde van de roman wordt het goede beloond en het kwade gestraft. Het eind is altijd opbeurend, nooit deprimerend.
3. De romans zijn opvallend rijk aan opzienbarende gebeurtenissen. De intrige is vaak bijzonder ingewikkeld en er zijn voor de lezer treffende taferelen met passages die sentimenteel aandoen. De nadruk op actie verleidt de schrijvers en schrijfsters herhaaldelijk tot een beroep op onwaarschijnlijke toevalligheden.
4. Er is in de idealistische roman sprake van een auctoriale verteller. Hij is heel actief in het bewerken van de lezer, vooral van zijn of haar sympathieën en antipathieën. De auctoriale verteller stuurt de lezer, manipuleert diens sentimenten. Hij of zij benadrukt het idealistische karakter van het verhaal door een duidelijke scheiding aan te brengen tussen edele en onedele personages.

Jacqueline Bel sluit zich in haar dissertatie *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* aan bij de kenmerken van idealistisch proza die Anbeek en Kloek in hun onderzoekspublicatie geven. Daarnaast vermeldt ze de ontwikkeling die het idealistisch proza aan het einde van de negentiende eeuw doormaakt. Er wordt door critici steeds minder belang gehecht aan een boeiende verhaalloop en ze oefenen kritiek uit op de onwaarschijnlijkheden en toevalligheden die zo'n prominente rol spelen. Schrijvers proberen zich aan te passen door toch naturalistische kenmerken in hun romans te verwerken. Ook huwelijksperikelen worden een populair item. Daarnaast worden de onderwerpen in het idealistisch proza minder risicoloos. Een slecht huwelijk was lange tijd een taboe-onderwerp in de literatuur, maar in het fin de siècle vinden er morele verschuivingen plaats die daar verandering in brengen. (Bel, 1993, p. 275)

Bovendien onderscheidt Bel een aantal subgenres binnen het idealisme, die wel allemaal de vier hier boven genoemde kenmerken bezitten. De 'negentiende-eeuwer' maakte onderscheid tussen, damesromans, streekromans, historische romans, karakterromans, avonturenromans, incidentenromans, militaire romans, Indische romans en tendensromans. (Bel, 1993, p. 276) Van al deze soorten wordt de damesroman gezien als het prototype van het idealistisch proza, het is een aan het eind van de negentiende eeuw sterk vertegenwoordigde categorie. Naast het feit dat dit type geschreven is door vrouwen, heeft hij buiten de vier eerder genoemde kenmerken nog eigen specifiek kenmerken. De damesromans zijn nog eens *extra* beschaafd en fatsoenlijk. Ten tweede is de hoofdfiguur bijna altijd een sympathieke vrouw. De damesromans zijn door de kritiek niet altijd even goed ontvangen, al waren er natuurlijk uitzonderingen.

2. Aantonen van de kenmerken door middel van structuuranalyse

In het werk van Jacoba van Westrheene zijn de kenmerken van het idealistisch proza en die van de damesromans te vinden. In deze paragraaf wil ik mij bezig houden met de structuuranalyse van het oeuvre van mevrouw van Westrheene, wat een middel is om de kenmerken van het idealistisch proza in haar werk aantoonbaar te maken. Dit wordt geen complete analyse waarin alle structuuraspecten aan de orde komen die W. Blok (*Blok*, 1960) en A.L. Sötemann (*Sötemann*, 1966) in hun onderzoeken beschrijven, maar een onderzoek naar de structuuraspecten die binnen het kader van deze scriptie van belang zijn. Dit zullen de aspecten zijn die bruikbaar lijken om te kijken of de kenmerken van het idealistisch proza te vinden zijn in het oeuvre van Mevrouw van Westrheene. Interessant is mijns inziens het perspectief waaruit de romans zijn geschreven en het lijkt mij zinvol iets te zeggen over de intrige en de afloop van de werken. Haar romans komen qua structuur in grote mate overeen, zodat het verantwoord is, in één keer een algemene analyse te maken van de betreffende boeken. Aan het einde van het hoofdstuk zal ik mijn bevindingen samenvatten. Vooraf aan de structuuranalyse wil ik nog melding maken van een poëtische uitspraak, een basistelling, afkomstig uit de roman *De Oudvelders*. Een citaat dat Anbeek en Kloek ook noemen in *Literatuur in verandering* om aan te geven dat de kunstopvatting van de negentiende eeuw was, dat kunst verheffend moet zijn en uitzicht moet geven op een betere wereld. Als Eveline, het hoofdpersonage, de wens te kennen geeft toneelspeelster te worden, maar op enig verzet stuit van haar gelovige tante Lina, zegt ze:

"[...] maar ik voel dat het goed moet zijn voor een mensch, zijn geest telkens aan het allerdaagsche, aan het materiele te ontrukken. Gij wordt gesticht in de kerk, tante; maar dat wordt niet ieder. Ik bijvoorbeeld, wordt gesticht (om bij dat woord te blijven) onder het hooren van een symfonie, van een tragedie; het zien van een marmeren beeld kan me stichten; ik ben nu eenmaal zoo; alles wat waarlijk schoon is, voert me hooger op, geeft me den lust, ja, de geestdrift om als mensch te streven naar reinheid, naar volmaking als ge wilt. Daarom tante, gloei ik dikwijls van verlangen, om dat gevoel bij anderen te mogen opwekken. Ik denk

met een hart vol dankbaarheid aan ieder die me door zijn gaven hooger heeft gestemd; beter en reiner heeft gemaakt. Ik zou op mijn beurt willen geven, wat ik van anderen geniet. Ik zou willen bijdragen tot veredeling van de menscheid - als ik kan ...” (De Oudvelders, p. 117)

Uit deze basisinstelling, het idealisme, zijn volgens Anbeek en Kloek de inhoudelijke kenmerken van de desbetreffende romans af te leiden. (*Anbeek en Kloek*, 1981, p. 9)

2.1 Het perspectief

Zoals gezien in paragraaf 2.1, is één van de kenmerken van idealistisch proza de aanwezigheid van een auctoriale verteller. Deze is heel actief in het bewerken van de lezer, vooral van zijn of haar sympathieën en antipathieën. Hij benadrukt het idealistische karakter van het verhaal door een duidelijke scheiding aan te brengen tussen edele en onedele, goede en slechte personages.

De verteller is in de romans van mevrouw van Westrheene duidelijk aanwezig, zij stuurt door het gebruik van deze schrijfrant de mening van de lezer sterk. Friedman maakt onderscheid tussen de ‘editorial omniscience’ en de ‘neutral omniscience’. In het eerste geval presenteert de verteller zich expliciet in de ik- of wij-vorm. Dit in tegenstelling tot de neutral omniscience, waar een onpersoonlijke vertelinstantie het woord voert en de zelfpresentatie van de verteller afwezig is. (*Van de Watering*, 1989, p. 83.) Beide soorten zijn in de werken van Mevrouw van Westrheene terug te vinden. Een voorbeeld van de verteller die zich duidelijk presenteert, is te geven uit elke roman die is gebruikt voor deze scriptie, ik zal er twee geven uit *Benijd en beklaagd*.

Wanneer hij [Tendal, WG] met zijn frisch, wij weten het, wat al te welvarend vrouwtje [...] in het publiek verscheen, bleef zijn komst niet onopgemerkt. (Benijd en beklaagd, deel 2, p. 19, cursivering van mij, WG)

Wat al onheilspellende bespiegelingen .... Laat ons verder gaan. (Benijd en beklaagd, deel 2, p. 23, cursivering van mij, WG)

Een derde voorbeeld, ook erg sprekend, komt uit de roman *De Oudvelders*:

Wij zullen hem [Egidius Kroonen, WG] in zijn studiejaren niet stap voor stap volgen, evenmin als wij de voortdurende ontwikkeling van Eveline gadeslaan, of die van Sophie, onder de leiding van “Papa” en haar gouvernante. Ook Willem laten wij vooreerst in de residentie aan zijn omgeving over. Wij zeggen slechts: dat waren de kinderen; zoo was de omgeving waarin zij opgroeiden, en vragen: Wie werden de menschen? (De Oudvelders, p. 71)

De auctoriale verteller heeft het over ‘wij’ en ‘ons’, waarmee de verteller plus de lezer(s) wordt bedoeld.

Een voorbeeld van de neutral omniscience is bijna in elke roman al meteen in de eerste alinea te vinden. Mevrouw van Westrheene begint praktisch al haar werken met een situatieschets van de leefomgeving van de heldinnen. Er wordt een aanduiding gegeven van de plaats waar zij wonen en vaak geeft de schrijfster hier ook een waardeoordeel over. Het volgende citaat komt uit de roman *Adèle*. Hierin duidt de auctoriale verteller aan in welke maatschappelijke positie het echtpaar van Havezate, de ouders van Adèle, zich bevinden en wordt er een moraliserend oordeel gegeven over hun huwelijk gegeven.

In een van de fraaiste huizen aan de Heerengracht te Amsterdam, woonden mijnheer en mevrouw van Havezate. Zij waren rijke en zeer voornaam. Zij waren niet ongelukkig met

elkander, hoewel zij sinds lang hadden verleerd elkaar de allereerste plaats in hun hart toe te kennen. (Adèle, p. 1)

De verteller geeft duidelijk zijn mening over de personages. Maar ook zonder bemoeienis van de verteller kan er geen twijfel over bestaan naar wie de sympathie van de lezer moet uitgaan. Dit gebeurt vaak door het contrast dat wordt geschilderd tussen twee personages, meestal niet onmiddellijk in dezelfde zin of alinea, maar door middel van contrasterende zinnen of reacties in een groter tekstverband. Zo staat Auguste Duitser afwijzend tegenover een logeerpartijtje van haar zusje Mina, maar nodigt Elizabeth Aalout haar van harte uit. Augustes negatieve houding wordt versterkt weergegeven door de positieve houding van haar schoonzusje Elizabeth.

Het komt op de lezer zeer betrouwbaar over wanneer er gebruik wordt gemaakt van een auctoriale verteller in een verhaal of roman. Dit is voor het idealistisch proza van groot belang, omdat de schrijfster met haar werken haar ideeën en moraal wil uitdragen aan de lezer. De verteller kan de mening sturen en de lezer neemt het gedachtengoed van de schrijfster eerder over. Er is dan ook over het algemeen sprake van een extern focalisatiepunt. Wel maakt de schrijfster gebruik van gedachten van heldinnen door deze tussen aanhalingstekens weer te geven en dus expliciet te vermelden wat een personage denkt. Hierbij vermeldt ze dat het om gedachten gaat en is er geen verwarring mogelijk tussen de gedachten en de uitgesproken woorden van een personage.

In de romans is bijna altijd sprake van een 'vision avec', er wordt met de gebeurtenissen mee verteld. Het vertelmoment en verhaalmoment vallen samen. Een enkele keer zijn bepaalde delen, zoals alinea's of zelfs een heel hoofdstuk in de vision par derrière, het vertelmoment ligt dan ná het verhaalmoment. Bij deze vertelwijze wordt achteraf op de gebeurtenissen teruggekeken. De schrijfster maakt hiervan gebruik als ze de lezer inzicht wil geven in het gedrag van een personage. Door het verleden te beschrijven krijgt een personage meer achtergrond en kunnen handelingen of karaktereigenschappen worden verklaard. Dit gebeurt onder andere in *Oud en jong* waar een terugblik expliciet wordt aangegeven door de titels van de hoofdstukken, 'Het verleden van jonkheer De Meter' en 'Weder een terugblik' of doordat de verteller meedeelt in welke levensfase de desbetreffende personage zich bevindt. Het zonderlinge gedrag van De Meter kan worden verklaard vanuit inzicht in zijn huwelijk met Margaretha en de adoptie en het verlies van zijn vrouw en een kind.

De schrijfster maakt in de romans gebruik van de 'fictionalis', een bijzonder verschijnsel waarbij de werkwoordsvorm in fictie vaak de onvoltooid verleden tijd is, terwijl de gebeurtenissen in de beleving van de lezer niet in het verleden plaatshebben, maar in het hier en nu. Dit komt ook door de alwetendheid van de verteller, er wordt namelijk van 'boven af op het verhaal gekeken'.

Er is één boek van mevrouw van Westrheene waar niet altijd gebruik wordt gemaakt van een auctoriale verteller, namelijk in de verhalenbundel *Een rijke aanbieder*. In de verhalen 'Een rijke aanbieder en een lieve vriendin' en 'De kapwagen' is sprake van een ik-vertelsituatie. De ik-verteller is een personage in de verhaalde gebeurtenis, dit in tegenstelling tot de auctoriale verteller die zelf geen deel heeft aan de gebeurtenissen. In het eerst genoemde verhaal is de ik-verteller tevens hoofdpersoon, de zogenaamde I as protagonist. Dit verhaal gaat over Truitje die aan het eind van haar leven haar verkeerde daden opbiecht en tevens verhaalt van haar hervorming. Het verhaal begint als volgt:

Een rijke aanbieder en een lieve vriendin

Die beiden heb ik gehad, en ik heb beiden verloren. Nu ik daarvan begin te vertellen, denk ik er een oogenblikje over na, of ik niet den titel, dien ik daar nederschreef, behoor te veranderen en te schrijven:

Eene lieve vriendin en een rijke aanbieder. (Een rijke aanbieder, p. 3)

Door de 'ik' haar zonden te laten belijden en van haar geluk te laten spreken nadat ze weer de goede weg in heeft geslagen, maakt het verhaal op de lezer minstens zo'n betrouwbare indruk als wanneer in dit verhaal een auctoriale verteller aan het woord zou zijn geweest. Het verhaal is op deze manier een getuigenis geworden. Als de heldin alleen maar edele daden van zichzelf had verteld was het tegendeel bereikt. Het verhaal was dan onbetrouwbaar geweest, dat op de lezer geen deugdzaam effect zou hebben gehad.

In de kapwagen ligt de situatie ingewikkelder. In dit verhaal vertelt de 'ik' het verhaal over de kapwagen waarmee ze door een oudere heer van de trein is afgehaald. Vervolgens laat de ik-personage de oude man onderweg zijn verhaal vertellen over de kapwagen. Dit wordt door hem ook weer in de 'ik-vorm' gedaan. De vrouwelijke ik is in eerste instantie 'I as protagonist', maar wanneer de man zijn verhaal gaat vertellen is hij de 'protagonist'. De vrouwelijke ik is op dat moment geen I as witness te noemen, omdat zij geen deel heeft aan de verhaalde gebeurtenissen, ook niet in de periferie. Deze situatie wordt gecreëerd doordat het verhaal van de mannelijke ik in de directe rede is geschreven. De mannelijke ik wil uiteindelijk zijn toehoorder, en de schrijfster dus haar lezer duidelijk maken dat het verschil in stand geen beletsel is voor een goed huwelijk. De oude heer is namelijk van boeren komaf en trouwt met het nichtje van de Gouverneur.

"Eind goed, al goed," zeide ik [vrouwelijk, WG] "Het blijft anders nog altijd een vraag, of te groot verschil in rang en stand geen beletsel is voor een gelukkig huwelijk."

"Ik (mannelijk, WG) zeg natuurlijk: neen. Maar in ernst, waar gelijkheid van opvoeding en geestbeschaving, tegen verschil in rang en geld opwegen, zal het geen kwade gevolgen hebben. - Zie ik heb bij tijds mijn verhaal uit - wij zijn er." (*Een rijke aanbieder*, p. 137, 138)

Voor dit verhaal geldt hetzelfde als voor het vorige: de getuigenis van de persoon zelf komt het geloofwaardigst over. Overigens is het zo dat Mevrouw van Westrheene voor de andere twee verhalen uit de bundel wel weer gebruik maakt van de traditionele auctoriale verteller. Uit deze paragraaf blijkt dat in de romans van Mevrouw van Westrheene, met uitzondering van twee verhalen, gebruik wordt gemaakt van een verteller die prominent aanwezig is en die zich duidelijk op een hoger niveau bevindt dan de personages, de auctoriale verteller. Door gebruik te maken van dit schrijfprocédé is het betrouwbaarheidseffect groot en wordt het gedachtengoed van de schrijfster eerder overgenomen. Op deze manier is ze in staat de mening van de lezers te sturen en kan ze haar ideeën en moraal uitdragen.

2.2 De intrige

De idealistische romans zijn opvallend rijk aan opzienbarende gebeurtenissen. De intrige in de verhalen is vaak bijzonder ingewikkeld en speelt een toonaangevende rol. De romans van mevrouw van Westrheene zijn op deze regel geen uitzonderingen. De geijkte thema's van de vondeling of de ontdekking van adellijke komaf te zijn (Bel, 1993, p. 274) komen ook in haar werken voor. Bij toevalligheden valt te denken aan de man die wil trouwen met iemand die zijn halfzus blijkt te zijn zoals in *Oorzaken en gevolgen*, Philip Eereburger die in *Philip's eerzucht* zijn adellijke afkomst ontdekt of de advocaat Paul Colsen die van zijn opdrachtgever op zoek moet gaan naar een ter adoptie afgestane dochter, die dan uiteindelijk zijn ex-verloofde Agnes Ona blijkt te zijn. Wonder boven wonder blijkt degene die dit kind indertijd heeft geadopteerd, maar ook weer heeft afgestaan, zijn neef te zijn. En deze neef blijkt dan weer een oude bekende van de huidige pleegmoeder van Agnes. Toevalliger kan bijna niet.

Naast de opzienbarende gebeurtenissen die zich in de romans afspelen, is er ook ruimte voor innerlijke problemen van de personages. Agnes Ona en Adèle van Havezate zijn heldinnen die een slechte karaktereigenschap moeten zien te overwinnen en de strijd daadwerkelijk weten te winnen. Auguste Duitser staat voor hetzelfde probleem, maar zij gaat er aan ten onder. Een belangrijk rol bij de innerlijke problemen van de heldinnen speelt de

liefde voor de medemens. Als ze het op kunnen brengen liefdevol en zo nodig vergevingsgezind te handelen zijn ze het ultieme voorbeeld voor de lezer.

Het thema dat in de werken van Jacoba van Westrheene centraal staat, is dan ook de liefde. Liefde voor de medemens in het algemeen, maar ook voor één mens in het bijzonder. Al haar romans draaien uiteindelijk, naast alle mogelijke nevenintriges, om de vraag of de heldin een goed huwelijk doet, waarna ze lang en gelukkig zal leven. Het huwelijk is namelijk de natuurlijke bestemming van de vrouw.

De vrouwelijke schrijfster van idealistisch proza had volgens Jane Spencer in haar studie *The rise of the woman novelist* de taak te reageren op de rol van de vrouw in de samenleving. Deze reacties kunnen worden onderverdeeld in drie hoofdsoorten.

The could protest against society's treatment of woman, a response which often involved, to some extent, questioning the role of the respectable woman writer. They could accept the authority offered them as the teachers of young girls, and make their novels didactic treatments of the heroine's progress. This response often (but not always) meant that their advice to woman was that they should conform to the accepted feminine role. The third possibility was that they could try to escape from the need either to conform or protest through a fantasy that transformed the feminine position. (The rise of the woman novelist, p. 107)

Waar het mij in deze paragraaf om gaat is de tweede reactie die Spencer geeft. In een didactische roman die handelt over de ontwikkeling van de heldin, treedt de schrijfster op als lerares voor de jonge lezer. Het gaat in deze romans om het goede voorbeeld dat de lezers moeten nemen aan edele hoofdpersonages die deugdzaam handelen. Als de heldinnen nog niet edel genoeg zijn, moeten ze door een gebeurtenis of een persoon die hen corrigeert tot het gewenste gedrag komen. Er vindt dan een hervorming plaats. In het oeuvre van mevrouw van Westrheene komen ook een aantal heldinnen voor een bepaald conflict komen te staan die dan al of niet het gewenste gedrag vertonen.

Toch speelt niet in elke roman de hervorming van de vrouwelijke hoofdpersonage een grote rol. Ook door gebruik te maken van contrasten tussen goede en slechte, edele en onedele personages, kunnen er voor de lezer voorbeelden worden gevormd, die al of niet moeten worden nagevolgd. Dit procédé is te zien in *Benijd en beklaagd*. Geen van de personages maakt een ontwikkeling mee waarin zij zedelijk worden verbeterd. Auguste Duitser, de luie, egoïstische heldin wordt gecontrasteerd met haar zusje Mina, die een toonbeeld is van deugd en met Elizabeth Aalout, die eveneens een edel karakter heeft. Op het in eerste instantie uitblijven van een huwelijksaanzoek van de dokter aan Mina vraagt Elizabeth zich af:

“Zou de gemeenheid van Auguste hem hebben afgeschrikt?” had Elizabeth zich wel eens afgevraagd; maar dat scheen toch niet zoo te zijn; althans toen zij eens - niet zonder bijoogmerk - over het ontzaglijk grootte verschil tusschen de twee zusters met hem had gesproken, had hij dat verschil zonder eenige aarzeling erkend, en was blijven praten over het vreemde dat wezens uit hetzelfde bloed gesproten, onder dezelfde omstandigheden groot geworden, twee zulke uitersten kunnen zijn. (Benijd en beklaagd, deel 2, p. 194)

Daarnaast is ook nog eens de brave Anna van Meerwijk die een tegengestelde houding inneemt ten opzichte van Auguste. Dit is scherp te zien in de verschillende kijk van de dames op de opvoeding van kinderen. Door deze opposities komt Auguste er slecht vanaf en de heldinnen die moeten fungeren als een positief voorbeeld, komen extra uit de verf. De sympathie wordt door de schrijfster en de auctoriale verteller gestuurd naar de goede vrouwen en de antipathie wordt bij de lezer voor Auguste opgewekt.

In vier werken van Mevrouw van Westrheene is wel sprake van hervorming van de heldin op de manier die Spencer vermeldt in haar studie. Ik wil aan al deze werken aandacht

schenken door het conflict te noemen waarin de heldin zich bevindt, hoe zij daar in terecht is gekomen en hoe het vervolgens tot een hervorming is gekomen. Het gaat hier dus om de eerder genoemde innerlijke problemen waar het personage mee te kampen heeft.

Adèle

In de roman *Adèle* is de heldin een meisje dat erg is verwend door haar moeder, die haar boven de andere kinderen stelde. Door haar opvoeding is zij koel, hooghartig en liefdeloos geworden en heeft zij geleerd op andere mensen neer te kijken. 'De geest van Adèle had de plooi aangenomen waarin haar moeder dien had gevouwd.' Door de aangeleerde houding die zij aanneemt tegenover haar omgeving, is zij niet erg geliefd. Als zij door de financiële nood, waarin zij en haar familie verkeren, in Frankrijk terecht komt, trouwt zij daar niet uit liefde, maar om het geld met Frédéric d'Evrard. Wanneer hij door een toevalligheid het ware karakter van zijn vrouw ontdekt, laat hij haar achter bij zijn moeder.

Mevrouw d'Evrard is het toonbeeld van een goede vrouw en in bijna alles het tegenovergestelde van Adèle. Toch zijn er ook overeenkomsten te vinden. Beiden hebben op jonge leeftijd een broertje of zusje verloren. Maar de manier waarop de ouders hier mee om gingen heeft hun karakter bepaald, ten goede of ten kwade. Mevrouw d'Evrard weet allerlei 'sluimerende goede eigenschappen in Adèle wakker te roepen' en het meisje verandert.

Het wèrd beter, inderdaad [...]. Het ontwaakte schuldbesef gaf de jonge vrouw het beminnelijke, dat aan hare schoonheid had ontbroken en dan ... zij had dien Frédéric, die niet aan thuiskomen dacht, hartstochtelijk lief. (Adèle, p. 243)

Nadat de hervorming van Adèle heeft plaatsgevonden krijgt zij haar beloning in de vorm van een hereniging met haar man. In haar huwelijk blijft zij nog groeien in de ontwikkeling van haar goede eigenschappen en zij wordt de 'waardige opvolgster genoemd van de opgewekte, beminnenswaardige Angélique d'Evrard'.

Een leven vol strijd

Elizabeth van Leuven moet als kind van acht jaar naar een dagschool voor Israëlitische meisjes omdat haar moeder is overleden. Het meisje bouwt een goede band op met juffrouw Agnes. Doordat er weinig Joodse meisjes zich aan het onderwijs wijden, waren er veel christelijke onderwijzeressen, waaronder Agnes. Elizabeth is erg geïnteresseerd in het verschil tussen het jodendom en het christendom en deze interesse zet zich door nadat ze de school heeft verlaten. Zo kunnen de denkbeelden van protestante dominees het leven van de snel te beïnvloeden Elizabeth binnendringen en haar zelfs zo ver krijgen dat zij, met haar kinderen, haar man verlaat.

Samen met haar dochter, haar zoon woont inmiddels weer bij de heer van Leuven, leeft ze in een bovenwoning. Ze voedt haar dochter Johanna streng orthodox christelijk op. Ze cijfert hierbij haar gevoelens voor haar man volledig weg ten koste van haar geloof, want ze gaat uit van de bijbeltekst 'die vader en moeder, echtgenoot en kinderen liefheeft boven mij, is mijns niet waardig'. Haar broer gaat ervan uit dat ze een ziekte in haar hoofd heeft die haar denkvermogen belemmert.

"Ja," meende Izaäk, "het is te betreuren, dat Elizabeth juist bij die soort van Christusbelijders is aangeland; de menschen, met wie zij te doen heeft, voeden hun geestelijk leven hoofdzakelijk met machtspreuken, waaraan zij alle - en wij geen gezag toekennen. Wie een duimbreed afwijkt van het geloof dat zij afgebakend hebben, wordt als een verdoemeling uitgekreten en met het helsche vuur bedreigd. Dat heeft het hoofd van onze arme Elizabeth op hol gebracht. [...]" (Een leven vol strijd, p. 67)

Johanna volgt, als ze volwassen is geworden niet de orthodoxe weg van het geloof, maar kiest voor een meer vrijzinnige protestantse richting.

De ontwikkeling van haar gezond verstand werd, toen Johanna opgehouden had een kind te zijn, de oorzaak, dat zij op den duur al minder en minder instemde met de kerkleer en de opvatting van de godsdienst van Elizabeth. (Een leven vol strijd, p. 109)

Het geloof van haar moeder vindt ze veel te liefdeloos en vreugdeloos. Ze probeert haar hier af en toe wel op te wijzen, maar Elizabeth staat hier totaal niet voor open. Johanna betreurt dit, omdat ze inziet dat een mogelijke verzoening tussen haar ouders alleen mogelijk is als Elizabeth erkent dat ze gedwaald heeft. Alleen dan kan ze vergiffenis vragen.

Door het werk van Johanna als onderwijzeres komt Elizabeth weer in contact met juffrouw Agnes van Dongen. Die laat haar zien dat het geloof niet zo zwart-wit is als ze denkt. Elizabeth is door haar dochter en haar vriendin Agnes tot inkeer gekomen:

Dat er slechts één weg naar den Hemel zou bestaan: de weg die zij had ingeslagen, was werkelijk verzwakt door den invloed van haren omgang met Johanna en Agnes van Dongen, maar ook door datgene wat haar in haar dweperij had moeten versterken: hare geregelde kerkgangen.

De leerredenen die zooveel op hare verbeelding hadden vermocht, begonnen in den loop der jaren eenen verkillende invloed op haar uit te oefenen, hoe meer zij hoorde dat sektegeest en eigenwaan het doemvonniss uitspraken over duizenden en duizenden, die niet tot de kleinen kring van "rechtzinnigen" behoorden. [...] Toen Elizabeth eens zoover was gekomen, dat zij eene eigen meening durfde hebben, was die stap grooter dan zij zich aanvankelijk bewust was. Er was eene verwijdering ontstaan tusschen haar en den ijveraar die haar in zijne Christendom had ingewijd, en van toen af begon zij zich weifelhoedig af te vagen, wat hare ontrouw als vrouw haar zelve en hare kinderen had gebaat. [...] Wèl achtte zij zich nog altijd gelukkig, dat zij den zegen van het Christendom deelachtig was geworden; doch zij wist nu, dat zij den verkeerden weg had in geslagen om dien zegen te veroveren. (Een leven vol strijd, p. 192, 193)

Elizabeth heeft een hervorming in gedachten en daden doorgemaakt met behulp van Johanna en Agnes. Hiervoor wordt ze uiteindelijk ook beloond. Aan het ziekbed van hun zoon Bram ontvangt Elizabeth vergeving van haar echtgenoot, als hij ziet dat zij oprecht berouw heeft van haar zonden. Hierna zijn ze weer in staat samen een nieuw leven op te bouwen.

Oud en Jong

Agnes Ona is als vondeling bij haar pleegmoeder recht gekomen. Haar afkomst is haar onbekend. Ook haar karaktereigenschappen kan ze hierdoor niet herleiden tot erfelijke belasting. Agnes is een meisje dat over het algemeen een positieve indruk maakt. Ze heeft alleen één slechte eigenschap: ze is hard in haar oordeel over anderen en verre van vergevingsgezind. Ze kan ze haar biologische ouders niet vergeven dat zij is afgestaan.

Wanneer haar natuurlijke vader, de heer Terniers, contact met haar probeert te krijgen, eerst alleen en later met De Meter, wil Agnes hier niets van weten. Haar pleegmoeder spreekt haar hierop aan:

"De meeste meisjes zouden vol spanning en verlangen haar onbekenden vader tegemoet zien. Gij, Agnes, zult de uren welke gij nog vóór de ontmoeting met den uwen hebt, in ernstig zelfonderzoek hebben door te brengen. Gij zult u moeten doordringen van het besef van uw eigen tekortkomingen, die u zachtheid leeren zullen en vergevingsgezindheid, indien er iets te vergeven zij. Roep in alle macht uw beter gevoel in u op [...]"

[...] Zij (Agnes, WG) zuchtte en dacht: "Hoe kan ik mijn karakter veranderen? ... Ik zou gaarne willen." (Oud en jong, deel 2, p. 19, 30)

Agnes weet niet hoe ze zou moeten veranderen. Als ze haar vader ontmoet heeft, lost dit vanzelf ten dele op. Wanneer de heer Terniers zijn verhaal doet, kan Agnes begrip voor hem opbrengen en wil ze graag met hem in contact blijven. Met Jonkheer de Meter wil ze niets te maken hebben, hem geeft ze niet eens de kans zijn verhaal te doen. Ook na gesprekken met haar leegmoeder blijft ze volharden in haar houding.

Tevens komt, in gesprekken die Agnes met haar vader heeft, naar voren dat ze moet strijden tegen haar harde karakter omdat het een eigenschap is van haar geesteszieke moeder en dat ze het recht niet heeft minachtend neer te kijken op wat ander misdeden. Wanneer ze zacht wordt zal dat een edeler zachtheid zijn dan wanneer zachtheid haar was aangeboren.

Agnes is al iets in karakter veranderd door de gesprekken met haar pleegmoeder en haar vader. Wanneer Paul, haar verloofde, ernstig ziek is, nodigt Jonkheer de Meter haar uit bij hem te logeren, zodat ze dicht bij haar geliefde kan zijn. Agnes had sinds de gesprekken met haar vader zich ernstig voorgenomen haar 'aan het onbeminlijke grenzende fierheid' te overwinnen, zodat niemand er meer onder zou lijden. Ze kan dan ook niets anders doen dan de uitnodiging van De Meter aannemen.

Met deze overwinning op zichzelf is de totale hervorming van Agnes tot stand gekomen. Met behulp van Mevrouw Ona, maar vooral van haar vader heeft ze haar karakter weten om te vormen.

Een rijke aanbidder en een lieve vriendin

In het titelverhaal van de verhalenbundel van Mevrouw van Westrheene speelt het ik-personage Truitje de belangrijkste rol. Zij is het dan ook die in dit verhaal een hervorming ondergaat. Al jongste uit een gezin met tien kinderen zoekt ze haar toevlucht vaak bij een vriendin van haar ouders, Mevrouw genoemd. Als Truitje achttien is en haar ouders overlijden, trekt ze bij Mevrouw in.

Wanneer ze trouwt met een jonge, rijke grootgrondbezitter waarschuwt Mevrouw haar voor de gevaren die het hebben van geld met zich meebrengt. Truitje wuift deze gevaren weg en neemt zich voor hier niets dan goeds mee te doen.

Het echtpaar Van de Borchten blijft kinderloos en Truitje stort zich dan ook helemaal op het liefdadigheidswerk. In eerste instantie is ze hier erg gelukkig mee, maar al snel treedt er een ontevreden gevoel bij haar op. Ze begint zich beter te voelen dan andere mensen omdat ze veel voor anderen doet. Ze gaat zich ergeren mensen aan wie zij haar gaven schenkt, maar haar adviezen niet opvolgen. Bij Frederik verdwijnt de bewonderende liefde voor zijn vrouw. Hij vindt dat ze moet geven zonder terug te verwachten en anders niet moet geven. Het echtpaar groeit door toedoen van Truitje steeds meer uit elkaar.

Als Mevrouw, die tien jaar bij haar zoon in Indië heeft gewoond, weer terugkomt in Nederland en ziet hoe haar beschermeling is veranderd, spreekt zij haar hier liefdevol op aan. Zij weet precies de vinger op de zere plek te leggen:

"[...] Gij hebt geen maat gekend; eerst hebt gij uw naasten liever gehad dan u zelf, daarna andersom; gij kreeg u zelf, te lief, en eindelijk, kind, hebt gij uw naasten niet meer lief - noch u zelve." (Een rijke aanbidder, p.34, 35)

Truitje voelt zich sterk aangesproken door deze woorden en besluit haar leven te beteren. Haar Mevrouw en tevens vriendin heeft haar weten te hervormen.

Zij (Mevrouw, WG) was veel voor mij geweest: mijne jeugd heeft zij met bloemen bestrooid, en later, toen ik verdwaald was, heeft zij mij te recht gebracht en aan mijn goede man en mij zelve teruggegeven. (Een rijke aanbidder, p. 40)

Opvallend is dat bij drie van de vier hervormingen het 'kwaad' aangeleerd gedrag is of zich door de omstandigheden heeft ontwikkeld. Alleen bij Agnes Ona is er sprake van een erfelijke verkeerde eigenschap die moet worden overwonnen. In alle gevallen heeft een persoon die niet verantwoordelijk is geweest voor de opvoeding, een belangrijke rol gespeeld in het hervormingsproces; een schoonmoeder, een vader die zijn kind pas later leert kennen, en tweemaal een oudere vriendin. Ook bij de schoonmoeder en de vader is er sprake van een vriendschapsband. Alle hervormers zijn beduidend ouder dan de heldinnen. Ze fungeren als goede gidsen om verdwaalde jonge vrouw weer op het juiste spoor te brengen en doen dit met veel liefde en ontferming. De echtgenoten hebben in de werken van Mevrouw van Westrheene nooit de rol van mentor om hun vrouw te helpen bij haar hervorming, terwijl dit juist wel te zien is in de buitenlandse literatuur.

Mevrouw van Westrheene laat in de desbetreffende werken zien dat alle verkeerde eigenschappen, aangeleerd of aangeboren, overwonnen kunnen worden. Het is volgens haar, blijkens haar werken, van belang hierbij goed te luisteren naar wat oudere liefdevolle mensen je in deze te zeggen hebben. Het vinden van het juiste spoor wordt door de schrijfster dan ook beloond. Opvallend is hierbij dat de beloning altijd te vinden is in de vorm van een goed huwelijk.

2.3 Het einde van de roman

In haar studie *Writing beyond the ending*, een werk over narratieve strategieën van vrouwelijke schrijfsters uit de twintigste eeuw, betoogt Rachel Blau DuPlessis dat in het negentiende eeuwse fictie geschreven door vrouwen, de roman maar op twee verschillende manieren kan eindigen: met een huwelijk of met de dood. In het gunstigste geval eindigt een roman met een huwelijk van de heldin. Dit verheerlijkt het vermogen om te gaan met seksualiteit en verwantschap, het duidt aan dat de vrouw sociaal geslaagd is. De dood geeft het sociaal falen van het hoofdpersonage aan; is gegrond op het onvermogen om te gaan met seksualiteit en verwantschap. Het einde van de roman is een reflectie op de waarden en verwachtingen van de maatschappij. Het huwelijk is het teken van een succesvolle intergratie in de maatschappij en heeft financieel en romantisch succes als beloning. De dood staat in verband met de mannelijke verleiding en agressie: gedraagt een personage zich niet goed, dan blijft er voor haar niets anders over dan de beëindiging van haar leven. (Blau DuPlessis, 1985, p. 3, 4.)

In mijn onderzoek naar de werken van Mevrouw van Westrheene kom ik niet tot precies dezelfde bevindingen over het einde van de roman als Rachel Blau DuPlessis. In haar conclusie over het huwelijk als beloning voor een heldin, kan ik mij vinden. Over de dood van het hoofdpersonage als bestraffing van slecht gedrag is in het door mij onderzochte oeuvre niets terug te vinden. Hier heeft de schrijfster een variant bedacht: de heldin blijft eenzaam achter.

In bijna alle werken van Mevrouw van Westrheene sluit de roman net als Blau DuPlessis betoogt, met een huwelijk. De echtvereniging is te zien als een beloning voor goed gedrag. Zo trouwt de weduwe Eveline uit de *Oudvelders* uiteindelijk uit liefde met De Castro, als beloning van het opofferen van haar carrière voor haar eerste huwelijk. Machteld uit *Ver van den stam* vindt haar geluk ook door te trouwen met de heer Virtus na haar liefdesleven eerst te hebben opgeofferd aan de droomwens van haar broer Victor. Dit geldt ook voor Constance uit dezelfde roman, die altijd van Victor is blijven houden en hem weer in liefde aanneemt als hij haar vertelt waarom hij het contact met haar had verbroken.

Telkens wanneer de heldinnen een hervorming hebben doorgemaakt, worden ze of beloond met een huwelijk, zoals bij Agnes Ona het geval is of er vindt herstel plaats van het op de klippen gelopen huwelijk, dit is te zien bij Adèle, Elizabeth van Leuven en bij twee heldinnen uit de verhalenbundel *Een rijke aanbieder*, te weten Truitje en Sophie Rapenburg-Rede. Dit

herstelde huwelijk is een variatie op het romaneinde dat Blau DuPlessis beschrijft. In de romans *Adèle, Een leven vol strijd* en in het verhaal 'Van een rijke aanbieder en een lieve vriendin' uit *Een rijke aanbieder* laat Mevrouw van Westrheene haar heldinnen niet helemaal aan het slot, maar al eerder in de roman trouwen. De reden hiervoor is, dat zij juist hun huwelijk gebruikt als hetgeen de vrouwen door goed gedrag willen zien terug te winnen. Het ligt in het verlengde van het huwelijk als beloning van deugdzaamheid, maar er is toch een variatie waar te nemen. Net even anders gaat het in het verhaal Willem Rapenburg en zijn vrouw, waarin beide echtelieden een misstap maken in hun huwelijk. Sophie is teveel een huismus en begeleidt haar man niet bij zijn uitstapjes in de avonduren. Willem laat zich bijna meeslepen in een affaire doordat hij geen controle heeft van zijn echtgenote. Beide zien hun fout in en ze nemen elkaar weer in genade aan waardoor er een breuk in het huwelijk wordt voorkomen.

De rest van de heldinnen vindt haar bestemming en beloning voor hun goede gedrag ook in het huwelijk, zonder direct een enorme hervorming te hebben doorgemaakt of een groot offer te hebben gebracht. Voorbeelden hiervan zijn Johanna van Leuven die altijd het beste met iedereen en vooral met het geluk van haar moeder voorheeft, alle heldinnen uit *Philip's eierzucht* en Francina Colsen waar niets op aan te merken is en die de trouwe huisvrouw wordt van een dominee, dit trouwens al vroeg in de roman. Verder zijn de huwelijken aan het einde van twee verhalen in de verhalenbundel *Een rijke aanbieder* te noemen. Ook hier vindt de heldin haar geluk door te trouwen met haar geliefde. In het laatste verhaal uit de bundel te weten 'Johanna en de wereld' trouwt de heldin Johanna aan het slot van het verhaal met Henri van Dal.

In het oeuvre van Mevrouw van Westrheene zijn twee uitzonderingen te vinden op het huwelijk als romaneinde. Dit geldt ten eerste voor het toneelstuk *Oorzaken en gevolgen* waar het in het plot gaat om de ontmaskering van een bedrieger. De heldin komt er achter dat haar geliefde haar halfbroer is, ze blijken dezelfde vader te hebben. Een huwelijk is voor deze twee dan ook uitgesloten, maar ze kunnen van elkaar blijven houden als broer en zus. Er is wel iets verloren, maar ook iets gewonnen.

De tweede uitzondering is de roman *Benijd en beklaagd*. In deze tweedelige roman vinden wel twee huwelijken plaats, maar zeker niet aan het slot van deel twee. In plaats van een huwelijk, vinden er aan het einde van de roman juist twee echtscheidingen plaats doordat Tendal, getrouwd met Anna van Meerwijke, een relatie begint met de gehuwde Auguste Duitser. De liefde in deze verhouding blijkt kortstondig te zijn, want Tendal geeft aan het slot van het boek te kennen niet meer van haar te houden.

In de roman draait het om drie vrouwelijke personages; Auguste Duitser, haar vriendin Anna van Meerwijke en haar schoonzusje Elizabeth Aalout. Aan het einde van de roman heeft geen van de drie vrouwen een huwelijk of relatie, maar toch is er een verschil. Anna heeft nog liefde te geven aan en te ontvangen van haar zoontje Tom. Ook Elizabeth leeft niet zonder liefde. Zij heeft er bewust voor gekozen ongetrouwd te blijven, maar zij heeft een 'liefdesband' met haar nichtjes en haar broer, die bij haar in huis wonen na de verdwijning van Auguste. Beide vrouwen zijn dus niet alleen op de wereld, zij hebben iemand om voor te zorgen en te leven en dus heeft hun leven nut. Auguste daarentegen is verstoken van de liefde van al haar medemensen, iedereen heeft zijn of haar genegenheid voor haar verloren. Hierbij valt te denken aan Albert, haar kinderen, haar ouders, broertjes, zusjes, schoonzusje en zelfs haar minnaar Tendal. Het leven van Auguste is hierdoor nutteloos geworden.

In plaats van de dood van Auguste aan het einde van de roman, heeft de schrijfster gekozen voor een leven zonder liefde, dus in absolute eenzaamheid voor het personage dat in feite ook geen liefde voor iemand op kan brengen dan alleen voor zichzelf. Aan de ene kant is dit een minder gruwelijke variatie op het einde met de dood. Aan de andere kant is dit ook veel wreder, de heldin moet door met een leven in absolute eenzaamheid, zonder van iemand enige genegenheid te ontvangen. In zo'n situatie is zelfmoord heel goed voor te stellen. Een leven zonder liefde is trouwens ook het lot voor een bijpersonage uit de roman *Adèle*, Mevrouw van Havezate, de moeder van Adèle. Zij is niet in staat op een goede manier liefde te geven en ontvangt ten slotte dan ook geen warmte en genegenheid meer. Ik denk dat de

schrijfwijze van Mevrouw van Westrheene te weinig dramatisch is voor een einde met de dood en dat met een slot waar zij voor heeft gekozen de morele boodschap even goed duidelijk is voor de lezer(es).

3. Conclusie

In paragraaf 2.1 is aangetoond dat er in de werken van Mevrouw van Westrheene veelvuldig gebruik wordt gemaakt van een auctoriale verteller, zowel de editorial omniscience als de neutral omniscience. Hierdoor voldoet het onderzochte oeuvre aan het vierde kenmerk van idealistisch proza, dat de romans worden verteld door een verteller die zich duidelijk op een hoger niveau bevindt dan de personages. De lezer wordt door deze schrijftechniek in het denken gestuurd door de schrijfster. Zij kan degenen die het werk van haar ter hand hebben genomen op deze manier haar normen, waarden en ideeën overbrengen op een voor de lezer geloofwaardige manier.

Als derde kenmerk van idealistisch proza hebben Anbeek en Kloek genoemd dat de romans rijk zijn aan opzienbarende gebeurtenissen. In paragraaf 2.2 is de intrige behandeld waarin dit ook naar voren komt. Er vinden in de werken van Mevrouw van Westrheene grote toevalligheden plaats, die je niet zomaar over het hoofd kunt zien. De intrige speelt dan ook in het idealistisch proza en toonaangevende rol: ingewikkelde voorvallen zetten de toon, toeval en misverstand hebben in de regel een belangrijke functie. Deze gebeurtenissen dienen om de spanning erin te houden. Toch is in het oeuvre dat in deze scriptie aan een onderzoek wordt onderworpen ook een wending te zien naar een minder hectisch plot. Naast de opzienbarende gebeurtenissen is er namelijk ook ruimte voor innerlijke problemen van de heldinnen. Deze zijn te signaleren doordat de jonge vrouwen een slechte karaktereigenschap moeten zien te overwinnen waarbij de liefde voor de medemens een belangrijke rol speelt. Op het moment dat er in het leven van de heldin een hervorming plaats vindt, is deze vrouw het ultieme voorbeeld voor de lezeres.

Het tweede kenmerk is dat aan het einde van het boek het goede wordt beloond en het kwade gestraft. Dit is gedeeltelijk terug te vinden in de paragraaf over de intrige waar de heldinnen die hervormd zijn het geluk vinden of hervinden in hun huwelijk. Expliciet is dit te zien in paragraaf 2.3 over het einde van de roman. Goede vrouwen worden beloond met een huwelijk of een andere vorm van liefde die ze van een dierbare ontvangen. Dat het kwade gestraft is ook aangetoond. Op het moment dat de heldin die een hervorming ondergaat zich nog op het slechte pad bevindt, wordt zij daarvoor gestraft door middel van een relatie of huwelijk dat niet harmonieus is. Een andere manier van straffen is de heldin die altijd in het kwade zal blijven en het haar verkeerde weg alleen maar verder op gaat. Zij wordt door de schrijfster gestraft met een leven in totale eenzaamheid zonder enige vorm van liefde of genegenheid van iemand te ontvangen. Opvallend is wel dat bij de werken van Mevrouw van Westrheene meer aandacht wordt besteed aan het belonen dan aan het straffen. Kennelijk wil zij de situaties van de positieve kant benaderen zonder al te veel hel en verdoemenis te prediken.

Rest mij nog iets te vermelden over het eerste kenmerk van idealistisch proza; er zijn edele hoofdpersonen, modellen van deugd. Dit is alleen impliciet de revue gepasseerd. Ik kan zeggen dat er in de werken van Jacoba van Westrheene inderdaad sprake is van deugdzaame heldinnen die als een voorbeeld voor de lezeressen worden gesteld. In de meeste boeken zijn de hoofdpersonages sympathieke figuren. Degenen die dit in eerste instantie niet zijn, ondergaan in de meeste gevallen een hervorming. De personages die niet deugdzaam zijn worden door de schrijfster als contrastfiguren gebruikt en zij worden niet positief beschreven. Door gebruik van de sturende auctoriale verteller zal de lezer deze personages niet sympathiek vinden en hier dan ook geen voorbeeld aan nemen. Bovendien worden zij voor hun ondeugdzaamheid gestraft. De onedele personages betreffen over het algemeen de bijfiguren, zij vervullen geen heldinnenfunctie in het verhaal. Meer over de heldinnen en hun deugdzaamheid is te vinden in het volgende hoofdstuk waarin er een

uitgebreide analyse wordt gegeven over zowel het karakter als het uiterlijk van de vrouwelijke hoofdpersonages.

Het mag duidelijk zijn dat het oeuvre van Jacoba van Westrheene voldoet aan de kenmerken voor idealistisch proza die Anbeek en Kloek in *Literatuur in verandering* uit 1981 geven. Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de schrijfster naast de opzienbarende gebeurtenissen ook ruimte heeft in haar werken voor de innerlijke problemen van de heldinnen. Ook heb ik in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk Jacqueline Bel genoemd die in haar dissertatie *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* het begrip damesroman definieert. Naast het feit dat dit type geschreven is door vrouwen, heeft hij buiten de vier eerder genoemde kenmerken nog een eigen specifiek kenmerk. De damesromans zijn nog eens *extra* beschaafd en fatsoenlijk. Ten tweede is de hoofdfiguur bijna altijd een sympathieke vrouw.

Aan het belangrijkste kenmerk van de damesroman, namelijk dat hij geschreven is door een vrouw, voldoet het werk van Jacoba van Westrheene. Of haar romans extra beschaafd en fatsoenlijk zijn kan ik nu niet beoordelen, omdat ik niet beschik over vergelijkingsmateriaal aangezien ik alleen het oeuvre van één schrijfster bekijk. Met het tweede kenmerk ligt het iets problematischer. In de meeste romans van het onderzochte werk is de hoofdpersonage een sympathieke vrouw, maar er zijn ook twee romans, te weten *Philip's eerzucht* en *Ver van den stam* waarin een man een grotere rol in het verhaal speelt dan een vrouw. Daar is weer tegenin te brengen dat er ook in deze romans een vrouw is die wel belangrijk is en waar ook de nodige aandacht aan geschonken wordt. Dit laatste geldt zeker voor *Machteld* uit *Ver van den stam*. Daar Bel in haar definitie het woord *bijna* gebruikt en omdat er aan het belangrijkste kenmerk is voldaan mogen we de romans van Mevrouw van Westrheene ook betitelen als damesromans.

De idealistische roman mag worden gezien als een opvoedmiddel voor de vrouw. De boeken dienen als een gids voor de vrouwelijke lezers, met name jonge lezeressen. Er wordt aangegeven hoe men moet leven om als deugdzaam te worden betiteld. Zo zijn de werken van Jacoba van Westrheene dan ook een levensspiegel voor (jonge) burgervrouwen en kunnen ze worden betiteld als didactische romans.

III De Romanheldin

1. Inleiding

In elke roman komen personages voor. Ze treden uitsluitend buiten de gewone wereld van de werkelijkheid op, in de verhaalwereld van de tekst. Het verhaalpersonage heeft verschillende kanten waaronder uiterlijk, karakter en wereldbeeld. Deze worden gevormd door een combinatie van verschillende factoren, zoals tijd, ruimte en sfeer. De lezer vult de 'open plekken' op dankzij de conventies die hij of zij kent, vanuit eigen socioculturele en literaire code-opvattingen. Eén van de factoren die het personage vorm geeft en dus van belang is voor de beeld dat de lezer van de personages krijgt, is focalisatie. In de werken van Mevrouw van Westrheene is er sprake van een externe focalisatie waarbij de personages van buitenaf door de verteller worden getekend. Dit is van belang voor het nader onderzoeken van het type heldin dat Mevrouw van Westrheene in haar werk naar voren laat komen.

In haar werken speelt het uiterlijk van de heldinnen een belangrijke rol. Ook het karakter van de heldin wordt geschetst. De hoofdpersonages zijn in zekere zin 'round characters', ze zijn in staat een ontwikkeling door te maken. De bijfiguren blijven vrij vlak, dit zijn zogenaamde 'flat characters', zij maken geen ontwikkeling door en worden ook niet uitgebreid beschreven qua uiterlijk en karakter.

De lezer krijgt ook een beeld van de heldinnen door de bezigheden die ze hebben, de kleding die ze dragen en de opvoeding en scholing die ze als kind hebben genoten. Over de levenstaak van de heldinnen kom ik te spreken in het besluit.

2. Uiterlijk

Mevrouw van Westrheene geeft van de belangrijkste personages een duidelijke uiterlijke beschrijving. In deze paragraaf zal ik inventariseren hoe de heldinnen er uit zien en welke conclusies hieraan kunnen worden verbonden.

Ten eerste is het opvallend dat bijna alle meisjes en vrouwen lang blond haar hebben of vroeger hebben gehad, meestal golvend, krullend en glanzend. In veel gevallen is er sprake van donkerblond. Toch lijkt het van belang, dit deze kleur niet te verwarren met bruin haar. In het geval van Auguste Duitser en Agnes Ona wordt zelfs expliciet vermeld dat ze geen brunettes zijn, al heeft het wel die schijn. Elizabeth Aalout, Elizabeth en Johanna van Leuven wijken af van het stramien; deze dames zijn voorzien van glanzend zwart haar. Deze uitzondering op de regel is gemakkelijk te verklaren. Elizabeth en Johanna van Leuven zijn van Joodse komaf en als 'Israëlitische schoonheid' is het hebben van blond haar dus een onmogelijkheid. Het contrast tussen de schone dochters van het noorden en de donkere vrouwen van zuidelijke of oosterse afkomst wordt op deze manier duidelijk gemaakt. De reden van het zwarte haar van Elizabeth Aalout is van heel andere aard. Zij is donker om het contrast met het grijze haar, dat zij na haar ongeluk heeft gekregen, te benadrukken. Op deze manier wordt de ernstig levensbedreigende situatie waarin zij verkeerde aan de lezers nog duidelijker gemaakt.

Grijze haren bij dat kinderlijke gezicht! Weelderig en fijn waren zij, zooals zij plachten, maar... kleurloos en och, zoo treurig om te zien, omdat zij getuigden van een ure van doodsangst, waarvan Elizabeth nog niet vertellen kon! (Benijd en Beklaagd, deel 1, p. 163)

Ook krijgt zij door deze gedaanteverandering een volwassener uiterlijk. Dit is iets dat beter past bij het rustig gedrag, dat zij na haar ongeluk vertoont. Als kind was ze daarentegen juist nogal onstuimig en haastig in haar manier van bewegen. Het contrast tussen het zwarte en grijze haar laat ook de volwassen houding op situaties die in haar dagelijks leven voorkomen, beter uitkomen. Een voorbeeld hiervan is haar doorzicht in het gedrag van Auguste. Als kind keek ze erg tegen haar nicht op, maar als volwassen vrouw is Elizabeth in haar gedrag en wijsheid haar meerdere. Op alle fronten is het kind Elizabeth met het zwarte haar na haar ongeluk veranderd in de vrouw Elizabeth met als symbool haar grijze haar.

De kleur van het haar van de heldinnen is dus al van betekenis voor het personage dat door de auteur wordt geschilderd. De haarkleur functioneert als aanduiding van hun afkomst. Er wordt onderscheidt gemaakt tussen donkere en blonde vrouwen. De blonde vrouwen zijn het prototype van de echte Hollandse vrouw. Juist door te benadrukken dat de donkerblonde heldinnen geen brunettes zijn, maar wel degelijk blond komt het belang van het blonde haar naar voren. Het blond wordt daarnaast ook geassocieerd met jong en aantrekkelijk. De donkere vrouwen zijn van zuidelijke afkomst, hun beschrijving roept enigszins een negatieve associatie op. In de roman *Ver van den stam* is de dochter van nicht Rose een donker, zuidelijk type waarvan de vader onbekend is. Doordat dit het enige is wat van haar uiterlijk wordt verteld, lijkt dit van belang te zijn. Haar zuidelijke afkomst, te zien aan haar donkere ogen en donker haar, is hier duidelijk geen positief gegeven. Zij wordt afgeschilderd als een onplezierig personage dat door haar komaf al is veroordeeld tot het missen van goede eigenschappen als kalmte en zelfbeheersing.

Bij de Joodse dames wordt gezegd dat zij nooit hun afkomst kunnen veranderen. Het zuidelijke wordt niet negatief, maar ook niet positief afgeschilderd. De enige bij wie het donkere haar geen afkomst aanduidt is bij Elizabeth Aalout, de reden waarom zij toch

donker moet zijn is al eerder vermeld. Het Hollandse uiterlijk, te zien aan het blonde haar, wordt als norm beschouwd.

Nog belangrijker dan het haar van de heldinnen zijn hun ogen. De ogen worden vaak de spiegels van de ziel genoemd en Mevrouw van Westrheene maakt van dit gegeven dankbaar gebruik in de schildering van de personages. Het karakter van de heldin reflecteert zich onder anderen in de ogen. Om deze reden beschrijft ze niet altijd hun kleur, maar wel wat die ogen typeert. Dit doet ze met sterk uiteenlopende bewoordingen. De ogen spreken van levendigheid, fierheid, onbezorgdheid en trouwharigheid. Adèle van Havezate had in haar ogen 'een gouden gloed, maar een waas van weemoed temperde soms die glans'. De ogen van de hooghartige Auguste zijn een punt van discussie bij de kostschoolmeisjes.

Zij had fraaie wenkbrauwen, blauwe oogen en lange wimpers; aan de kleur van het blauw viel niets te berispen, en toch, toen de meisjes eens, zooals meisjes doen, aan elkaar vroegen: "Vindt ge de oogen van Auguste mooi?" waren er die niet op de vraag antwoordden, doch nadachten: "zij vonden ze wel mooi, maar zij vonden ze niet plezierig;" ze zijn altijd eender, zei de een; ze steken, dacht een ander; doch velen vonden de blauwe oogen [...] van Auguste "heerlijk!" (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 7, 8.)

Bij Anna Meerwijke straalt de vrolijke onbezorgdheid en de trouwhartigheid uit haar blik. De ogen van Elizabeth Aalout typeren de heldin ook duidelijk:

Alles aan haar was klein behalve haar oogen, en aan die oogen alleen was te zien dat zij niet een kind was van tien of elf jaren; zij waren bruin en zacht; zij konden peinzend zijn en van geestdrift spreken, ook van verontwaardiging somtijds, en wien een blik van diep verwijt uit haar oogen trof, wendde al spoedig de zijne af, want zij wekten schuldgevoel op, en dat is niet aangenaam.

Indien Elizabeth Aalout die oogen niet had gehad, zou zij een onbeduidend "kind" hebben geheeten [...] (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 6)

Elizabeth van Leuven, de Jodin, heeft donkere, sprekende ogen, die ze dwepend op kon slaan. Johanna van Leuven, haar dochter, heeft lieve bruine ogen die verraden hoe ze over iets denkt, al zegt ze niets. Over de ogen van Agnes Ona wordt weer heel anders gesproken. Zij zijn donker blauw, maar kijken peinzend in plaats van levendig. Haar oogappels stonden enigszins scheef wat voor de peinzende uitdrukking zorgde. Sommigen vonden haar scheel, maar dat was ze niet. Machteld Koorman heeft een blik in haar fraaie ogen 'waarin wel fierheid lag, maar meer eenvoudigheid, ze schenen de wereld nieuwsgierig aan te zien, zoo wijd kon zij ze openslaan'. Tenslotte noem ik Eveline die levendige, blauwe ogen en Francina die blauwe ogen heeft, meer wordt er niet over hun ogen gezegd, zij staan hiermee in een uitzonderingspositie.

Uit de beschrijvingen van de ogen van de heldinnen mag duidelijk zijn dat het karakter wordt aangeduid. Maar de ogen laten nog meer zien. Zij geven een kijkje in de gemoedstoestand van de heldinnen van mevrouw van Westrheene. Ze zijn peinzend, weemoedig, geestdriftig of verontwaardigd en verwijtend.

Het figuur van de heldinnen is over het algemeen rank, slank en fijn. Kennelijk was dit het schoonheidsideaal voor jonge vrouwen. Anna Meerwijke is hierbij de enige die niet aan dit beeld voldoet. Zij is een 'blij, blond, blozend dikkertje', waar opvallend meteen bij wordt vermeld dat zij een prettig karakter heeft. Door deze toevoeging geeft de schrijfster aan dat de afwijking van de norm in dit geval niet ten nadele van de heldin uitvalt.

De lengte van de heldinnen lijkt ook niet relevant in de tekening van de personages, hier worden weinig woorden aan vuil gemaakt. Er wordt alleen expliciet vermeld dat Francina en Anna een middelmatige lengte hebben. De lengte van Elizabeth Aalout is wel van belang: er wordt uitdrukkelijk vermeld dat ze klein van gestalte is en weinig ontwikkeld. Het kinderlijke in het uiterlijk van Elizabeth komt hiermee weer naar voren. Als ze volwassen wordt zal dit

zoals uit de voorgaande paragrafen blijkt worden gecompenseerd door haar gedrag en haar haarkleur.

Bij de uiterlijke beschrijvingen van de heldinnen vallen Adèle van Havezate, Auguste Duitser en Eveline het meest op. Van alle schoonheden die in de romans worden beschreven spannen zij de kroon. Zij worden bewonderd door iedereen die hen ziet. Om met de laatste te beginnen;

Men kon niet laten haar (Eveline, WG) na te oogen waar zij ging; alles was natuurlijke bevalligheid; het draaien van haar hals, het neerzetten van haar voet, het veerkrachtige van haar tred; welk een rijkdom, zulk een kind! (De Oudvelders, p. 15)

Adèle en Auguste, juist de 'foute' heldinnen, worden door hun gracieuze uiterlijk zelfs veelzeggend 'vorstinnen' genoemd. Als Auguste op het bal van Anna Meerwijk is wordt zij menigmaal koningin van de avond genoemd om haar uiterlijk, maar ook om haar houding naar anderen toe. Bij Adèle is het zelfs zo dat zij als 'vorstin' bij haar Tante Stéphanie mag komen wonen, zodat zij met haar nichtje kan pronken. Tante Stéphanie heeft hier veel geld voor over, alles wat nodig is voor het onderhoud van Adèle.

De schrijfster laat echter zien dat ware schoonheid van binnen zit. Het voldoen aan het heersende schoonheidsideaal is geen garantie van het bezitten van een goed karakter. Elke 'goede' heldin heeft wel een aantal van deze kenmerken, maar de 'slechte' heldinnen in de werken van Mevrouw van Westrheene hebben alle kenmerken die met het schoonheidsideaal overeen komen. Alles 'fijn' en 'klein' lijkt het ideaal te zijn; een fijne neus, een kleine mond. Natuurlijk moeten de wangen voorzien zijn van een prachtige teint, een zachte kleur. De stem moet lief zijn en het gezicht het liefst ovaal. Dat dit het schoonheidsideaal is, wordt vooral duidelijk bij Auguste: van haar wordt gezegd dat ze voldoet aan alle eisen van het schoonheidsgevoel. Ook Adèle heeft deze uiterlijke eigenschappen en zij 'bezat die zeldzame schoonheid die zelfs kinderen in het oog valt en aantrekt'. Helaas komen deze heldinnen er wat een 'schoon karakter' minder goed van af. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Francina Colsen uit *Oud en Jong* die niet voldoet aan de eisen die aan ware schoonheid gesteld worden, maar toch benijdenswaardig is om haar karakter. Eveline is de perfecte mix, want zij beschikt over zowel een schitterend uiterlijk als innerlijk. Zij mag dan opvallen door haar uiterlijk, maar uiteindelijk weet zij in de roman te glanzen door haar karakter. Op dit punt legt de schrijfster dan ook de nadruk. Hoe de karakters van de heldinnen zijn, is te vinden in de volgende paragraaf.

3. Innerlijk

Jacqueline Bel beweert in *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* dat hoofdpersonen in het idealistische proza vaak sympathiek zijn en als voorbeeld voor de lezer dienen. Als contrast krijgen de helden vaak te maken met minder goede of antipathieke personages. Het uiterlijk van de personages weerspiegelt dan hun karakter: slechte personages zijn lelijk, goede personages mooi. (Bel, 1993, p. 273.) Bij de heldinnen van Mevrouw van Westrheene is dit niet zo zwart-wit. Uiterlijk en innerlijk zijn in zekere zin wel aan elkaar gekoppeld, maar niet zoals Jacqueline Bel dit voorstelt. In de werken van Jacoba van Westrheene is een vrouw met een goed karakter soms mooi en soms lelijk, maar een vrouw met een slecht of minder goed karakter is altijd mooi.

Van dit laatste zijn Adèle en Auguste duidelijke voorbeelden. In de vorige paragraaf is aangetoond dat zij bijzondere schoonheid hebben. Auguste is iemand die niet in staat is lief te hebben, zelfs van haar eigen kinderen kan ze niet houden. Alles draait in haar wereld om schoonheid en aanzien. Wanneer haar man pokken heeft, is zij bang dat haar kinderen die ook krijgen. Ze besteedt hen daarom uit aan Anna Meerwijk. Dit doet ze niet uit zorg over de gezondheidstoestand van haar kinderen, maar omdat ze bang is dat hun schoonheid

wordt aangetast. Ze verlaat haar man, als ze ziet dat zijn uiterlijk schade heeft geleden door zijn ziekte. Auguste gebruikt een 'vernis van liefde' om haar gevoel te bedekken. Haar liefde is niet echt en steeds meer mensen weten dan ook door haar masker heen te kijken naar haar ware aard. Ze is zelfzuchtig, traag en ijdel, gemelijk en lichtgeraakt. Elizabeth Aalout noemt haar 'ijskoud'.

Het oordeel over Adèle's karakter is ook niet positief, zij is hoogmoedig en trots. Ook reageerde ze altijd koel op vreemden. Maar het karakter van Adèle komt in tegenstelling tot het karakter van Auguste niet voort uit het bewust zijn van haar schoonheid, maar uit aangeleerd gedrag. Adèle heeft van haar moeder geleerd op anderen neer te kijken. Arme mensen werden beschouwd als 'mieren', maar zelfs Jonkheer van Gelderen vonden moeder en dochter beneden Adèle's waardigheid. Adèle weet haar karakter uiteindelijk met behulp van haar schoonmoeder ten goede te veranderen. Ze staat hierdoor niet meer op gelijke voet met Auguste die een slecht karakter heeft dat alleen nog maar slechter wordt.

Francina Colsen, Anna Meerwijk en Elizabeth Aalout zijn heldinnen die niet als uitgesproken mooi worden beschreven. Anna is met haar blozende wangen en 'sterk ontwikkelde vormen' te veel Hollands welvaren om mooi te kunnen zijn. Wel heeft ze een prettig karakter. Het enige wat negatief aan Anna is te noemen, is haar naïviteit. Ze is kinderlijk eenvoudig en soms praat ze al voordat ze denkt. Auguste, met haar gemelijke karakter, weet van deze zwakke plek meteen misbruik te maken.

Van het uiterlijk Elizabeth Aalout wordt ook melding gemaakt. Ze is niet lelijk, maar ook niet mooi. Wel is ze een en al liefde en oprechtheid. Dit is de overeenkomst die ze heeft met Francina Colsen waarover wordt geschreven:

Zij was niet mooi. Iemand voor wie de uitdrukking van een menselijk gelaat van minder belang was dan regelmatig fraaie trekken, had haar wel eens leelijk genoemd. Doch dien indruk van leelijkheid gaf Francina zelden. Zij was donker blond, had blauwe oogen en was middelmatig van lengte; haar gestalte had bevalliger kunnen zijn. Doch Francina's dagelijksch gezichtje werd lief zoodra zij sprak. Want meestal had zij iets aangenaams te zeggen en - zij was bijuitnemendheid eenvoudig bovendien; niet veeleischend, zeer spoedig dankbaar - aansprakeloos, zooals de Duitscher het noemt.

George Eliot heeft gezegd dat leelijkheid even goed haar verzoeking heeft als schoonheid; het is een uitspraak waarover veel valt te denken.

Van de verzoeking waaraan de leelijke onder de vrouwen onderhevig zijn, blijven de middelmatigen bedeede gewoonlijk vrij. Francina benijdde aan mooier meisjes haar schoonheid niet; evenmin was zij scherp en liefdeloos in haar oordeel over de minder lieve eigenschappen waarmede een onberispelijke schoonheid wel pleegt gepaard te gaan. (Oud en Jong, deel 1, p. 21, 22)

Uit dit citaat blijkt duidelijk hoe Francina uit *Oud en Jong* het absolute tegenbeeld is van Auguste Duitser uit *Benijd en beklagd*. Auguste is bezwiken aan de verzoeking van de schoonheid, waar George Eliot het over heeft. Van Francina is niet ten onder gegaan aan de verleidingen die op haar afkwamen. Integendeel, er wordt geen enkele negatieve eigenschap van haar beschreven. Ze is lief, eenvoudig en heeft altijd het goede met een ander voor. En als ze een keer te snel haar oordeel velt, zoals over Jonkheer de Meter, dan neemt ze haar woorden terug als het tegendeel is gebleken. Haar grote rechtvaardigheidsgevoel blijkt uit de manier waarop ze het conflict tussen haar broer Paul en haar vader probeert op te lossen.

Agnes Ona is weer een ander type heldin, zij is een schoonheid die geen slecht karakter heeft maar wel slechte karaktereigenschappen moet zien te overwinnen. Ze is hard en niet vergevingsgezind. Haar vader moedigt haar aan deze eigenschappen te overwinnen. Na veel strijd lukt het haar om zacht te worden en om anderen te vergeven.

Eveline beschikt over opofferingsgezindheid door haar eigen carrière als actrice op te geven aan een huwelijk met Egidius om hem zo gelukkig en gezond te maken. Ze is ook bereid mensen die het financieel een stuk minder hebben dan zij, te helpen. Zij is een heldin die er

zowel qua uiterlijk als qua innerlijk voor honderd procent positief wordt opgetekend. Het zichzelf opofferen ten koste van alles is een eigenschap die ook Machteld Koorman uit *Ver van den stam* kan worden toegerekend. Zij geeft een gelukkig huwelijksleven op aan de geheime droomwens van haar broer. Zij doet dit door bij hem te blijven als hij de schande die over de familie is gekomen weer goed wil maken.

In het algemeen kan worden gezegd, dat een heldin met een goed karakter beschikt over opofferingsgezindheid, zelfbedwang, liefde en eenvoud. Ze is ook vergevingsgezind, plichtsgetrouw en zacht. Hoogmoedigheid, trotsheid en eigenliefde zijn typerende eigenschappen voor een slecht karakter.

4. Kleding

Al wordt er niet in alle romans (veel) aandacht aan besteed, over de kleding van de heldinnen is toch het een en ander te zeggen. Er wordt van geen van de heldinnen geschreven dat ze er niet netjes uitzien, hooguit te luchtig, maar dan toch met smaak. Opvallend is dat juist van de minder rijke meisjes over de kleding wordt geschreven. Ook zonder veel geld doen de jonge vrouwen er namelijk alles aan om er toch goed uit te zien. De kledingstukken die de heldinnen dragen zijn getuigen van goede smaak. Met mooie kleding weten ze zich te profileren, de aandacht naar zich toe te trekken. Hun mooie uiterlijk is het wapen waarmee ze mannen kunnen veroveren als ze het niet van hun geld kunnen hebben.

De kleding moet, zoals blijkt uit de romans, van fijne, tere stof zijn of juist van heel zwaar materiaal. Zij moet rijk afgezet zijn met fijn kant. De kleur wordt met veel adjectieven beschreven, zoals het zachtste, fijnste geel en het fraaiste rood of het tederste rose. Als accessoires worden kostbare armbanden en halsnoeren genoemd. Ook lange handschoenen en hoeden zijn aanwezig om het toilet te completeren.

Van de Adèle en Auguste wordt de kleding, dit in tegenstelling tot vele andere heldinnen, wel beschreven. Adèle moet als jongedame haar medewerking verlenen op de liefdadigheidskermis. Zij weet dan al dat haar vader bankroet is, maar de mensen uit haar omgeving zijn nog niet van deze schande op de hoogte. Juist op dit moment, en niet zonder reden, besteedt Mevrouw van Westrheene uitgebreid aandacht aan de kleding van Adèle. Adèle is zich tijdens het kleden bewust van haar situatie, nu niemand nog van haar schande wist, kon zij zich zo mooi maken als zij wilde en alle aandacht naar zich toe trekken op de 'kermis der ijdelheid'. Dit was de plek waar Adèle haar best doet Jonkheer van Gelderen aan zich te binden om zo te schande van armoede te ontlopen. Kleding geeft, mits goed gedragen, een vorm van status. Door de juiste kleding op de juiste plaats kan Adèle haar oude, zo begeerde positie in de maatschappij behouden.

Auguste wist zich met 'bekrompen middelen' keurig te kleden. Zij is duidelijk een meisje dat door haar kleding een goede smaak uitdraagt en er erg veel waarde aan hecht om zich door haar kleding te profileren. Als Elizabeth Aalout, die bij Auguste op kostschool zit, van de trap valt doet Auguste liever een stap op zijn dan haar nichtje op te vangen. Ze is bang een kreukel of een scheur in haar jurk te krijgen. Ook Auguste weet door haar kleedgedrag de status te verwerven die zij begeerd. Zij wil graag in het middelpunt van de belangstelling staan en bewonderende blikken toegeworpen te krijgen. Zij wil zich zo beter voordoen dan ze is, meelopen met de rijkere en zo wellicht een goed huwelijk doen.

Elizabeth Aalout krijgt van haar grootmoeder een uitbrander over haar manier van kleden. Er wordt haar verboden overal alleen, vrij rond te lopen in een luchtig zomertoiletje, maar ze kleedt zich volgens diezelfde grootmoeder wel vlug en aardig. Met deze opmerking wordt Elizabeths nonchalance benadrukt. Ook bij de beschrijving van Machtelds uiterlijk wordt haar manier van kleden genoemd.

Zij was [...] statig in hare kleeding; zij droeg het liefst warme kleuren, zachte fijne stoffen, die in breede plooiën nederhingen tot een slepend kleed, zonder wanstaltigen opschik. (Ver van den stam, p. 50)

Ook hier speelt de status weer een rol. In zijn algemeenheid kan worden gezegd dat een vrouw die zich goed weet te kleden wordt bewonderd en aanzien heeft. Juist de heldinnen die geen goed karakter hebben, maken hier gebruik van. Met hun aangeboren schoonheid, maar ook door mooie kleding zien ze er goed uit en proberen op die manier de sympathie van anderen voor zich te winnen.

5. Opvoeding

In de negentiende eeuw stond de echtgenote en moeder aan het hoofd van het huishouden. In de burgerlijke en adellijke kringen kon zij veel van haar taken delegeren aan haar personeel. Het ging in deze gezinnen voornamelijk om het 'bestieren' van het huishouden. Een van de belangrijkste taken van de vrouw des huizes de zorg voor de kinderen. Dit kon zij op drie manieren doen; of zij verzorgde de kinderen persoonlijk, zij liet het over aan personeel of de kinderen werden naar een kostschool gestuurd. De vader was bij de opvoeding een figuur aan de zijlijn. Hij had zijn werk meestal buitenshuis, zijn belangrijkste taak was zorgen dat er genoeg geld binnenkwam om de kinderen te kunnen onderhouden. (*Brandt Corstius, Hollema en Rinkleff*, p. 10, p. 12.) De romans van mevrouw van Westrheene spelen zich voornamelijk af in de kringen van de goeude burgerij en een enkele keer ook bij de adel. Dit betekent dat de vrouw des huizes thuis haar huishouden kon runnen en niet buitenshuis de kost hoefde te verdienen. Alle tijd dus om zich met de kinderen bezig te houden. Over de manier van opvoeden worden in de romans van mevrouw van Westrheene waardeoordelen gegeven, direct of tussen de regels door. Zo staan de opvoeders in haar werken model voor een goede of een slechte vorming. Een goede opvoeding is belangrijk voor het verdere leven van het kind en zelfs voor de voortgang van het geslacht.

Doch opvoeding neemt het individueele karakter niet weg.

Er is iets melancholiek in die stelling, in geval er een slecht karakter valt te hervormen.

Is dan waarlijk alle opvoeding ijdel?

Nee. Maar zij werkt niet altijd op het individu; misschien op de menschheid. Hoe het zaad dat men strooit, onzichtbaar werken kan, weet men niet; maar ééns ontkiemt het, kan het ontkiemen althans. Soms ontwikkelt het zich in hetzelfde menschenhart waarin het werd neergelegd. Maar het kan óók zijn dat het verloren schijnt; en toch misschien na twee of drie geslachten vruchten draagt.

Opvoeding is geen ijdel werk; zij is een grootsch werk; te grootscher wanneer zij de kracht tot volharding bezit, ook daar waar zij geen vruchten ziet. (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 23)

De opvoeding kan echter het karakter van het kind dus niet laten verdwijnen, maar in het gunstigste geval wel veranderen. Agnes Ona uit *Oud en jong* is hier een duidelijk voorbeeld van. Zij is opgevoed door haar pleegmoeder, 'een vrouw met een hart'. Mevrouw Ona was niet in staat Agnes minder hard te laten zijn in haar oordelen. Als Agnes' natuurlijke vader er op aandringt toch tegen haar kwade eigenschap te vechten, weet ze deze te overwinnen. Het zaad van haar opvoeding, door mevrouw Ona gestrooid, is tot ontkiemen gekomen door het 'begieten' van de heer Terniers, de vader van Agnes.

Het allerbelangrijkste in de opvoeding van kinderen is *liefde*, het is de rode draad. De liefdevolle opvoeding vindt dan ook altijd zijn beloning. Elizabeth Aalout uit *Benijd en beklaagd* is door haar grootmoeder liefdevol opgevoed. Als Auguste, de vrouw van haar broer Albert, haar man verlaat, laat zij ook haar kinderen achter. Elizabeth draagt vanaf dat moment de zorg voor haar twee nichtjes.

Zij (mevrouw van Meerwijke, WG) sprak wel eens over het moeilijke van de taak welke Elizabeth op zich had genomen, en stelde, zoo dacht Elizabeth, haat de taak zelfs te moeilijk voor. "Moeilijk?" zeide Elizabeth eens, "ik geloof het gaarne; ik moet het nog ondervinden. Mijn goede grootmama placht altijd te zeggen dat een vrouw die denkt en voelt, kinderen kan opvoeden...Maar," voegde zij er luchtiger bij: "men moet er van houden ook." (*Benijd en Beklaagd*, deel 2, p. 183.)

In de gezinnen waar de kinderen met liefde worden omringd door degenen die het meest bijdragen aan de opvoeding, gaat het goed met hen.

In de romans van mevrouw van Westrheene wordt de opvoeding van de kinderen grotendeels door de moeders zelf gedaan, ze besteden dit dus niet uit aan personeel. Wel is er in de meeste gezinnen een min of een na-baker voor de eerste maanden na de geboorte van het kind. Juist de moeders die niet positief worden beschreven, hebben kindermisjes in dienst. Twee voorbeelden hiervan zijn mevrouw van Havezate uit *Adèle* en Auguste uit *Benijd en beklaagd*. Auguste vond het als meisje van achttien al verschrikkelijk dat zij na kostschool thuis moest komen om haar moeder te helpen met de opvoeding van haar tien broertjes en zusjes. Op het moment dat zij moeder wordt, kan ze nog steeds geen liefde aan kinderen geven. Auguste delegeert de zorg voor aan kinderen aan het personeel om zelf op de canapé liggen te kunnen liggen. Zij weet Albert van haar denkbeeld dat kinderen in de kinderkamer thuishoren, te overtuigen. Auguste wordt in de roman afgezet tegen Anna Tendal-Meerwijke die de kinderkamer gebruikt als opbergruimte voor het speelgoed van haar Tom en het kind altijd bij zich heeft. Auguste staat haar kinderen af, maar Anna, die eerst haar zoontje aan Tendal heeft verloren, krijgt uiteindelijk haar kind weer terug. Tendal ziet namelijk in, dat de opvoeding van Anna, waar hij zoveel kritiek op had toch beter is dan de opvoeding van Auguste, die hij eerst zo waardeerde. De liefde van de opvoeder wint.

Het tweede voorbeeld is mevrouw van Havezate. Ze heeft Adèle, haar oudste dochter, altijd zelf verzorgd. Om haar twee jongsten geeft zij niet veel en hun opvoeding laat zij aan de 'Juf' over. Op het moment dat het fortuinverlies voor de familie van Havezate definitief is, moet het kindermisje weg. De Juf vraagt dan toestemming om nog enkele weken als gast in het gezin te mogen blijven om de kinderen zelfstandig te maken. Mevrouw van Havezate stemt hierin toe, maar begrijpt niets van de drijfveer van de Juf. Zij heeft niet door dat de Juf echte liefde heeft voor de kinderen en dat zij de kinderen wil wapenen tegen de moeilijke tijd die nog komen gaat. De Juf wordt dan ook een 'goede vrouw' genoemd, dit in tegenstelling tot haar werkgever. Ook hier komt dus weer liefde als belangrijkste element uit de opvoeding naar voren. De liefde die mevrouw van Havezate niet gegeven heeft aan haar twee jongste dochters wordt gegeven door een vreemde, die voor de kinderen meer eigen is dan hun eigen moeder. Door de liefde die aan de kinderen geschonken is, weet zij van de meisjes goede mensen te maken.

Het in huis hebben van personeel dat de kinderen opvoedt is vrij kostbaar en alleen mogelijk voor degenen die over een ruim budget beschikken. In *Oud en jong* gaat Jonkheer De Meter er vanuit dat alle kinderen een 'bonne' hebben, maar in het gezin van Francina en Helm is hier geen geld voor. Het is precies eender bij de familie Colsen, het gezin waar Francina is opgegroeid. Het enige personeel dat in huis rondloopt is de hulp in de huishouding, de 'meid'. Elizabeth van Leuven staat na haar scheiding ook alleen voor de zorg van Johanna. De opvoeding van haar dochter is haar grootste levensdoel.

Als een kind geen moeder meer heeft, moet een ander de opvoeding overnemen. In het gunstigste geval is dit een liefdevol familielid zoals de grootmoeder van Elizabeth, mevrouw Aalout uit *Benijd en Beklaagd*. Elizabeth volgt dit voorbeeld weer door haar nichtjes op te voeden. Eveline uit de *Oudvelders* wordt door haar tantes Eva en Lina in huis genomen. Deze familieleden hebben zoveel liefde voor het kind, dat het niets te kort komt. Eveline betwijfelt het zelfs, of zij door haar moeder beter zou zijn opgevoed. Elizabeth en de tantes voelen zichzelf bevoorrecht dat zij zorg mogen dragen voor een kind in plaats van opgezadeld te zijn met een enorm zware taak.

Zij [Eva, WG] zag niet tegen die taak op, maar beschouwde haar als een voorrecht, een heerlijk doel, nu haar geest en haar lichaam nog onverminderd waren in kracht. (De Oudvelders, p. 54)

Dat zij [Elizabeth, WG], die zoo geheel voor zich zelf zou kunnen leven en wier zwakke gezondheid zulk een rustig leven eischte, zich met de zorg voor kleine kinderen belastte, wekte ondoordachte bewondering. Ondoordacht, ja; want de meesten die het bewonderde, kenden er het genot niet van. (Benijd en beklaagd, deel 2, p. 182)

Weer komt het belang van de liefde naar voren. Grootmoeder Aalout handelde in de opvoeding uit zelfopofferende liefde en wat zij er voor terug krijgt is 'eenenaf liefde en zucht om die liefde te toonen'.

Als een kind zonder moeder minder geluk heeft en er geen familielid beschikbaar is die de opvoeding op zich kan nemen, moet er iemand in dienst worden genomen. Sophie uit *De Oudvelders* wordt in eerste instantie door haar vader en de min opgevoed. Op een gegeven moment komt de vader van Sophie, meneer Rede erachter dat Sophie toch de leiding van een 'fatsoenlijke vrouw' moet hebben en wordt er een gouvernante aangenomen. Zij moet Sophie leren hoe zij zich kleden moet en haar voorbereiden op het besturen van een huishouding.

De kinderen Koorman uit *Ver van den stam* worden na de dood van hun moeder opgevoed door 'Nicht Rose', de maîtresse van hun vader. Nicht Rose besteedt de opvoeding van de meisjes maar al te graag uit aan de gouvernante en die van de jongens aan een gouverneur. De kinderen komen door de zorg van deze laatsten en door de opvoeding die hun moeder hun de eerste dagen van hun leven heeft gegeven nog aardig terecht.

Het ideaalbeeld dat mevrouw van Westrheene in haar werken creëert, is een opvoeding thuis door de moeder of een ander familielid. Het allerbelangrijkste is een opvoeding uit liefde. Het is nog beter om door een 'vreemde' opgevoed te worden die liefdevol is dan door een moeder die geen genegenheid toont en egocentrisch is. In een opvoeding waar liefde hoog in het vaandel staat komt de beloning in de vorm van een goed 'product' dat wordt afgeleverd.

6. Scholing

De vrouw in de negentiende eeuw heeft haar fundamentele plaats in het gezin. Een goede beoefening van deze taak vereist een zorgvuldige opvoeding. Als ideaal gold, dat de moeders zelf hun dochters voorbereiden op deze taak. Maar het inschakelen van een school werd hoe langer hoe meer gewoon gevonden. Volgens de onderwijswet van 1806 moesten kinderen worden opgevoed 'tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden'. Ze moesten degelijke, nuttige en ijverige leden van de samenleving worden. Dit gold voor kinderen van alle standen en sexe. Maar omdat ieder kind ook moest worden opgevoed voor zijn of haar toekomstige bestemming, gingen stand- en sexeverschillen uiteindelijk toch een rol spelen. (Van Essen, 1990, p. 26.)

Het onderwijs sloot heel goed bij deze verschillen aan. Op de lagere scholen werd vooral aandacht besteed aan de 'zedelijke ontwikkeling' en dit schooltype was dan ook voor jongens en meisjes van alle standen. Dit gold niet voor het vervolgonderwijs. Het middelbaar en hoger onderwijs was ingesteld voor 'de meer beschaafde standen en hogere maatschappelijke werkkringen' en dus niet bedoeld voor minder welgestelden en meisjes. (Rinkleff, 1982, p. 53.)

Voor burgermeisjes was een toekomst weggelegd als echtgenote en moeder in het huisgezin, zij moesten hier goed kunnen functioneren. Zij bezaten voor deze taak dan ook natuurlijke eigenschappen. Het lichaam van de vrouw is geschikt om kinderen te baren en te zogen, vrouwen zijn verzorgend en dienend van aard en zij hebben een gevoelig karakter. Bovendien hebben zij een goed oog voor allerlei praktische kanten van het leven. Door al deze eigenschappen tijdens de opvoeding, het liefst bij moeder thuis, steeds positief te

stimuleren konden de meisjes zich ontwikkelen tot goed, verstandige en lieve echtgenotes, moeders en huisvrouwen. (*Van Essen, 1990, p. 27.*)

De opvatting, dat de vrouwelijke bestemming in het huishouden en moederschap lag, was gebaseerd op het levenspatroon van de kleine maatschappelijke bovenlaag. De mannen die zich hierin bevonden konden zich een vrouw permitteren die niet meehielp de kost te verdienen. Aan het eind van de negentiende eeuw mochten meisjes toch meer en meer een opleiding gaan volgen. Het probleem van de vrouw werd namelijk steeds meer een maatschappelijk en economisch probleem; de echtgenotes en moeders konden door hun onwetendheid hun plichten niet meer naar behoren vervullen. Doordat ze geen gesprek op hoog niveau konden voeren, verveelden ze hun man en hielden ze hun echtgenoot zelfs van zijn carrière af. Ook werd het steeds moeilijker de kinderen, en met name de jongens, goed op te voeden. Bovendien was het financieel haast niet meer haalbaar voor families uit de minder gegoede burgerij, ongetrouwde dochters of zussen 'op stand' te onderhouden. (*Rinkleff, 1982, p. 56.*)

Zoals gezegd was er een verschil in onderwijs tussen jongens en meisjes. Sowieso kregen meisjes op de lagere school al andere vakken dan jongens. Meisjes kregen praktische lessen, die informatie gaven over huiselijke bezigheden, zoals het zuinigst knippen van neteldoek, het betalen van de boodschappen, over koken en inmaken. Met deze kennis liep het meisje later geen gevaar door de dienstbodes of de winkelier bedrogen te worden. Na de lagere school gingen meisjes van lagere stand hooguit alleen nog naar een brei- of handwerkklasje. Meisjes uit betere milieus gingen nog wel een naar de Franse school, omdat het gebruik van Franse uitdrukkingen tijdens de conversatie 'bon ton' was. Voor de nog rijkere ware er kostscholen. Het onderwijsniveau op de laatste twee genoemde scholen kwam, door gebrek aan goed opgeleide onderwijzeressen, nauwelijks boven het lagere-schoolniveau uit. (*Rinkleff, 1982, p. 55*)

Een andere mogelijkheid tot extra scholing was het in dienst nemen van een gouvernante. Deze manier van onderwijs lag in het verlengde van het onderwijs dat door de moeders werd gegeven.

Aan het begin van de negentiende eeuw lag het onderwijzeressenwerk nog nadrukkelijk in het verlengde van de moedertaak. Volgens de heersende opvattingen waren moeders de meest geëigende personen om hun kleuters en meisjes op te voeden. Met een kleine takenuitbreiding ontstond een school voor kleine kinderen of een opvoedingsinstituut voor meisjes. De vrouwen hadden hier geen specifieke opleiding voor nodig en hun taak lag dan ook bij deze groep kinderen. Er bestond niet eens, zoals voor onderwijzers, een opleiding tot onderwijzeres. De 'natuurlijke' vrouwelijke eigenschappen en hun ervaring met het moederschap werd voor een belangrijk deel toereikend geacht om dit werk te kunnen doen. Ongetrouwde vrouwen waren tot hetzelfde in staat door diezelfde vrouwelijke aard. (*Van Essen, 1990, p. 55.*)

Halverwege de negentiende eeuw kwamen er mogelijkheden voor meisjes om een opleiding tot onderwijzeres te volgen. In 1860 werd in Amsterdam de Normaalschool voor onderwijzeressen opgericht door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Onderwijzeres was het netste beroep voor een meisje. (*Rinkleff, 1982, p. 56.*)

Als goed opgeleid burgermeisje kon je naast een hoop praktische kennis ook de burgerlijke ideeën over moederschap en gezin overdragen. Bij de onderwijzeressenopleiding werd wel gewezen op het dubbele doel die deze scholing had. De opleiding bereidde de meisjes op zowel de gezinstak als op een beroep voor.

Een belangrijke reden dat meisjes de onderwijsakte gingen halen, was dat het gezien werd als een soort toekomstverzekering. De huwelijkskansen voor meisjes uit de burgerij namen in deze periode af en ze konden dus in hun onderhoud voorzien als ze niet zouden huwen. Ook werd het halen van een onderwijsakte, halverwege de negentiende eeuw gezien als een formele afsluiting van de schoolperiode, daar zij verder tot geen enkel officieel examen toegang hadden. (*Van Essen, 1990, p. 58.*)

De vrouwelijke examenkandidaten die hun onderwijsakte gingen halen, kwamen gezien de bovengenoemde redenen logischerwijs uit de hogere klassen van de samenleving. Van de onderwijzeressen werd namelijk verwacht dat ze een zekere 'aangeboren beschaving' bezaten om hun over het algemeen uit gegoede milieus afkomstige leerlingen in de eigen sociale sfeer te kunnen opvoeden. Bovendien ontbrak in het de lagere klassen aan scholingstraditie, zeker waar het vrouwen betrof. (Van Essen, 1990, p. 58.)

Mevrouw van Westrheene geeft in haar romans de nodige informatie over scholing. Ze is aanhangster van het heersende ideaal dat meisjes thuis (door de moeder) moeten worden onderwezen. Judith Eereburger leerde thuis alles wat zij nodig had om een goede hulp van haar moeder te worden, van naar school gaan zoals kennisjes van haar deden, was geen sprake. In een gesprek tussen de heer Rede en de tantes over de opvoeding van Eveline, de heldin uit *De Oudvelders*, wordt er gediscussieerd over de manier van onderwijs die het meisje moet ontvangen. De heer Rede en tante Lina zijn bang dat het kind te eenzellig zal worden opgevoed, maar tante Eva wil Eveline thuis onderwijzen.

Eva zond het kind niet van zich af; zelfs naar de dagschool te Oudveld niet. [...] "Eveline is gezond, opgeruimd en onschuldig; zij verveelt zich nooit. Lina en ik zijn goed in staat om, met de lessen die Eveline hier krijgt, haar studiën te leiden, en het kind scheidt zich hier een wereld waarin zij zich gelukkig voelt." [...] "Aan kinderlijke uitspanning, aan afwisseling zal het haar niet ontbreken; aan veelzijdige talenten evenmin, want ik ben haar eenige leermeester niet. Eveline heeft meesters voor de studievakken waaraan ik mij niet zou durven wagen."(De Oudvelders, p. 55, 56, 57)

Het is dus van het kind en de situatie afhankelijk of een meisje thuis kan blijven om onderwijs te genieten.

Toch is de schrijfster hier geen voorvechtster voor het geven van huisonderwijs: ze heeft ook oog voor de voordelen van het onderwijs op school. Het is opvallend dat juist veel van de heldinnen naar school gaan. De meisjes worden naar school gestuurd als daar een duidelijke reden voor is, als dit beter is voor de ontwikkeling van het kind of als de gezinssituatie hierom vraagt. Het meest ideaal is het dan als het meisje naar een school gaat waar ze aan het eind van de dag weer naar huis kan gaan. Adèle, Francina en Elizabeth en Johanna van Leuven gaan naar zo'n dagschool.

Adèle moet van haar vader vanaf haar elfde onderwijs buitenshuis volgen, omdat hij vindt dat haar moeder haar te veel verwent. Mevrouw van Havezate blijft zich wel met het onderwijs bemoeien door haar dochter altijd te helpen met haar schoolwerk. De reden dat Elizabeth van Leuven, de heldin uit *Een leven vol strijd* naar school moet, is het overlijden van haar moeder. Haar vader kan haar niet onderwijzen, maar wil haar ook niet kwijt uit huis. Daarom stuurt hij haar dus niet naar een kostschool. Dit was ook niet nodig omdat Elizabeth zacht en volgzaam van aard was. De oplossing was snel gevonden, ze ging naar een school in de stad zodat zij elke dag weer naar huis kon om zo haar vader gezelschap te houden. Ze brengt haar dagen van 's morgens tot in de late namiddag op school door, haar 'speel- en leeruren'. Haar broer Izaäk denkt jaren later, dat de oorzaak van alle ellende waar Elizabeth in verzeild is geraakt door haar overstap van het joodse naar het christelijke geloof, ligt bij het gegeven dat haar vader haar niet in zijn huis heeft laten opvoeden, maar op school. Als Elizabeth zelf een dochter heeft, stuurt zij haar ook naar een dagschool, zij kan zelf namelijk, net als haar vader, niet zonder het gezelschap van Johanna.

Een andere mogelijkheid om je kind thuis te houden maar het door een ander te laten onderwijzen, is het in dienst nemen van een gouvernante. Sophie Rede krijgt thuis les van een gouvernante, deze leert haar lessen, maar voornamelijk allerlei nuttige zaken over het huishouden. Voor de kinderen Koorman uit *Ver van den stam* verandert er heel veel na het overlijden van hun moeder. Ze moeten wennen aan Nicht Rose die het huishouden overneemt, maar hun dagelijks leven komt ook op de kop te staan. De kinderen, die naar de dagschool gingen werden weggehaald bij hun vrienden en vriendinnen om zo niet beïnvloed te kunnen worden door de arbeiders en dorpskinderen. Omdat Rose nogal veel wil reizen,

vindt ze het praktischer om voor de meisjes een gouvernante en voor de jongens een gouverneur in dienst te nemen. Voor de meisjes viel de keus op een Engelse gouvernante, een methodiste. Deze voedde de meisjes op en gaf hun ook wat onderwijs.

In de romans van mevrouw van Westrheene wordt nog een mogelijkheid genoemd om kinderen wat bij te brengen. De heldinnen gaan uit de roman *Benijd en beklaagd* gaan naar kostschool, een zogenaamd Instituut voor jonge meisjes. De meisjes gaan een paar jaar naar deze school, ze blijven er tot ongeveer hun achttiende. Als ze van school gaan hebben ze de huwbare leeftijd bereikt en zijn ze klaar om hun taak als echtgenote en moeder in de maatschappij te vervullen. Elizabeth Aalout moet van haar grootmoeder naar deze school om te leren omgaan met andere meisjes. Mevrouw Aalout vindt het niet goed dat haar kleindochter altijd maar bij een oude vrouw is 'met een boek', hierdoor had Elizabeth te weinig levenslust. Auguste, de nicht van Elizabeth, is door haar moeder naar kostschool gestuurd in de hoop dat zij wat zachter van karakter zou worden. Mevrouw Duitser is dan ook hevig teleurgesteld als ze merkt dat haar dochter na vier jaar van 'schoolliggen' helemaal niet is veranderd.

De meisjes in de romans van mevrouw van Westrheene krijgen scholing om ze voor te bereiden op hun taak in het huishouden en zich op de juiste manier te kunnen gedragen in de maatschappij. Het onderwijs voor meisjes is duidelijk van minder belang dan dat van jongens. Jongens hebben zich voor te bereiden op een taak in de maatschappij. Hierin wijkt de schrijfster niet af van hetgeen in haar tijd gebruikelijk is. Ze laat het verschil in onderwijs tussen meisjes en jongens duidelijk uitkomen in de romans waar de heldinnen een broer hebben. In de roman *Philip's eerzucht* heeft mevrouw Eeereburger met het oog op de opvoeding van de jongens geld gespaard, om daar later hun onderwijs van te kunnen betalen.

"Wat moet ik worden, mama?" had Judith gevraagd toen zij zoo druk over de aanstaande loopbanen van haar broers hoorde praten.

"Jij wordt mama's hulp," had mevrouw Eeereburger lachend geantwoord.

Judith wist geen beter bestemming te bedenken. Zij leerde wat andere meisjes in het stadje leerden, daar moest zij het meê doen; van schoolliggen, zooals sommige van haar kennisjes deden, was geen quaestie. (Philip's eerzucht, p. 8, 9)

In dit citaat komt naar voren hoe in de negentiende eeuw over onderwijs voor meisjes werd gedacht. Ze hoeven geen bollebozen te zijn. Alleen het leren van het hoognodige is belangrijk en hier zijn de meisjes dan ook tevreden mee. Dit blijkt wel uit de houding van Judith. Ze kan geen betere bestemming bedenken dan thuis haar moeder helpen bij het huishouden. Er is geen sprake van een geschoolde baan en carrière.

Machteld Koorman heeft ook een aantal broers. Als Nicht Rose bij het gezin Koorman intrekt, neemt ze voor de meisjes een gouvernante en voor de jongens een gouverneur in huis. Machteld mag de lessen van de jongens bijwonen, omdat zij een zucht tot weten heeft. De lessen van de jongens lagen dus op een hoger niveau. Dit blijkt ook uit een andere gebeurtenis in de roman. Als vader Koorman sterft en de gouverneur net is ontslag heeft genomen, wordt de opvoeding van de meisjes door de gouvernante afgemaakt, zij is daar bekwaam genoeg voor. De jongens worden naar kostschool gestuurd 'om onder leiding te komen van iemand, die in alle opzichten bewezen had, knapen te kunnen voorbereiden op de studiën van hun vak'. Het is dus prima als meisjes, wanneer de kans zich voordoet, iets meer leren dan wat in de ogen van de negentiende-eeuwer nodig wordt geacht, maar er moet geen extra moeite voor moeten worden gedaan. Hier wordt door de schrijfster geen waardeoordeel over gegeven.

Elizabeth van Leuven moet na de dood van haar moeder ook afscheid nemen van haar broer. Izaäk moet naar een kostschool in Frankfurt om zich voor te bereiden op het vak van bankier, hij moet zijn vader opvolgen. Elizabeth daarentegen wordt juist thuisgehouden. Alweer een voorbeeld dat een opleiding voor jongens belangrijker was dan voor meisjes. De

schrijfster is hier niet negatief over, ze levert er geen kritiek op. Het is niet eens een vraagstuk. Ze volgt hierdoor de maatschappelijke norm.

Er zijn nog meer voorbeelden te noemen van het belang van een opleiding voor een jongen. Willem Rapenburg uit *De Oudvelders* en Paul Colsen uit *Oud en jong* moeten eerst hun opleiding hebben voltooid willen ze toestemming krijgen zich te verloven, bij meisjes is dit niet aan de orde. Jongens moeten een vak leren om buitenshuis de kost te kunnen verdienen een positie in de maatschappij te veroveren. Meisjes moeten naar school om alles te leren wat 'tot een beschaafde opvoeding' behoorde, zoals dat wordt omschreven na de opleiding van Elizabeth van Leuven. Hierna moest ze de leiding over het huishouden op zich kunnen nemen.

Voor jongens is het gebruikelijk een vervolgopleiding te volgen na de lagere school. In het oeuvre van mevrouw van Westrheene wordt hier ook over gesproken. De jongens gaan naar de Latijnse school of krijgen op kostschool onderricht om hierna na de academie te gaan om een studie te volgen. Opvallend veel jongens volgen een opleiding in de Rechten. Dit gaf waarschijnlijk een goed perspectief voor de toekomst en genoot aanzien. In de romans wordt minder vaak melding gemaakt van een vakopleiding voor meisjes. Zo mogen Judith Eereburger en Agnes Ona geen opleiding volgen van hun moeder omdat ze niet hoeven en zelfs mogen werken.

“Wat zal ik doen, mama?” vroeg zij met opgewekte stem schertsend: *“Middelbaar” dit, of “Middelbaar” dat?*

Iets van dien aard was altijd een “teer punt” tusschen Agnes en haar pleegmoeder. Mevrouw Ona hoorde niet gaarne dat Agnes plannen opwierp in verband met een mogelijke kostwinning. Zij schudde haar hoofd en zeide: “Ik zie niet dat het u ergens toe dienen zou dan om uw hersenen te kwellen.

“Mama!?”

Mevrouw Ona lachte om de groote verbazing. “U niet,” herhaalde zij. “Er zijn tal van jonge dames die nu eenmaal niet over een rijke beurs te beschikken hebben. De uitstekendste onder haar kiezen een moeilijk studievak, met het doel er haar levensonderhoud in te vinden. Woudt gij haar met uw concurrentie bezwaren? Ik zou het stil achterwege laten, kind. Gij kunt nog heel wat aan de beschaving van uw geest arbeiden, ook al laat gij bij voorbeeld het vertalen van Potgieters moeilijksste bladzijden, in Fransch of Engelsch, en méer gymnastische oefeningen van dien aard, over aan jonge menschen die zich veel hoofdbrekens moeten getroosten om te kunnen “bestaan in de ure des onderzoeks.”

“Dat dus niet,” zeide Agnes, op een toon waaruit op zichzelf reeds bleek, dat het voorstel om zich in aanhoudende strenge studie te gaan verdiepen, haar geen ernst was geweest. (Oud en jong, deel 2, p. 21)

Uit de manier hoe de schrijfster mevrouw Ona laat spreken en de reactie die Agnes hierop geeft, blijkt dat meisjes alleen een opleiding volgen indien dit financieel noodzakelijk was voor de toekomst. Een meisje dat niet rijk genoeg was moest gaan werken. Mevrouw Ona geeft aan dat alleen de allerbesten een moeilijk studievak kunnen kiezen. De schrijfster laat zien dat het niet gepast is vervolgonderwijs te nemen als er geen aanleiding toe is. Je bent dan zelfs egoïstisch door later een concurrent te zijn van degenen die het geld zo hard nodig hebben. Het opdoen van kennis is voor meisjes van goede huize een kwestie van tijdverdrijf in plaats van noodzakelijk kwaad. Agnes gaat niet tegen haar moeder in, zij accepteert de woorden van haar moeder zonder enige vorm van protest.

Zo'n meisje dat niet over een rijke beurs beschikt en wel een vak moet leren is Helena Colsen, het zusje van Francina. Zij weet dat ze waarschijnlijk niet meer van de erfenis van haar broer Paul zal kunnen leven na de ruzie van Paul met zijn vader over het vruchtgebruik van de erfenis. Helena gaat dan ook een opleiding volgen die haar voorbereidt op het beroep van onderwijzeres.

Johanna van Leuven uit kiest voor een zelfde opleiding. Over de opleiding van Johanna, de heldin uit *Een leven vol strijd*, wordt uitgebreid gerapporteerd. Johanna gaat een vak leren

om laten in haar eigen onderhoud te voorzien en van niemand afhankelijk te zijn. Maar dit is niet haar belangrijkste reden, zij wil graag naar school om verveling te voorkomen. Zij heeft geen idee wat zij anders zou moeten doen, omdat er geen geld is voor handwerkmaterialen of goede boeken. Haar vader is niet erg ingenomen met Johanna's plannen, hij wil haar wel onderhouden en haar behoeden voor het 'slavenwerk'. Johanna, die door de scheiding van haar ouders bij haar moeder is opgevoed, wil hier niets van weten. Als argument gebruikt ze dat ze bezig wil zijn, ze wil het druk hebben. Op de school die Johanna opleid tot onderwijzeres zitten ook meisjes die niet zo nodig hun acte willen halen. Deze meisjes willen een goed onderwijs volgen, maar doen geen examen. Op een goede school wordt er tijdens de opleiding geen onderscheid gemaakt in de behandeling van de meisjes die wel en die geen examen gaan doen, zodat alle meisjes gelijk staan en niet steeds aan hun aanstaande afhankelijkheid herinnerd worden. Johanna haalt haar onderwijsakte met de hoogste lof, namelijk 'zeer goed voldaan'. Er worden ook aktes afgegeven met 'zeer goed', 'goed' en 'tamelijk voldaan'. Iemand die geen lofspraak verdiende kreeg een acte van 'huisonderwijzeres', dit om diegene niet met lege handen naar huis te laten gaan. Johanna gaat werken in het onderwijs, ze begint als secondante en belandt via een baan als gouvernante uiteindelijk als institutrice op een dorpschool. Ook hier zien we weer dat onderwijs voor rijke meisjes meer als tijdverdrijf kan worden beschouwd. Ze doen geen examen en zijn ook niet uit op een diploma. De meisjes die wel een acte willen halen worden beschouwd als degenen die afhankelijk zijn. Hier wordt mee bedoeld dat ze zichzelf financieel niet kunnen redden en afhankelijk zijn van een baan. De schrijfster volgt hiermee, zoals al eerder is gezegd, de toen geldende normen.

Mevrouw van Westrheene houdt met de opleidingen die ze haar heldinnen laat volgen het gebruikelijke patroon aan, door ze een opleiding voor onderwijzeres te laten volgen. Dit was tenslotte het enige netste beroep voor een meisje. Dat vrouwen van nature geschikt zijn voor opvoeding en opleiding van kinderen is wel duidelijk geworden uit deze en de vorige paragraaf. Jacoba van Westrheene is van mening dat alle vrouwen een moederhart bezitten, ook al hebben ze zelf geen kinderen. Dit blijkt met name uit de liefde van Elizabeth voor haar nichtjes en dit wordt letterlijk gezegd door Jonkheer de Meter tegen Francina in *Oud en jong*. Hiermee volgt de schrijfster de heersende mening over de vrouwelijke aard.

7. Bezigheden

7. 1 Inleiding

Vrouwen uit de gegoede burgerij en de adel hadden naast hun taken in het huishouden nog de nodige uurtjes vrije tijd. Toch bleef het aantal activiteiten die gedaan mochten worden, beperkt. Onder begeleiding mochten ze diners, bals en soirees bezoeken. De meeste bezigheden speelden zich binnenshuis af. Dat was de plaats waar je als vrouw hoorde. Er werd getekend en geschilderd, gemusiceerd en geconverseerd. Van alle bezigheden moest je wel iets leren, maar vooral niet te veel. Niet zoveel dat het meisje het zou verkiezen van haar hobby haar vak te maken. Vrouwen moesten 'wat' kunnen tekenen, 'wat' kunnen converseren. (*Brandt Corstius*, 1982, p. 121.)

Musiceren was waarschijnlijk populairder dan tekenen en schilderen. Veel schilderijen zijn stille getuigen van het muziek maken in besloten kring. De dames speelden harp of piano en natuurlijk zongen ze. Vrijwel alle meisjes uit de burgerij werden geacht te kunnen zingen, of ze nou aanleg hadden of niet. Meestal kwam er een muziekleraar aan huis om de meisjes het één en ander bij te brengen. (*Brandt Corstius*, 1982, p. 122.)

Het was gebruikelijk dat de dames in gezelschap hun 'kunsten' vertoonden. De map met tekeningen ging vaak rond en er was niet veel voor nodig een van de dames uit het gezelschap een lied te laten zingen of een pianostuk te laten horen.

Overdag verkeerden dames niet of nauwelijks in openbare gelegenheden. Vrouwen bleven thuis en ontvingen hier hun gasten of gingen zelf te gast. Zij hielden alle sociale contacten in

stand. Mannen waren vaak te vinden in sociëten of in hun studeerkamer. Als er geen gasten waren, deed de vrouw thuis wat licht huishoudelijk werk. Het zware werk liet ze aan haar personeel over. Ook bracht zij veel uren handwerkend, brieven schrijvend of lezend door. Lezen was een van de weinige mogelijkheden van de burgervrouw om met de buitenwereld in contact te komen. (*Brandt Corstius*, 1982, p. 123.)

Buitenshuis was het voor vrouwen geoorloofd te wandelen en toertochtjes te maken in een rijtuig, maar dan niet alleen en het liefst in park of eigen tuin. Reizen was ook een geliefde bezigheid, maar wel binnen West-Europa. Korte stukjes reisde men meestal per koets, terwijl de langere stukken per trein of boot werden afgelegd.

Werken was er voor dames uit de gegoede burgerij en de adel niet bij, omdat dit als een schande werd beschouwd. De man des huizes verdiende de kost en anders was er nog altijd het familiekapitaal waar op geteerd kon worden. Liefdadigheidswerk was natuurlijk wel geoorloofd, sterker nog, dit was een deugd.

7.2 Algemene bezigheden van de heldinnen

In de romans van mevrouw van Westrheene hebben de heldinnen ook hun dagelijkse bezigheden. Alle meisjes en vrouwen houden zich in ieder geval bezig met huishoudelijk werk. Dit is niet zo opmerkelijk, als we bedenken wat er in deze paragraaf en in de paragrafen 'opvoeding' en 'scholing' is geschreven. Het huishouden is een bezigheid die bij het vrouwelijk geslacht hoort en waar alle meisjes voor worden opgeleid door de moeder of op school. Dochters moeten als ze van school komen hun moeder helpen, dit tot grote ergernis van de luie Auguste Duitser. Als een meisje geen moeder meer heeft, moeten ze meteen zelf een huishouden draaiende houden, zoals Elizabeth van Leuven of Sophie Rede. Hoe rijker de persoon, hoe minder zwaar werk er gedaan hoeft te worden, omdat er meer personeel voor handen is om dit werk te doen. Het huishouden is een bezigheid die door de schrijfster als een deugd wordt gezien en het leven prettiger maakt. Het is belangrijk werk, al is het ook weer niet het allerbelangrijkste in het leven. Wel moet het in ere worden gehouden en als er op enig punt sprake is van het niet serieus nemen van dit werk, dient meteen te worden ingegrepen.. Dit blijkt onder andere uit het volgende citaat:

Tante Eva zowel als tante Lina, leerde Eveline geen huiselijken arbeid gering te achten. Van het oogenblik af waarin Eva een vonkje van humor had zien tintelen in Eveline's oog, bij een misschien te wijdlooppig verhaal van tante Lina over een huiselijke aangelegenheid, werd zij dubbel voorzichtig.

Zij hielp en zij steunde Lina, als deze haar pleegkind trachtte in te wijden in alle kleine bezigheden, waardoor de vrouw het huiselijke leven veraangenaamt. (De Oudvelders, p. 62)

Het gegeven dat Auguste zowel als kind als later in haar huwelijk voor het huishouden de neus optrekt, wordt dan ook als een sterk negatief punt gezien. Zij weet door dit gedrag niet bij te dragen aan een gezellige sfeer in huis.

Waar het huishoudelijke werk uit bestaat wordt uit de romans niet echt duidelijk. Er wordt wel gesproken over het klaarmaken van de koffietafel of het inschenken van koffie. Tafeldekken wordt ook nog wel een enkele keer gedaan, vooral door de jonge meisjes en er wordt twee keer gesproken over 'de grote was'. Naast het huishouden houden vrouwen die kinderen hebben zich bezig met de opvoeding. Zij doen dit alleen of met behulp van de oudere kinderen of het daartoe aangenomen personeel.

Tijdens de vrije tijd die alleen wordt doorgebracht, is handwerken een graag gedane bezigheid.

[...] het werd mode, zich in den winkel voor vrouwelijke handwerken, bij mevrouw Simona, te voorzien van wat men nodig had. De dames uit de stad, de eigenaressen met dochters of gasten, van den buitengoederen in den omtrek, kwamen, [...] (*Ver van den stam*, p. 144)

Handwerken is in de werken van Mevrouw van Westrheene echter niet hetgeen waar de heldinnen volop mee bezig zijn al is een borduur- of breiwerkje aan tafel of bij het raam wel deugdzaam.

Er wordt in de romans ook menig brief geschreven. Dit gebeurt omdat corresponderen de enige manier is contact te houden met familie en vrienden die niet in dezelfde plaats wonen. Verder wordt er veel gelezen door de heldinnen, maar hieraan zal ik een aparte paragraaf wijden. Daarnaast zetten de heldinnen zich in voor armenzorg en andere vormen van liefdadigheid, dit lag weer in het verlengde van hun taak als moeder en als vrouw. (*Elias*, 1982, p. 75.)

Er wordt door de schrijfster niet in detail verteld wat de heldinnen aan goede werken deden. Het enige wat vermeld wordt in de romans is het bezoeken van de armen, een krachtige soep koken voor zieken en het geven van giften. Daarnaast is in *Adèle* sprake van een liefdadigheidskermis. Zelfs als men zelf behoorlijk fortuinverlies heeft geleden, weet men zich toch nog voor anderen in te zetten. Bij Francina Colsen uit de roman *Oud en Jong*, waarbij een aantal malen wordt verteld dat zij behoorlijk moet rekenen om haar huishouden draaiende te houden, wordt melding gemaakt dat zij nooit met lege handen bij leden uit de gemeente van haar man Helm op bezoek gaat. Ook Elizabeth van Leuven die gescheiden en weinig draagkrachtig is, besteedt haar tijd en geld aan armenzorg. Maar ook de rijke heldinnen van mevrouw van Westrheene weten de minder bedeeden in de samenleving goed te vinden. De schrijfster laat haar lezeressen weten dat liefdadigheidswerk alleen goed is als het uit naastenliefde gebeurt en niet wanneer dit uit eigenbelang plaatsvindt, zoals bij Truitje uit het verhaal *Een rijke aanbieder en een lieve vriendin* het geval is. Als het niet enkel voor een ander gebeurt, gaat zelfs het goede mis. Truitje zet ongemerkt haar huwelijk op het spel door zich verheven te voelen boven degenen die ze van giften voorziet. Ze krijgt door haar werk geen voldaan gevoel meer, maar wordt juist geteisterd door ergernissen. Het moet zo zijn als mevrouw Ona omschrijft:

“Als gij dan geholpen hebt en gerimpelde voorhoofden hebt gladgestreken, dan zult gij weten dat u een gelukkiger gevoel doortrilt, dan wanneer gij bezigheid had gezocht - enkel om de tijd te dooden.” (*Oud en jong*, p. 22)

Mevrouw van Westrheene geeft hiermee duidelijk aan dat niet geld, maar het h art hetgeen is waar het op aankomt.

De meisjes en vrouwen uit de romans vinden hun vertier ook buitenshuis, zoals bij bezoekjes aan vrienden en familie waar druk wordt geconverseerd. Een enkele keer is er ook gelegenheid om te musiceren of naar muziek te luisteren. Gezongen wordt er haast niet, alleen Margaretha, de vrouw van Jonkheer de Meter, weet haar mooie sopraanstem te gebruiken. Dit wordt vermeld als de reden waarom Jonkheer de Meter verliefd op haar is geworden. Een spelletje whist (kaartspel van Engelse oorsprong dat met 52 kaarten tussen vier personen, twee aan twee tegenover elkaar gespeeld wordt. Van Dale, p. 3587.) of quadrille (omberspel met vier spelers. Van Dale, p. 2429. Een omberspel is een spel met veertig kaarten waaruit de achten, negens en tiens zijn verwijderd. Van Dale, p. 1989.) wordt ook met elkaar gedaan, door Eveline en haar familie en vrienden en door mevrouw van Havezate. Op de bals en soir ees wordt veel gedanst, vooral door de jongelui.

Ander vertier buitenshuis wordt gevonden in het wandelen, vooral parken en tuinen zijn geliefde plekken. Sommige heldinnen wandelen alleen, zoals Elizabeth Aalout en de dames Van Leuven. Verreweg de meeste heldinnen prefereren toch gezelschap van een vriendin, broer, verloofde of echtgenoot. Na zonsondergang wordt er alleen onder begeleiding van een man gewandeld. Als Johanna van Weelen, de toekomstige vrouw van Philip Eereburger, 's avonds een bezoek brengt aan de familie Eereburger, wordt zij altijd weer opgehaald door haar neef Vrancke. Mevrouw van Westrheene draagt hiermee de gebruikelijke manier van handelen uit. Dit doet ze ook door de heldinnen altijd onder begeleiding toertochtjes te laten maken met een rijtuig.

Als de dames echt ver van huis willen, stappen ze in de trein, natuurlijk wel eerste klasse, op weg naar familie of vrienden om daar te gaan logeren. Maar het kan nog verder, er wordt met trein of boot zelfs naar buitenlandse bestemmingen gereisd. Het echtpaar d' Evrard-van Havezate gaat op huwelijksreis naar Engeland, het echtpaar Tendal-Meerwijke gaat na hun huwelijksdag naar Zwitserland waar op dat moment ook Albert en Elizabeth Aalout en hun voogd zich bevinden. Dit is ook de reisbestemming van Agnes Ona en haar man Paul Colsen. Bij dit echtpaar is de reis gekoppeld aan een bezoek aan de vader van Agnes. Adèle van Havezate gaat naar Frankrijk om daar bij haar tante Stéphanie te gaan wonen. Evelina reist met haar tantes naar hetzelfde land. De kinderen van de familie Koorman uit de roman *Ver van den stam* krijgen ook meer van Europa te zien vanaf het moment dat Nicht Rose haar intrek heeft gedaan in het huisgezin. De reizen vinden dus allemaal hun bestemming in West-Europa, de beschaafde wereld, die met de trein nog goed te bereizen was.

Ander vertier buitenshuis dan bezoeken, logeerpartijen en reizen komt in de romans van mevrouw van Westrheene ook voor. Adèle bezoekt samen met haar man Frédéric op hun huwelijksreis, musea en 'schilderijtentoonstellingen'. In de roman *De Oudvelders* wordt regelmatig een toneeluitvoering bezocht. Johanna van Leuven wordt door mevrouw Van Boomen, bij wie ze in huis is als gouvernante, aangespoord concerten, leesavonden en 'andere winteruitspanningen' bij te wonen. Tante Stéphanie bezoekt drie keer per week het casino in Monte Carlo. In dit opzicht is mevrouw van Westrheene erg modern. Ze veroordeelt deze uitspanningen buitenshuis niet, ook niet voor vrouwen. In het verhaal 'Willem Rapenburg en zijn vrouw' uit de verhalenbundel *Een rijke aanbieder* wordt Sophie door haar schoonzus Eveline zelfs aangespoord meer uit te gaan en haar man te vergezellen. Juist door thuis te zitten verleidt ze haar man tot zonde en zet ze haar huwelijk op het spel. En als Egidius Kroonen uit *De Oudvelders* het toneelstuk van Eveline afkeurt, wordt hij niet sympathiek afgeschilderd door de schrijfster. Het lijkt geen twijfel dat mevrouw van Westrheene het uitgaan voor vrouwen niet onzedelijk vindt, dit tegen de toen geldende normen in. Alleen over het casinobezoek is ze iets sceptischer, al komt er geen rechtstreekse veroordeling. Deze scepsis komt voort uit de negatieve karakterschets van tante Stéphanie.

Na deze opsomming van mogelijkheden om de tijd te besteden, lijkt het haast niet mogelijk dat er ook nog heldinnen zijn die zich zullen vervelen. Maar niets is minder waar. Johanna van Leuven wil kosten wat het kost gaan werken, ondanks de afkeuring van haar vader. De reden hiervoor is in eerste instantie niet het geld dat ze er mee kan verdienen. Ze ziet een baan buitenshuis als een remedie is tegen vervelen, ze heeft niets anders te doen dan werken. Geld om materiaal voor handwerken te kopen heeft ze niet en al evenmin kan ze door geldgebrek beschikken over boeken om te lezen.

Ook Agnes Ona weet niet hoe ze haar dagen moet doorbrengen. Ze vraagt aan haar pleegmoeder wat ze moet doen, al ontkent zij dat ze zich verveelt.

"Ik ben niet zoals andere meisjes; ik heb mijn treurige ervaringen reeds gehad. De episode met Colsen heeft mij ernstig gemaakt; wat andere meisjes bezig houdt, heeft voor mij geen aantrekkelijkheid. [...] Het geregelde leven dat wij samen leiden, en dat andere meisjes misschien eentonig zouden vinden, doet voor mij den tijd voorbijgaan zonder dat ik er aan denk. [...] Ik wil niet ziekelijk zijn; ziekelijk in mijn levensopvatting, bedoel ik. Dan volg ik liever uw voorschrift van "doen". (Oud en jong, p. 20, 21)

Bezig zijn, om welke reden dan ook, blijkt voor de heldinnen van Jacoba van Westrheene van levensbelang. Alles liever dan nietsdoen; dit zegt de schrijfster duidelijk door de mond van mevrouw Ona in het bovenstaande citaat. Maar de heldinnen van mevrouw van Westrheene weten over het algemeen hun tijd goed te gebruiken.

7. 2 Een specifieke bezigheid: Lezen

Onderzoek naar de lezende vrouw als afzonderlijk object staat nog in de kinderschoenen.

Aan de vrouw als aparte lezerscategorie is slechts incidenteel aandacht besteed.

(Dongelmans, 1996. P. 326.) Over de lezende vrouw in de negentiende eeuw is in zijn algemeenheid dus niet zo veel te zeggen. Wel is duidelijk dat er van de lezer verwacht werd dat hij of zij de juiste boeken las. Vooral de lectuur voor het jonge meisje, de jonge maagd, de vrouw, de echtgenote en de moeder was aan kritische beperkingen onderhevig. Wie de verkeerde of te veel boeken las, kon geen goede echtgenote en moeder worden. De vrouw mag kennis nemen van lectuur als die haar bij het uitoefenen van haar plichten tot steun is. Lectuur die haar van deze taken afhoudt of deze doet verwaarlozen is niet geschikt. Vooral het lezen van romans stond sinds het eind van de achttiende eeuw in een slecht daglicht. De veroordeling van dit genre komt voort uit de in de negentiende eeuw heersende opvatting dat het lezen ervan door vrouwen tot verslaving leidt. Maar wat nog erger is, door het lezen van romans blijft tot zich nemen van lectuur van meer opbouwende aard achterwege. Daarbij bracht de roman de vrouw maar op verkeerde gedachten en zou het lezen kunnen aanzetten tot list en bedrog. (Dongelmans, 1996, p. 328.) Vooral jonge maagden waren door hun natuurlijke aanleg en fysiologische eigenschappen extra ontvankelijk voor het opnemen van verkeerde denkbeelden. Men was de mening toegedaan, dat vrouwen door het overwicht van hun zenuwstelsel meer dan mannen waren blootgesteld aan de nadelige gevolgen van 'het fantastieke'. (Dongelmans, 1996, p. 327.)

Uit de romans blijkt dat lezen een alledaagse vorm van vrijetijdsbesteding is. Alle heldinnen weten het boek te vinden. De uitzondering hierop is de mollige Anna van Meerwijk, zij houdt absoluut niet van lezen, dit tot grote teleurstelling van haar man Tendal.

"Het is jammer, Anna," zeide hij wel eens, "dat lectuur je geen genot geeft."

"Ik houdt niet van lezen, neen, " antwoordde Anna, "en daar kan ik niets aan doen. Een ander houdt weer niet van muziek; dat kan hij ook niet helpen, is het wel?" voegde zij er bij, met haar vriendelijken lach.

"Ik vind niet dat het geheel gelijk staat, vrouwtje," antwoordde Tendal, die wel wist wie "een ander" was. "Bovendien is het geen verwijt, veeleer een beklag... Misschien is het enkel ongewoonte; beproef het eens een maand lang; wie weet hoe je nog boeken zult verslinden!"

"Goed," zei Anna; "geef mij maar wat."

En de proef werd ondernomen, doch viel niet naar wensch uit. Het werd "een ding dat niet gedwongen wou zijn." (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 173, 174)

Het was van belang dat men zich niet alleen met materiële zaken bezig hield, maar dat men ook liefde had voor kunst en literatuur.

Ook al wordt er van alle heldinnen wel verteld dat ze lezen, van hétgeen de heldinnen lezen, wordt in de meeste werken weinig melding gemaakt. Uit een aantal kleine passages lijkt het alsof er met name romans worden gelezen, maar dat dit niet het enige juiste is. Mevrouw Ona zegt tegen haar pleegdochter Agnes:

"Gij houdt van lectuur - lees niet enkel romans. Als gij met die dingen een deel van den dag hebt vervuld, dan hebt gij voor u zelf geleefd." (Oud en jong, deel 2, p. 20)

De melancholieke Dolores uit *Ver van den stam* is een uitzondering op de roman-lezende heldin, zij leest met name poëzie en is hiermee één van de weinige heldinnen die zich met dat genre bezighoudt. Zij wordt door het lezen van gedichten sterk beïnvloed in haar stemmingen.

In de romans is dus te zien dat lezen een belangrijke bezigheid is. Er worden vooral veel romans gelezen, iets wat op geen enkele manier door de schrijfster wordt afgekeurd. Dit is opvallend omdat de roman in de negentiende eeuw voor jonge vrouwen niet altijd even geschikt werd bevonden. Toch is het lezen van enkel romans ook niet het ideaal van mevrouw van Westrheene. Zij wijst er op dat er ook andere lectuur gelezen moet worden, omdat het lezen van romans niet iets is waar je de maatschappij mee kunt dienen. Ze wijst

er op dat je dan voor jezelf leeft. Poëzie neemt in het oeuvre van mevrouw van Westrheene een wat kleinere plaats in en dient kritischer bekeken te worden. Als iemand een melancholiek karakter heeft, kan deze vorm van literatuur iemand te veel meeslepen.

In *De Oudvelders* wordt opmerkelijk véel over het leesgedrag van Eveline en haar tantes verteld. De reden hiervoor zal zijn, dat bij de personages in deze roman, kunst en literatuur in een hoog vaandel staan en een dienende functie heeft. In het vele lezen van Eveline ligt de wortel van haar carrière als toneelspeelster. Als jong meisjes had zij een verzameling poppen aangelegd, die allerlei personages moesten voorstellen uit boeken die zij kende, vooral personages uit de werken van Shakespeare.

Zij lazen veel te zamen, de keur uit Neêrlands prozaschrijvers en poëten; zij brachten menig uur door met Schiller of Göthe, met Shakespeare of Milton, Moliere of Racine. Ook Scott en Longfellow werden niet vergeten, wat bij tante Eva's voorliefde voor Engeland niet te verwonderen was. Zij leefde in een poëtische sfeer. (De Oudvelders, p. 61)

Het blijft alleen bij een opsomming van schrijvers, welke werken van deze auteurs werden gelezen wordt nauwelijks genoemd. Er wordt enkel melding gemaakt van *De tragedies* van Shakespeare, *Romeo en Julia* en *King Lear*. Maar juist deze werken zijn dan ook enorm veelzeggend. Evelina's leven is ook een tragedie met een onbereikbare minnaar. Evelina is een Julia en Egidius een Romeo. Evelina zal als actrice de rol van Julia ook op het toneel vertolken, juist het enige stuk dat Egidius van haar te zien krijgt. Het thema van de werken van Shakespeare die worden genoemd fungeren dan ook als een motief in de roman *De Oudvelders*.

Toch passeren ook namen van andere schrijvers de revue. Er worden zinnen aangehaald van Beets, De Génestet, Vondel, Van Alphen, La Rochefoucauld en George Eliot. Bovendien is er sprake van het vertalen van het werk van Potgieter. Hiermee wil de schrijfster aangeven zelf ook over literaire kennis te beschikken, met over name de Nederlandse grootheden. De auteurs die in de werken van mevrouw van Westrheene genoemd worden, zijn allemaal grote namen uit de Nederlandse of wereldliteratuur. Deze literatuur kan veilig door de heldinnen worden gelezen. Evelina en haar tantes zijn geen melancholieke types en kunnen het dus in de ogen van mevrouw van Westrheene aan om poëzie te lezen.

Wat niet ladylike is voor dames, is het ter hand nemen van wetenschappelijke werken. Philip Eereburger is bezig met het schrijven van een boek en antwoordt zijn moeder als zij vraagt wat hij schrijft:

“Een boek dat, hoop ik, gelezen zal worden - niet door dames -, het is een studie over zaken mijn vak betreffend.” (Philip's eerezucht, p. 172)

Het boek dat volgens de normen van de negentiende eeuw favoriet zou moeten zijn, de Bijbel, wordt door de heldinnen in de romans niet gelezen. De streng gelovige Elizabeth van Leuven las in plaats van de Bijbel wel veel stichtelijke werken die zijn geschreven door orthodox-christelijke predikanten. Ze probeert ook haar dochter hiertoe aan te zetten, maar Johanna heeft duidelijk haar eigen voorkeuren.

De boeken, die voor mevrouw Van Leuven stichtelijk waren, konden het niet zijn voor Johanna. Zij genoten derhalve die lectuur zeer zelden met elkaar, [...] en wijl het Johanna totnutoe aan de gelegenheid had ontbroken, aan te schaffen wat in hare behoeften op godsdienstig gebied zou kunnen voorzien, las zij weinig boeken van die soort. (*Een leven vol strijd*, p. 141)

Iemand die ook gestimuleerd werd stichtelijke boeken te lezen was Eveline, doch niet door haar tante die haar opvoedde, maar door haar geliefde, de predikant Egidius. Hij wilde haar op deze manier bekend maken met het christelijk geloof, iets wat zij in haar opvoeding niet

had meegekregen. Eveline heeft deze werken braaf gelezen, maar het viel haar erg zwaar. De studie in theologische geschriften van dogmatieke aard, geschreven door kerkvader was haar 'droog, onvruchtbaar en onaantrekkelijk'.

In de romans laat het leesgedrag van de heldinnen twee kanten van de medaille zien, het kan nuttig en stichtend worden gebruikt, maar het kan de heldin ook op een verkeerde manier beïnvloeden. Als het op een goede manier werd gebruikt, maakt de schrijfster meestal gebruik van de neutrale mededeling dat de heldin 'zit te lezen'. Er worden dan verder weinig woorden aan vuil gemaakt.

Het lezen wordt negatief als het gedrag van de heldin ten nadele verandert of als de taak die de heldin te verrichten heeft er onder lijdt. In de werken van mevrouw van Westrheene zijn hiervan een aantal voorbeelden te noemen. Ten eerste mevrouw van Havezate die haar dochter Adèle in haar gedrag meesleept. De moeder van Adèle had zich al van jongst af aan aangewend 'schoone, diepzinnige, of ook geestige gezegden en uitspraken' die zij las, op te schrijven. Hierin zag zij de afspiegeling van haar eigen zieleleven, in verschillende tijdperken van haar bestaan. Daardoor had zij een sterke drang gevoeld naar het ongewone, naar de ideale kant van het leven en zo haar dochter willen opvoeden. Door deze opvoeding leefde Adèle in hogere sferen en had ze het idee boven iedereen verheven te zijn.

Iemand die ook in een eigen wereld leeft door de werken die zij leest, is Dolores uit *Ver van den stam*. Zij verdiepte zich in haar boeken, het liefst in poëzie met tragische verzen. Zij leidt haar eigen, zeer eigenaardig leven en vergelijkt haar omgeving, de maatschappij met de boeken die zij leest.

Zij vergde van iedereen de deugden der helden en heldinnen harer of anderer fantazie; aan hen die zij verachtte - want dat kon zij -, leende zij al de ondeugden der monsters uit hare romanlectuur. Het bedroefde haar bovenmate, als degenen die zij liefhad bij hare idealen te kort schoten, en hartstochtelijk, kon zij eenen stroom van smaadredenen uitstorten over de hoofden van wie zij nietswaardig achtte. [...] (Zij, WG) verdiepte zich in melancholische verzen en declameerde ze vol hartstochtelijk gevoel, in den tuin en op de eenzaamste paden van het bosch. (Ver van den stam, p. 58)

Pas op het moment dat Dolores haar fantasiewereld los kan laten, wordt zij een vrouw die haar taken in huis op de juiste manier kan uitvoeren en wordt zij een goede moeder voor haar gezin.

Met de luie Auguste Duitser is het minder goed gegaan. De negatieve invloed die het lezen op haar heeft gehad is niet meer ten goede gekeerd. Toen ze een meisje was, dat net van kostschool afkwam, won de liefde voor het boek het al van haar plichtsbef. Zij had thuis meer gelezen dan zij mocht. Het was haar vader en doorn in het oog, hij vond elk moment dat er gelezen werd, tijdverzuim. Haar moeder kon zich het genot van een boek voorstellen, zij hield ook erg van lezen, maar kon er niet aan toe geven door de zorg die zij had voor haar tien kinderen. Auguste liet haar moeder tobben om zich in haar lectuur te verdiepen. De volwassen leeftijd bereikt hebbende, vindt haar liefde voor lezen evenmin weerklank bij haar huisgenoten. Albert houdt niet van lezen, zeker niet van de 'fantasie-lectuur' die zijn vrouw tot zich neemt. Auguste brengt haar dagen liggend met een boek op de canapé door. Zij verzaakt hiermee, in tegenstelling tot haar moeder, haar moederplicht en haar taak in het huishouden.

Ten slotte wil ik de van afkomst joodse Elizabeth van Leuven noemen. Zij verzaakte niet haar moederplichten door haar tijd te verdoen met lezen, maar wel haar taak als echtgenote. Elizabeth las als jong meisje al allerlei stichtelijke boeken, die haar op het verkeerde pad brachten. Doordat Elizabeth toen zij van school gekomen was, veel alleen thuis, was voelde zij vaak een leegte die door het huishouden niet werd gevuld.

Elizabeth had te veel tijd tot peinzen, tot mijmeren zelfs, en zij zocht hare toevlucht in lezen, altijd lezen...

[...] Gretig, en welhaast met dwepende ingenomenheid, las Elizabeth de stichtelijke boeken, waaraan die tijd zoo rijk was; zij voldeden haren aanleg tot dwepen met het onbekende, en haar geest en haar hart vonden vervulling en voldoening in verboden vruchten. (Een leven vol strijd, p.11, 12)

Door de boeken die ze las, dwaalde zij af van de joodse religie en stapte zij over naar het orthodox christelijk geloof. Hierdoor voelde zij zich verplicht haar man te verlaten. Het lezen van verboden lectuur is dus de oorzaak geweest van haar echtscheiding.

Naast al deze lezende heldinnen, is het hoofdpersonage uit het verhaal 'Johanna en de wereld' uit de verhalenbundel *Een rijke aanbieder* een heldin die zelf romans en verhalen schrijft. Zij laat haar verhalen via een vriend, die connecties heeft in de literaire wereld, in een jaarboekje.

Het was in den bloeitijd van de fraai gebonden jaarboekjes, waarin auteurs de vruchten van hun geest afstonden, voor een handdruk en een waarderenden dank. [...] Henri van Dal las de kleine eersteling, uit Johanna's brein geboren, en het geesteskind behaagde hem. Hij noemde haar het jaarboekje, waarin het geplaatst zou worden.

"Geen naam?" vroeg hij weder. "Gij vertrouwt mijn oordeel, en ik zeg u: uw kind zal u eer aandoen; gij moogt het gerustelijk erkennen."

Doch Johanna schudde haar hoofd. Geen pseudoniem ook wilde zij, een enkel sterretje. (Een rijke aanbieder, p. 171, 172)

Na haar publicatie durft Johanna niet weer te schrijven, zij wilt eerst zien hoe de reacties waren. Maar zij had niet bang hoeven te zijn, want die waren lovend. Het schrijven van Johanna wordt erg positief beschreven door mevrouw van Westrheene.

Uit de romans van Jacoba van Westrheene blijkt dat het lezen van literatuur en lectuur op zichzelf geen slechte bezigheid is, maar dat er wel verantwoord mee om moet worden gegaan. Je moet wel de juiste werken ter hand nemen en het mag niet afleiden van de taak als huisvrouw en echtgenote en moeder. Ze is afwijzend naar lezende vrouwen die door hun lectuur in een fantasiewereld worden gebracht. Het is zaak met beide benen in de nuchtere werkelijkheid te blijven staan.

IV De maatschappij in het leven van de romanheldin

1. Standen

In de negentiende eeuw is de maatschappij nog opgedeeld in drie standen, de adel, de burgerij en de arbeidersklasse. Men behoorde tot een stand op grond van erfelijke geboortevorrechten en levensstijl. Tot ver in de negentiende eeuw leek het verschil in standen een onwrikbaar, godgegeven feit. Behalve het vermogen was ook de status die aan de familienaam gekoppeld was, erfelijk. Om die status te behouden moest men wel stand ophouden. Men beseftte dat iemands levensstijl afhankelijk was van zijn inkomen uit arbeid en vermogen. De grote burgerij werd in grote lijnen vereenzelvigd met kapitaalbezitter, werkgevers, leidinggevendenden met een hoog salaris of vrije intellectuele beroepen. De kleine burgerij werd vereenzelvigd met zelfstandige of matig beloonde hoofd- en handenarbeid en de arbeidende klasse met werknemers die laagbetaalde, ondergeschikte handenarbeid verrichtten. De drie standen zijn dus tevens klassen, want zo benoemt men collectiviteiten die hun oorsprong hebben in de economische sfeer. (*Stokvis en Mathijssen*, 1994, p. 159.) Binnen de burgerij bestond er dus een hele reeks gradaties van hogere naar lagere 'stand'. Naar buiten toe probeerde men zoveel mogelijk de schijn op te houden dat het goed ging met de zaken, dat men kredietwaardig was. De grootste zorg van elke burgervrouw en burgerman was dan ook dat ze niet zouden kunnen voldoen aan de gedragscodes van hun

stand. Het grootste gedeelte van de stand ophouden kwam op de schouders van de vrouw neer. Zij moest de juiste japonnen dragen, het juiste gedrag ten toon spreiden, de juiste kleding voor man en kinderen verzorgen, het huis op de juiste manier inrichten en soms met weinig middelen toch op gepaste wijze de gasten onthalen. In de negentiende eeuw, waarin voor de burgerij geen enkele sociale verzekering bestond behalve de onzekere erfenis van een verre oudoom, was het faillissement het grootste schrikbeeld. (*Brandt Corstius, Hollema en Rinkleff*, 1982, p. 12.)

Voor de adel was niets doen geen schande, integendeel. Door de hogere burgerij werd werken positiever gewaardeerd, maar toch vooral om de status en als middel om verveling te verdrijven. Hoe beperkter of kwetsbaarder het vermogen, des te belangrijker was het om fortuin en carrière te maken. Voor de arbeiders was werken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat een noodzakelijk kwaad. (*Stokvis en Mathijssen*, 1994, p. 160, 161.)

In de romans van mevrouw van Westrheene komen bijna alle heldinnen uit de burgerij. Dit wordt duidelijk doordat de heldinnen niet hoefden te werken voor de kost, wat bij de arbeidersklasse wel gebruikelijk was. Meisjes uit deze klasse hadden vaak een 'dienstje'. Een tweede argument om aan te nemen dat de heldinnen een positie binnen de burgerij bekleden is, dat ze meestal in een groot huis wonen met het nodige personeel. Zelfs Elizabeth van Leuven, die kleiner moet gaan wonen na haar echtscheiding, heeft nog een kindermeisjes annex dienstmeisje in huis. Zelf hoeft zij er, ondanks haar verslechterde financiële positie, niet op uit om de kost te verdienen. De meeste personages zijn te vinden in de bovenlaag van de burgerij. Zij hebben al 'geld in de familie' en zijn druk bezig hun stand op te houden, zonder al te veel gereken wat betreft het huishoudgeld.

In de roman *Benijd en beklaagd* is het verschil tussen de gegoede burgerij en de groep die hier net onder zit, goed zichtbaar. De familie van Meerwijke staat op de bovenste sport van de ladder. De heer van Meerwijke is lid van het stadsbestuur en heeft hiermee een respectabele functie, die alleen door mensen van aanzien werd bekleed.

De heer van Meerwijke was een rijk geworden industrieel, van deftige burgerlijke afkomst; hij behoorde dus tot de kern van de maatschappij. (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 66)

Anna kan zich, als zij van kostschool komt vermaken met leuke uitstapjes. Auguste daarentegen moet haar moeder bijstaan in het huishouden: zij hebben minder personeel dan de familie van Meerwijke en een drukker gezin. Beide meisjes hebben de huwbare leeftijd bereikt en willen een goede man trouwen. Frederik Tendal, een jongeman die nog vrijgezel is, zoekt een goede echtgenote. Hij heeft uiteindelijk de keus tussen de rijke Anna en Auguste.

Nu werd de quastie: met wie?

Met Auguste Duitser? - Neen; een huwelijk met haar zou hem in de verplichting kunnen brengen van zuinigheid en ontbeering; hij zou zorg krijgen misschien en ... neen ... indien hij trouwde, moest hij het beter hebben, niet minder dan hij het nu had en ... hij betrapte zich op den wensch dat Auguste de dochter van de van Meerwijke's ware. [...] Intusschen bleef hij bij de familie van Meerwijke komen; ook in hun huiselijken kring. Hij zag dat daar goedheid heerschte; hij genoot mee van al de kleine weelden en geneugten [...] en allengs begon hem het denkbeeld te streelen op zijn beurt aan het hoofd te staan van een zóo bestierd huis. [...], en eindelijk kwam hij tot de beslissing dat hij ... "niets tegen het goede kind (Anna, WG) had". (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 88-90)

Dit onderscheid zien we ook in de roman *Oud en jong* waar het verhaal eveneens draait om de lotgevallen van twee families. Hier is de familie Ona meer bemiddeld dan de familie Colsen die de rijkdom verkrijgt uit het vruchtgebruik van de erfenis van Paul, de oudste zoon. Op het moment dat zij deze inkomsten niet meer hebben, vervallen zij aan de 'nette armoede', wat inhoudt dat ze een stap terug moeten doen en gedwongen zijn te verhuizen.

Geld speelt bij de burgerij de belangrijkste rol, het was het middel om aanzien te hebben. Zoals gezegd was de angst voor een faillissement enorm groot, de schande was dan niet te overzien. Voor de familie van Havezate wordt deze angst omgezet in werkelijkheid. De ouders van Adèle waren rijk en zeer voornaam en namen deel aan 'de gemakkelikheden welke menschen van rang en geld elkaar aanbieden'. Adèle voelde zich zelfs boven Jonkheer van Gelderen verheven, ze wees daardoor zijn huwelijksaanzoek af. De familie van Havezate kon op deze manier leven, tot op een zeker moment het noodlot toesloeg:

Door eigen onvoorzichtigheid, door anderer bedrog, had hij zijnen rijkdom vernietigd gezien. (Adèle, p. 16)

Het gezin wil er alles aan doen om de schande te beperken: "Vooreerst blijft alles geheim. Wij breken langzaam met het oude leven en zoeken het nieuwe", zijn de woorden van vader van Havezate. Het is een ramp die hen heeft getroffen.

De zoogenaamde fatsoenlijke armoede toch is het zwaarst te dragen.

[...]Zij hadden zoolang hun heugde, onwillekeurig zonder besef van hardheid, zóo uit de hoogte nedergezien op menschen, die zorgen en sloven om hun dagelijksch brood, dat zij, nu zij van hun hooger standpunt op de maatschappelijke ladder moesten dalen, zich niet konden voorstellen, dan dat zij, die tot heden hunne gelijken geweest waren, van nu af op hèn moesten nederzien, zooals zij het op de "mieren" der maatschappij hadden gedaan. (Adèle, p 19, 23)

In *Een leven vol strijd* verliest mevrouw van Leuven twee haar geld. Eest doet ze vrijwillig afstand van haar weelde doordat ze geen financiële steun wil van de man bij wie ze is weggelopen. Daarna verliest ze de erfenis van haar vader, die ze vol vertrouwen aan de zoon van de dominee heeft gegeven om hem te helpen starten met een eigen zaak. De jongen komt de betalingsafspraken niet na en Elizabeth is haar geld kwijt.

Mevrouw van Westrheene laat zich niet negatief uit over mensen die niet erg bemiddeld zijn. Als mensen het met een 'kleine portemonnee' toch goed kunnen rooien is ze hier zelfs ronduit lovend over. Een voorbeeld hiervan is Francina Helm, die zelfs als voorbeeld wordt gesteld voor Agnes Ona. Wel is de schrijfster minder positief over degenen die door eigen schuld fortuin hebben verloren: hierbij valt te denken aan Jan Rapenburg of de heer van Havezate. Ook personages die zich proberen te verrijken aan anderen beoordeelt de schrijfster negatief. Jan Rapenburg is hier weer een voorbeeld van, hij probeert geld van zijn halfzusje los te peuteren. En de majoor Colsen verbiedt het huwelijk van zijn zoon met Agnes uit geldzucht. Het komt ook voor er op 'te grote voet' wordt geleefd en er meer wordt uitgegeven dan er aan inkomsten binnenkomt, dit is ook een doorn in het oog van Jacoba van Westrheene. In *Ver van den stam* verkwanselt vader Koorman het geld van zijn werknemers dat hij beheert in een spaarkas als sociale voorziening. Als Koorman sterft houdt zijn zoon Victor dit bedrog geheim om het tekort door hard werken weer aan te kunnen vullen. Met deze daad behoedt hij zijn familie voor een enorme schande. In *De Oudvelders* behoedt Jan Rapenburg zijn gezin hier niet voor, hij geeft ook meer geld uit dan er binnen komt. Hij verliest al zijn kapitaal door speculaties en aan drank. Zijn vrouw weet soms niet meer hoe ze aan geld moet komen om eten op tafel te zetten. De familie moet noodgedwongen kleiner gaan wonen en verliest hierdoor het respect van de buitenwereld. Cateau heeft het moeilijk het feit dat ze minder aanzien hebben:

Zij was voorheen, maatschappelijk, de gelijke geweest van den heer Rede en Sophie - en nu waren deze menschen die een zeker patronaat over haar uitoefenden, haar meerderen geworden. Zij namen niet opzettelijk een toon van meerderheid aan, maar zij voelden zich boven haar gesteld, en dat verried zich onwillekeurig. (De Oudvelders, p. 453)

Maar het kan ook anders. Een burgerfamilie die ineens aanzien krijgt, zijn de 'Eerburgers'. Zij blijken, na het nodige speurwerk van Philip, van adel te zijn. Vanaf het moment dat Philip Eereburger als Baron van Maalen door het leven gaat, stopt hij ook met werken en wijdt hij zijn leven aan zijn boeken, de nalatenschap van zijn oom. Dit is iets wat bij deze stand geoorloofd is. Jonkheer de Meter uit *Oud en jong* slijt zijn leven ook tussen de boeken, zonder te werken voor de kost.

Aristocratische afkomst is zichtbaar aan het uiterlijk.

Hij (Jonkheer de Meter, WG) was zeer zorgvuldig op zijn uiterlijk; men behoefde zijn handen slechts te zien, om te weten dat hij van goeden huizen stamde. Zijn keurig onderhouden nagels behoorden tot zijn onschuldige coquetteriën. Ook zijn taal was die van een welopgevoed man. (Oud en jong, deel 1, p. 35)

Voordat van Judith Eereburger bekend is, dat zij van adellijke afkomst is, wordt hier aan de hand van haar uiterlijk al een toespeling op gemaakt.

Zij (mevrouw Eereburger, WG) was een soort van vrouw welke men zich in alle rangen en standen zou kunnen voorstellen: noch bijzonder fijn beschaafd, noch in het oog lopend grof of burgerlijk in manieren. Judith eigenlijk niet; men zou haar zich moeielijk in de toekomst als naaister kunnen verbeelden; veeleer als een vrouw van rang. (Philip's eerzucht, p. 13)

Het verschil in rangen en standen is net zo natuurlijk als geboren worden met blond haar en blauwe ogen.

"Er moet immers verschil van rang bestaan [...] het bestaat in de natuur ook; je hebt gemeene planten en edele gewassen. Onder de dieren bestaat óók verschil in rang: Een hond staat hooger dan een kat, want een kat kent vrees en een hond kent ontzag; een mensch staat hooger dan een hond, want een mensch kent eerbied: jij bent een mensch. Heb dus eerbied voor wie boven je staat!" (Philip's eerzucht, p. 67)

Dit zijn de woorden van Philip Eereburger die een discussie met zijn broer heeft over standen. Dat ze hierover van mening verschillen wordt duidelijk uit het volgende citaat.

"[...] (ik geloof, WG) wel aan verschil van rassen en ik vindt het een voorrecht tot de fijnste en edelste te behooren. Als je wat meer van de wereld hebt gezien, zult ge evenmin blind zijn als ik voor het verschil tusschen menschen en menschen".

"Daar ben ik waarachtig niet blind voor!" riep Gerrold. "Maar ik heb een andere opvatting van het verschil dan jij. Jij zoekt de mooiste eigenschappen van een mensch in de hoogste klassen; ik niet, ik zoek ze onder de burgerij... [...]" (Philip's eerzucht, p. 30)

Mevrouw van Westrheene schrijft vooral over vrouwen uit de burgerij en enkele keer over vrouwen van adel. Dit is nu juist ook de groep meisjes en vrouwen waar zij haar lezerspubliek uit kan verwachten. Ze geeft in haar werken geen negatief oordeel over het verschil in standen, zij heeft de burgerij net zo hoog als de adel. Het gaat er haar in eerste instantie om of de mensen zich gedragen op de manier die de codes van hun stand van ze vraagt. Dit komt direct naar voren in *Een leven vol strijd* waar Johanna van Leuven institutrice op een dorpschool wordt. Zij krijgt daar drie soorten leerlingen: 'kleine aristocraatjes, de echte dorpskinderen en de 'would-be' aristocraatjes. Om de laatste groep, die de echte beschaving van de aristocratie missen zegt Johanna: "Zulke namaak heeft voor mij iets lachwekkends".

2. Religie

2. 1 Het christelijk geloof

Het christelijk geloof heeft grote invloed uitgeoefend op de leefwereld van de Westeuropese mens. In de negentiende eeuw is er sprake van grote veranderingen binnen het geloof in de intensiteit en de wijze waarop godsdienst beleden werd. De kerken werden steeds meer geïntegreerd in het dagelijks leven van de gelovigen. Vooral voor de vrouwen had dit belangrijke gevolgen. Voor de protestantse kerk was dit de periode van afscheidingsbewegingen. Daardoor verbrokkelde zij, waarbij een deel van haar aanhang, de gereformeerden, een steeds strengere moraal kreeg.

De katholieke kerk ontwikkelde zich van een onderdrukte kerk tot een belangrijke politieke en sociale machtsfactor door een grondwetsherziening in 1848 en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Gedwongen door de golf van sociale onrust in Europa, waren beide kerkelijke richtingen steeds meer gedwongen zich uitdrukkelijk bezig te houden met de armoede onder een groot deel van de gelovigen. Ze gaven antwoord op de verandering van de maatschappelijke omstandigheden, die algemeen als de sociale kwestie worden omschreven. (Leydesdorff en Reijs, 1982, p. 49.)

In de verschillende protestantse kringen speelden vrouwen een niet onbelangrijke rol. Veel vrouwen uit betere milieus namen deel aan het Réveil. In het Réveil verzette een groep protestanten zich tegen 'de geest der eeuw', die zij als te libertijns, te ongelovig en te rationalistisch beschouwde. Vrouwen bleven wel in de eerste plaats moeder, maar hun plaats als gelijkwaardig deelneemster aan het religieuze gebeuren werd erkend. Dit gold ook voor andere protestantse bewegingen. Uit hun deelname kwamen activiteiten als filantropisch werk voort. Door hun liefdadigheidswerk kwamen maakten zij kennis met de wereld buiten de beperkte kring van het gezin. Toch bleef het thuisfront voor de vrouw het belangrijkste. Dit kwam door de houding van de kerk tegenover het gezin.

God heeft gewild dat er zou zijn man en vrouw, en da uit man en vrouw het kind, straks de kinderen, zouden geboren worden, en dat uit deze eenvoudige ordonnantie alle die vele verhoudingen en rijk vertakte relatiën zouden voortkomen, die het leven van het gezin en in verband met het gezin het familieleven in engeren zin genomen, beheerschen. Uit dien hoofde kan het niet anders, of ook de ontwikkeling van het Huisgezin moest door de zonde wel op doolwegen worden geleid, en de herschepping door den Heiligen Geest moest dus ook op het huisgezin hare uitwerking hebben.[...] Wat wil de Here God immers van het gezin? Niets meer en minder dan liefde en gemeenschap op de grondslag van de innige verhouding tussen man en vrouw en de banden des bloeds tussen ouders en kinderen. (Kooy, 1985, p. 25.)

Vanaf de kansel werd gepredikt dat het gezin het meest wezenlijke element was in de maatschappij en dat ook moest blijven. De vrouw speelde een in huis de belangrijke rol. Zij was de spil van het gezin, baarde kinderen en voedde ze op tot gelovige dienaressen en dienaars. De dominee en de pastoor waren de belangrijkste personen om de leer naar de mensen te vertalen. Niet alleen op zondag, maar ook op hun huisbezoeken. (Leydesdorff en Reijs, 1982, p. 50.)

Het is van belang om te bekijken of de heldinnen van Mevrouw van Westrheene als goed gelovige vrouwen worden afgeschilderd, als model van de toen heersende norm. Dit gezien het idealistische proza de lezeres vooral een goede levenshouding bij wil brengen, daarnaast omdat Jacoba van Westrheene de dochter van een predikant is. Maar niets is minder waar. Van de negen werken die ik in deze scriptie aan nader onderzoek heb onderworpen, wordt er in vier geen woord over God, geloof en religie gerept. In de twee volgende werken is er slechts heel sporadisch sprake van iets dat met het geloof te maken heeft. Meneer van Havezate uit de roman *Adèle* roept in een kreet van wanhoop de hulp in van God, 'eenen bondgenoot, met wien hij sedert jaren alle betrekkingen had verbroken'. Deze roep om hulp is dan ook tevergeefs, want hij verliest al zijn geld in het casino en sterft. Dit is alles wat er over God of geloof wordt gezegd. In *Ver van den stam* is het iets meer te noemen, maar het

is ook niet opmerkelijk. De man van Dolores is een gelovige boer in Afrika en ziet zijn vrouw als een godsgeschenk. Er wordt een kort religieus gedichtje geciteerd en hier blijft het bij. In *Oud en Jong* wordt al meer aandacht geschonken aan de kerk en het geloof. Er komen zelfs twee dominees in het verhaal voor. Dit zijn Helm, de man van Francina Colsen en de Zwitserse ds. Terniers, de natuurlijke vader van Agnes Ona. Helm wordt in Sticht door de kerkelijke gemeente beroepen. Zij zoekt een predikant die niet orthodox is, maar in 'een nieuwere richting voorgaat'. Helm neemt het beroep aan en het gaat hem in zijn werk inderdaad meer om het meeleven met zijn gemeenteleden dan om de leer. Er wordt in zijn gezin weinig of niet over het geloof gepraat. Francina, zijn vrouw, ging voordat ze Helm kende alleen naar de kerk als ze iets moois dacht te horen. Toch ziet Helm hier geen belemmering in om met haar te trouwen. Aan ds. Terniers is nog minder van zijn beroep te merken. Hij vertelt dat hij dominee is en af en toe spreekt hij religieuze woorden, maar daar blijft het bij. Van Jonkheer de Meter, die wel in de kerk komt wordt opgemerkt:

Het zou niet in hem (De Meter, WG) opgekomen zijn, met iemand te redetwisten over godsbegrip of geloof aan bovennatuurlijke bemoeiingen met der menschen lot; hij vond het zeer geschikt dat ieder dienaangaande zijn denkbeelden behield. (Oud en jong, deel 2, p. 5)

Mevrouw van Westrheene laat in *Oud en jong* doorschemeren dat zij geen aanhanger is van strenge orthodoxie, maar dat zij meer pleit voor de vrijzinnige richting van het protestantse geloof. Dit blijkt ook uit de volgende twee romans waar geloof wél een belangrijke plaats inneemt. Het gaat hier om de werken *Een leven vol strijd* en *De Oudvelders*. De eerst genoemde roman gaat over Elizabeth van Leuven die haar joodse geloof vaarwel zegt en christin wordt. Zij weet dat haar man haar keuze niet zal respecteren en zij wil haar kinderen een christelijke opvoeding geven, om ze zo een plaats te laten verwerven in 'de eeuwigheid'. Daarom verlaat zij haar man en verhuist met haar twee kinderen naar een bovenwoning. Izaäk, de broer van Elizabeth, houdt haar voor een godsdienstwaanzinnige, een ziekte die wellicht nog zal genezen. Zij komt zo over, omdat zij lid is geworden van een streng orthodox kerkgenootschap. Izaäk zegt:

“Het is te betreuren, dat Elizabeth juist bij die soort van Christusbelijders is aangeland; de menschen, met wie zij te doen heeft, voeden hun geestelijk leven hoofdzakelijk met machtspreuken, waaraan zij alle - en wij geen gezag toekennen. Wie een duimbreed afwijkt van het geloof dat zij zich afgebakend hebben, wordt als een verdoemeling uitgekreten en met het helsche vuur bedreigd. Dat heeft het hoofd van de arme Elizabeth op hol gebracht.” (Een leven vol strijd, p. 67)

Elizabeth denkt dat dit het ware geloof is en de enige weg om het zieleheil van haar en Johanna, die bij haar woont, veilig te stellen. Johanna zelf denkt hier als ze ouder geworden is heel anders over.

Doch toen zij ouder werd en onafhankelijker van geest; toen zij door den omgang ook met vrijzinniger Christenen, leerde en ondervond dat de opvatting van het Christendom, zooals het haar was voorgesteld geworden, in veel opzichten verschilde van die, welke zij bij hare vrienden opmerkte, maakte zij zich van lieverlede een zekere weerzin van haar meester, tegen de eenzijdige beschouwingen en vooral tegen de hardheid der geloofsleer, die haar werd gepredikt.

“Vrijzinnigheid is eene richting van het gemoed, niet alleen een werk des verstands, “ had Johanna op zekeren dag gelezen. (Een leven vol strijd, p. 94)

Ze blijft wel bij het christelijk geloof, maar kiest voor een meer vrijzinnige richting. Zij kan zich niet verenigen met alles wat zij om zich heen aan hypocriete christenen ziet, mensen die bij de kerk van haar moeder horen.

“Het is toch zonderling, mama, dat de meeste mensen die bij u komen, de dominé eigenlijk niet uitgesloten, zoo onbeminlijk zijn en mij zoo weinig betekend schijnen. Zij zijn niet eens zacht en lief, zooals gij, en het is er niet vroolijk aan huis, zooals bij de ouders van mijn schoolkennissen. In den Bijbel staat “aan de vruchten kent men de boom”; welnu, ik vind aan de vruchten van uwe vrienden niet veel smaak”. (Een leven vol strijd, p. 96)

Elizabeth komt er naar verloop van tijd achter dat haar dochter het bij het rechte eind heeft en breekt met de ‘rechtzinnigen om zich aan te sluiten bij een vrijzinnige richting. Vanaf dit moment is er ook weer een hereniging mogelijk tussen Elizabeth en haar man Van Leuven, iets wat dan ook vrij snel gebeurt. Hier wordt de lezeres een les geleerd vooral niet door te draven in het geloof, maar verder te kijken dan de kerkmuren. Pas als je hier toe in staat bent kun je volmaakt gelukkig worden

Mevrouw van Westrheene laat in zowel *Oud en jong* als in *Een leven vol strijd* haar voorkeur merken voor de meer vrijzinnige richting van het protestante geloof. Het gaat haar om de echtheid van het hart en niet om mooie praatjes over een leer. Beleving van het geloof en dit in praktijk brengen, de idealen van het Réveil, worden hiermee uitgedragen. Toch past Jacoba van Westrheene met haar werken niet binnen het de beweging van het Réveil, omdat deze groepering zich op orthodox-reformatorisch standpunt stelt en de schrijfster juist vrijzinnigheid predikt.

In *De Oudvelders* is mevrouw van Westrheene nog een stap verder gegaan. In deze roman gaat het verhaal over de liberale Eveline en de orthodox-christelijke Egidius. Egidius is opgevoed in ‘de vreze des Heren’, zoals alle kinderen uit het streng religieuze dorp Oudveld. Eveline Rapenburg is eerst door haar vader en later door haar tante Eva liberaal opgevoed. Tante Eva vindt het niet nodig Eveline een christelijke opvoeding te geven, hoewel haar zus Lina, met wie ze de opvoeding voor haar nichtje deelt, wel gelovig is en zondags de kerkdiensten bezoekt.

“Ik (Eva, WG) ken geen God, dien ik het kind zou leeren dienen. Met alle mogelijke kerkleer heb ik gebroken, bijna van mijn kindsheid af. [...] een vorm geven te geven aan, leerstelsels te bouwen op iets wat wij menschen niet weten kunnen; dat vind ik dwaasheid voor een gezonden, ontwikkelden geest. Ik acht hen die die vormen missen kunnen, verheven boven de menigte, die deugd moet putten uit het vooruitzicht op een vergelding op belooning of straf.”

“Woudt gij dan de kerken afschaffen?” vroeg Lina verschrikt.

“Neen, de menigte heeft er nog behoefte aan; ik geloof dat de godsdienst, zooals gij het noemt, de kerkleer in haar honderde [sic] vormen, een school is die de menschheid moet doorlopen; maar er zijn er, en ik geloof altijd geweest, die die school ontwassen zijn. Ik voor mij heb geen kerk meer noodig.” (De Oudvelders, p. 64)

Eveline is in haar denken een echte ‘dochter’ van Eva geworden. Ze voelt niets voor het geloof en wordt ook niet overtuigt door alle boeken die, inmiddels dominee, Egidius haar heeft geleend. Ze schrijft hem:

Weet ge wezenlijk zóo vast dat ge het meest goed kunt doen als - rechtzinnig predikant, beperkt door kerkelijke instellingen en vast gegroeide vooroordeelen? (De Oudvelders, p. 235)

Als Eveline uiteindelijk met Egidius trouwt, sterft hij tijdens de huwelijksplechtigheid in de kerkdienst.

Het is opmerkelijk dat mevrouw van Westrheene de niet christelijke Eveline zo goed laat uitkomen in het verhaal, dit in tegenstelling tot Egidius die erg religieus is, maar een dramatisch einde aan zijn leven toebedeeld krijgt. Eveline en Eva zijn in de roman de meest krachtige personages en de edele voorbeelden voor de lezer. Dit is dus het ideaal wat de schrijfster de lezers voor wil houden. Zij veroordeelt op geen enkele manier de onchristelijke

opvoeding die Eveline heeft gekregen en het leven zonder God, wat een aantal personages in de roman hebben.

Samenvattend kan worden gezegd dat mevrouw van Westrheene het streng orthodoxe christendom afwijst en voorstander is van het meer vrijzinnige christendom. Daarnaast staat ze opvallend genoeg in het geheel niet afwijzend tegenover een liberale levenswijze zonder enige religie.

2. 2 Afwijkingen op het orthodox-christelijk denkgoed

Ik wil niet beweren dat mevrouw van Westrheene een atheïst was, en deze ideologie in haar romans wil uitdragen. Wel heb ik in de vorige paragraaf proberen duidelijk te maken, dat zij niet zulke orthodox-christelijke ideeën uitdroeg als te verwachten is van een predikantsdochter uit de negentiende eeuw.

In de negentiende eeuw werd alles wat er in het dagelijks leven gebeurde, gezien als iets wat van God kwam. Zowel vreugde als verdriet werden door Hem gegeven. De mens had hier geen invloed op en moest hier dus maar in berusten. (*Stokvis en Mathijsen*, 1994, p. 165.) In het oeuvre van mevrouw van Westrheene komt in plaats van de besturing door God, vaak het noodlotsdenken naar voren. De personages kunnen moeten berusten in hun lot. Het woord 'lot' komt dan ook vaak in haar werken voor. Soms in de zin van leven of lijden, maar vaak ook als de buitenmenselijke kracht die het leven bepaalt. Zo is er sprake van het lot dat niet de rechte weg wijst, het lot dat mensen scheidt, een onzichtbare hand die het lot beschikt, een genadig lot, een opgelegd lot, een beslissing van het lot, het lot dat verwijst tot dienen en zo zijn er nog vele voorbeelden te noemen. Ik wil er nog één geven. Als Elizabeth Aalout in de bergen een ongeluk heeft gehad, is haar grootmoeder wanhopig en zei zegt:

"[...] Ik heb me altijd onderworpen; ik heb nooit gemord... maar nu... nu zeg ik het is onbarmhartig, het is duivelachtig wreed," en de wanhopige vrouw balde de vuist, als wilde zij het noodlot verslaan. (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 134)

Auguste Duitser wordt door dit ongeluk naar haar oude nicht gestuurd om haar te ondersteunen. Beide hadden nooit hun best gedaan, de breuk die er tussen hen was ontstaan, te lijmen. Maar:

Het lot had de knoop doorgehakt en van geen van beide kanten de toenadering afgewacht. (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 137)

Wat ook niet bij het christelijke denken past, is het ontkennen van een wezenlijk onderscheid tussen mens en dier. In de tweede helft van de negentiende eeuw winnen deze positivistische, om niet te zeggen anti-christelijke ideeën snel aan invloed. (*Bork en Laan*, 1986, p. 120.) Ze vinden hun oorsprong in het Darwinisme, die de theorie heeft ontwikkeld dat de soorten (van dieren, waar onder de mens, en van planten) uit voorgangers zijn ontstaan. (*Winkler Prins*, 1987, p. 1389.)

In de romans van Mevrouw van Westrheene komt deze theorie, zij het in geringe mate, ook naar voren. Overigens is dit niet in al haar werken te vinden. Om een voorbeeld te geven; de luie, egoïstische Auguste Duitser uit *Benijd en beklaagd* wordt 'een lager diersoort' genoemd, die 'de vormen heeft van een schoone vrouw'. Zij behoort tot 'een lager orde van wezens, ondanks het fraaie hulsel waarin haar *ik* hier woonde'. Haar minnaar Tendal ziet in dat hij ook gelijk staat aan een dier omdat hij niet heeft willen buigen voor de wetten die de mens verheffen bóven het dier.

Tenslotte ga ik in op de invloed van erfelijkheid in de romans van Mevrouw van Westrheene. Dit sluit aan bij het bovenstaande over de dierlijkheid van de mens. De schrijfster vermeld bij bepaalde karaktereigenschappen van personages, dat zij te verklaren zijn door erfelijke factoren. Toch is zij idealistisch genoeg om te geloven dat slechte eigenschappen overwonnen kunnen worden. Wel zijn er erfelijke factoren waar de mens absoluut geen invloed op uit kan oefenen. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de roman *Oud en jong*

waarin de heldin Agnes Ona een vondeling is en er in beginsel geen zekerheid is over haar afkomst. Hier maakt zij zich ernstige zorgen over.

“Ik schijn voorbestemd om verstooten te worden... Bijna van mijn geboorte af. [...] Wie weet van wie ik een kind ben”, en ze rilde. (Oud en jong, deel 1, p. 94)

Haar pleegmoeder antwoordt met:

Van wie zou mijn kind haar geheele zijn hebben geërfd, indien èn haar vader èn haar moeder... verworpelingen waren? (Oud en jong, deel 1, p. 95)

Agnes schijnt erg op haar biologische moeder te lijken, die geestesziek is. Er wordt door haar vader voor haar het ergste gevreesd.

“Hoe kan ik naar mijn pleegmoeder aarden?” had zij gevraagd, en nu werd haar voorgehouden dat zij een eigenschap van haar moeder had geërfd. [...] Een eigenschap van haar moeder! (Oud en jong, deel 2, p. 97)

Gelukkig blijkt Agnes toch meer van haar vader geërfd te hebben en zijn de zorgen van de baan.

Bij Elizabeth van Leuven is de hoop op dominantie van de geliefde erfelijke eigenschappen van een van haar ouders niet ter sprake, want zij is dubbel belast met een Joodse afkomst en kan niets aan haar lot veranderen. Elizabeth denkt dat zij door christin te worden haar joodse afkomst naast zich neer kan leggen, dat dit niet meer geldt.

“Ik wil geen Jodin meer wezen.”

[...] “En gij wilt geen Jodin meer zijn? Ten eerste staat het u leelijk uw geslacht, uwe afkomst te verloochenen en dan, gij zijt eene Jodin en dat blijft gij; kunt gij uw bloed veranderen, door dit of dat voor waarheid aan te nemen, wat ons volk zonder beteekenis acht? (Een leven vol strijd, p. 119)

“[...] Ik wilde geen jodin zijn en hij...”

“Maar eene jodin zijt gij en blijft gij.”

“Dat heeft Izaäk ook gezegd, “ riep Elizabeth verbaasd. “Maar dat is toch niet waar? Ik ben uit volle overtuiging, uit aandrang van mijn gemoed christin geworden!”

“Dat neem ik aan,” antwoordde juffrouw Van Dongen; “maar dat heeft met uwe afkomst niets te maken en die is joodsch; ik begrijp niet wat gij daartegen hebt.” (Een leven vol strijd, p. 155)

In deze twee citaten wordt Elizabeth door twee verschillende mensen aangesproken op haar afkeer tegen haar afkomst. In het eerste citaat wijst haar broer Izaäk haar terecht, zelf een Jood. In het tweede is juffrouw van Dongen aan het woord, een christin. Zij hebben dezelfde mening over Elizabeths afkomst, beide vinden ze het een onmogelijkheid haar afkomst te verloochenen. Als de schrijfster het dus van deze twee verschillende kanten belicht is er geen twijfel meer over mogelijk, er kan niet gezegd worden dat Izaäk voor zijn eigen zaak pleit, nu de ‘tegenstander’ hetzelfde beweert.

Mevrouw van Westrheene wil haar lezeressen niet beziggehouden met een orthodox christelijke levensvisie, maar laat zien dat er ook andere factoren zijn die een leven kunnen beïnvloeden. Zij praat over het lot dat elk mens treft zonder hierbij meteen de leiding van hogherhand te noemen. Ook laat ze zien dat het lot van mensen mede bepaald wordt door erfelijke factoren. Alleen de allersterksten kunnen deze erfelijke belasting de baas worden. Maar het gaat de schrijfster er vooral om te laten zien dat een mens zich menswaardig moet gedragen en niet moet afdalen naar het gedrag van een lager diersoort. Je moet je buigen voor de wetten die een mens verheffen boven het dier.

3. Het huwelijk

3.1 Echtvereniging

Het huwelijk speelt in de damesromans van de negentiende eeuw een belangrijke rol. Dit was ook zo in het dagelijks leven van de burger en de adel, die voldoende financiële middelen hadden om zich een huwelijk te kunnen veroorloven. Het meisje kreeg omstreeks haar zeventiende verjaardag een lange rok en mocht het haar opsteken ten teken dat zij de huwbare leeftijd bereikt had. Pas door het huwelijk werd men een waarlijk volwassen en volwaardig lid van de maatschappij. Jongemannen lieten dan met een zucht hun onbezorgde vrijgezellen- of studententijd achter zich, terwijl jongedames een zucht van verlichting slaakten dat het lot van oude vrijster haar bespaard bleef. (*Stokvis en Mathijssen*, 1994, p. 162.) In de romans uit de periode 1840-1885 is het verstandshuwelijk een normaal verschijnsel, hetgeen overigens liefde in het huwelijk niet uitsluit. Liefde werd gezien als een gevolg van de huwelijkse staat, als een huwelijksplicht en niet als een voorwaarde voor een huwelijk. (*Stokvis en Mathijssen*, 1994, p. 162.) Dit is te zien in de roman *Oud en jong*, waar Francina met de predikant Helm trouwt.

De minste meisjes die de liefde van een man aanvaarden, zijn wat men noemt verliefd. Dat was Francina ook niet; doch van het uur af, waarop zij besloot aan Helm te behooren, begon zij hem alle deugden welke zij vereerde, toe te kennen of toe te dichten. Zoo wordt de liefde in menig vrouwenhart geboren. (Oud en jong, deel 1, p. 79)

Mevrouw van Westrheene is in haar romans in het geheel geen voorvechter van het sluiten van een verstandshuwelijk, maar ze sluit de mogelijkheid niet uit. Het is dus niet zo dat de romans een huwelijk op basis van verstand uitdragen, maar ze keurt het ook niet af. Het huwelijk van Helm en Francina mag als een modelhuwelijk worden betiteld, waar menig lezer een voorbeeld aan kan nemen.

De eisen die aan mannen en vrouwen voor een huwelijk werden gesteld waren heel verschillend. Een man moest beschikken over vermogen, (beroeps)status en goede naam. Een meisje moest het liefst ook vermogen en goede naam hebben, maar haar enige echte 'kapitaal' op de huwelijksmarkt was haar uiterlijk. (*Stokvis en Mathijssen*, 1994, p. 162.)

De motieven om een huwelijk te sluiten waren meestal conventioneel: om aan het verwachtingspatroon van de ouders te voldoen en om een volwassen en volwaardig lid van de maatschappij te worden. Voor de vrouw was het huwelijk een mogelijkheid om een volwassen status en financiële geborgenheid te verwerven en haar levensdoel - huiselijke intimiteit en kinderen - te vinden. Voor de man wogen als huwelijksmotieven mee de behoefte aan een huishoudster, gastvrouw en bedgenote.

In de burgerij was sprake van een patriarchale omgang tussen de gezinsleden. Het woord van de heer des huizes is wet. Zonder tegenspraak schikte de vrouw zich naar de man om tegenspraak te vermijden. Dit zien we ook in de romans van mevrouw van Westrheene, vooral bij de ouders van de heldinnen, zoals bij mevrouw Colsen uit *Oud en jong*. Zij durft haar man niet tegen te spreken, ook al is zij het niet met hem eens, want hij is het hoofd van het gezin. Eveline zegt tegen haar verloofde Egidius in *De Oudvelders*:

Zij onderwierp zich aan de keus van Egidius, en toen hij haar preees om de bereidwillendheid waarmede zij haar wensch ten offer bracht, zeide zij:

"Het spreekt van zelf, dan ben jij mijn man en de menschen zeggen: "de baas." (De Oudvelders, p. 435)

Van de vrouw werd een zorgzaam, liefdevol en vredestichtend optreden in het huisgezin verwacht. De vrouw spreekt haar echtgenoot ook vaak bij de achternaam aan, dit is iets wat ook een aantal vrouwen uit de romans doen. Zo worden bijvoorbeeld Majoor Colsen, meneer van Havezate en meneer van Meerwijk door hun echtgenotes bij de achternaam aangesproken. Ook Francina heeft het over Helm en Anna van Meerwijk spreekt haar man regelmatig met Tendal aan in plaats van zijn voornaam Frederik. Daarentegen heeft Elizabeth van Leuven het over Jacob en komt het niet in Adèle op om het over d'Evrard te hebben, maar spreekt ze het altijd over Frédéric. Er zit in de werken van mevrouw van Westrheene geen patroon in dit gebruik van de voor- of achternaam. Wel maakt ze van het fenomeen gebruik in *Oorzaken en gevolgen* doordat mevrouw de Vroede denkt dat de voornaam van haar vriend zijn achternaam is en hem meneer Herbert noemt. Zij heeft hem altijd bij deze naam genoemd en kennelijk niet nagedacht over een eventuele voornaam. Meneer Herbert blijkt overeen te komen met meneer Elison, onder deze naam staat hij tenminste bekend bij zijn wettige echtgenote. Uiteindelijk blijkt dat deze man simpelweg Herbert Elison heet. Kennelijk vonden de lezers het dus niet vreemd dat een man door zijn vrouw bij de achternaam werd aangesproken en hierdoor kon dit toneelstuk tot stand komen. In de romans uit de periode 1885-1910 komen volgens Stokvis en Mathijssen liefde en zielsverwantschap naar voren als voorwaarden om een huwelijk te sluiten en te doen slagen. Deze ernstige opvatting was meer ideaal dan werkelijkheid. Het inkomen en de goede naam van de man en het vermogen en het uiterlijk van de vrouw en meer in algemeen wederzijds voordeel bleven belangrijke motieven om een huwelijk aan te gaan, maar werd tegenover de buitenwereld door de betrokken personages geformuleerd in termen van liefde. De afstand tussen echtelieden werd ook minder afstandelijk, men spreekt elkaar met jij en de voornaam aan, (*Stokvis en Mathijssen*, 1994, p. 164.) dit zien we bij *Adèle*, *Ver van den stam*, *Philips eerezucht*, *Oud en jong* en *De Oudvelders*. Dit is te zien wanneer de personages ook al als ongehuwden een rol in het verhaal spelen, met name wanneer hun kindertijd al een belangrijke plaats in de roman inneemt. Verder ook wanneer er meerdere mannelijke personages met dezelfde achternaam voorkomen.

Voor de romans van Mevrouw van Westrheene geldt eveneens, dat het huwelijk een grote plaats inneemt. In de Engelse romans van haar tijdgenoten komt het vaak voor dat een meisje smoorverliefd wordt op een verkeerde kandidaat en vervolgens een hervorming meemaakt. Dit vinden we niet terug in het oeuvre van Jacoba van Westrheene. Wel is zij herkenbaar als een schrijfster die aan het einde van de negentiende eeuw publiceerde, want een huwelijk uit liefde is iets heel gewoons en zelfs zeer gewenst. Als de liefde er tijdens de verloving nog niet is, moet het er in ieder geval bij de huwelijksplechtigheid wel zijn. De heldinnen die niet met respect en uit liefde voor hun echtgenoot trouwen, komen er meestal slecht vanaf en worden als een negatief voorbeeld gesteld voor de lezer. Een voorbeeld hiervan zijn Auguste Duitser, die niet uit liefde met Albert Aalout trouwt, maar in haar huwelijk een middel vindt om wraak te nemen op Anna van Meerwijk en haar familie. Anna is namelijk met Tendal getrouwd, de man die Auguste graag had willen huwen.

Auguste trouwde met Albert zonder dat zij van hem hield; reeds eer zij zijn vrouw was, was zij vervuld van onedele voornemens [...]. (Benijd en beklaagd, deel 1, p. 200)

Het huwelijk van Auguste eindigt in een fiasco, waar zij slecht uit te voorschijn komt. Albert wordt gelukkig met zijn zus en kinderen, maar Auguste blijft achter zonder nog enige liefde van iemand te ontvangen, zelfs niet van Tendal, voor wie zij Albert had verlaten.

Adèle, uit de gelijknamige roman, trouwt haar Frédéric ook niet uit liefde, maar uit eigenbelang. Het is dan de tweede keer dat zij zich aan een man bindt zonder van hem te houden. D'Evrard, in eerste instantie blind voor het bedrog van zijn kersverse vrouw, komt hier door een ongelukkig toeval toch achter. Hij roept haar meteen ter verantwoording en vraagt om opheldering.

“Zijt gij verloofd geweest met eenen van Gelderen?”

“Ja... ,” klonk het zacht, verbiddend.

“Hebt gij zijn aanzoek aangenomen, zonder hem lief te hebben ... omdat hij rijk was?”

“...Ja,” klonk het aarzelend, klagend.

“Hebt gij voor hem verborgen, dat uw vader ... niets meer bezat?”

“Ja... ja!” klonk het wanhopig.

“Dat was slecht!” [...]

“Hadt gij mij lief, toen gij belooftet mijne vrouw te worden?” [...]

“N.n.een,” bekende zij, onhoorbaar.

“Naamt gij ook mij aan, om wat er bij te winnen voel? ... Ja, of neen!” voegde hij er gebiedend bij.

“Ja...” zeide zij onhoorbaar. (Adèle, p. 209, 210)

Adèle had geen tijd meer om hem te zeggen dat zij na zijn huwelijksaanzoek toch van hem was gaan houden. Na de geboorte van hun eerste kind, van wie zij in de korte tijd dat de echtelieden bij elkaar waren zwanger was, heeft zij Frédéric toch nog weten te overtuigen van haar liefde voor hem. Met Adèle is het, in tegenstelling tot Auguste, door de liefde dan toch nog positief afgelopen. Zij wordt hiermee een voorbeeld voor de lezer, hoe het verkeerde zich toch nog ten goede kan keren. Hier is wel een link te leggen met de Engelse literatuur al is het juist niet zo dat Adèle verliefd is geworden op de verkeerde kandidaat. In dit geval gaat het verhaal om een meisje dat van nature geen slecht karakter heeft, maar is verpest door haar opvoeding. Door haar huwelijk maakt zijn een hervorming mee, bewerkstelligt door haar schoonmoeder die in dit geval optreedt als haar ‘mentrix’. Ze is dus juist door haar huwelijk op het juiste pad gebracht.

In de romans is te zien dat meisjes die de huwbare leeftijd hebben bereikt en van goede huize zijn, op speciaal daarvoor georganiseerde avondjes worden ‘gepresenteerd’ en ‘aangenomen’. Als dit heeft plaatsgevonden, mogen de meisjes - eigenlijk is er nu meer sprake van jonge vrouwen - uitgaan naar bals. Het is dan zaak dat de net ‘gepresenteerden’ een goed partij opdoen en hiermee trouwen, het liefst al in het eerste seizoen. Het ‘verschijnen in de wereld’ komt voor in *Adèle, Benijd en beklaagd, Oud en jong* en in *Een rijke aanbieder*. Hoe dit precies in zijn werk gaat wordt in de romans niet verteld. In de andere werken vinden de meisjes op een andere manier een man, van presenteren wordt in ieder geval niet gesproken.

Het huwelijk wordt gezien als het hoogste goed dat een vrouw kan ontvangen. Het is het ideaal dat alle vrouwen voor ogen hebben, het ligt ‘in de loop van de natuur’, zoals in *Benijd en beklaagd* wordt gezegd. Dit is ook te zien in de roman *Oud en jong*:

Ieder vrouw kent de bekoring van het bedrijvige heerschen in haar eigen jonge huishouding; de bekoring ook van de glimlachende goedkeuring, bewondering ook wel, waarmede haar echtgenoot haar zorgen en beschikken gadeslaat. (Oud en jong, deel 1, p. 238)

Er is maar een vrouw in al de romans die het huwelijk niet ambieert. Zij geeft hiervoor duidelijke redenen aan en typeert daarmee tevens het huwelijk zoals dat in de negentiende eeuw was.

Zij wilde geen ondergeschikte rol spelen. Zij was wel in staat, zeide zij, haar leven naar eigen genoegen in te richten. [...] “Ik wil meester blijven over mijn eigen lot - voor zoover het van ons stervelingen afhangt.” [...] “Het zou dwaas wezen te beweren dat het voor vrouwen in het algemeen goed zou zijn ongetrouwd te blijven. Ik zeg alleen dat het voor mij goed is, omdat ik in een man mijn meerdere niet zie. Ga gij uw gaan; voor u is het beter.” En dat voelde Eleonore. (Oud en jong, deel 1, p. 237)

Dit zijn de woorden die Harmanna Dee tegen haar vriendin Eleonore Ona (mevrouw Ona) spreekt. Toch blijft zij een uitzondering, iets wat ze zelf ook duidelijk aangeeft. Zij erkent dat

het voor haar vriendin, en voor de meeste vrouwen, beter is om te trouwen en daarmee een steun te verkiezen boven onafhankelijkheid.

3. 2 Overspel en echtscheiding

Het natuurlijke overlijden van de mens, zijn overlijden, betekent ook het einde van het huwelijk. Maar er zijn ook andere mogelijkheden waardoor een huwelijk kan eindigen. Overspel of het ontbreken van liefde voor elkaar kunnen zorgen voor een scheiding tussen man en vrouw. In de romans van mevrouw van Westrheene komen ook tal van echtscheidingen voor en hier wordt altijd afwijzend op gereageerd.

De echtscheidingen die in de romans voorkomen, zijn scheidingen 'van tafel en bed'. Er wordt niet officieel gesproken van een wettelijke ontbinding van het huwelijk. Dit was in de negentiende eeuw namelijk bijna niet mogelijk. Overspel was een door de maatschappij geaccepteerde reden om als gehuwden uit elkaar te gaan, waar op de schuldeloze partij dan ook meestal niet werd aangekeken. Op degene die overspel had gepleegd, lag wel een schande. Toch was het iets dat van een man meer werd getolereerd dan van een vrouw. Auguste en Tendal zijn twee van die personages die overspel plegen. Zij laten respectievelijk Albert Aalout en Anna van Meerwijke in de steek om met elkaar verder te gaan. De sympathie van de lezer gaat uit naar de achterblijvers, waardoor een oordeel over de twee echtbrekers wordt geveld. Adèle van Havezate heeft figuurlijk overspel gepleegd door meer van geld en positie te houden dan van haar man. Ook zij wordt hierdoor veroordeeld in de roman. Elizabeth van Leuven pleegt, oneerbiedig gezegd, overspel met Jezus Christus. Zij kiest voor deze nieuwe man in haar leven en verlaat daarom haar huidige man Van Leuven. Ook over haar wordt in de roman niet mild gesproken. Zij houdt te veel van de nieuwe liefde in haar leven en moet dit leren te relativiseren. Pas als zij weer iets meer los komt van haar nieuwe geloof, kan zij weer verder met haar aardse man. Er is niet veel nodig om opnieuw met elkaar te gaan leven, ze zijn voor de wet immers nog getrouwd. Elizabeth hoeft niets anders te doen dan vergeving te vragen en weer met Van Leuven in één huis te gaan wonen.

Na een echtscheiding hebben de mannen het wettelijke recht op de eventuele kinderen. Dit zien we zowel in *Een leven vol strijd* waarin Van Leuven zijn kinderen laat opsporen nadat zijn vrouw Elizabeth er met hun zoon en dochter vandoor is gegaan. Hij laat geen moment onbenut als hij weet waar ze zich bevinden om ze weer mee naar huis te nemen. Albert Aalout uit *Benijd en beklaagd* is erg gelukkig, dat zijn vrouw Auguste, die er met zijn vriend tussenuit is geknepen, hun bloedjes niet heeft meegenomen, maar anders had hij er ook wel voor gezorgd dat hij ze weer terug zou krijgen. Anna van Meerwijke daarentegen weet dat ze er niets aan kan doen om haar Tom terug te krijgen, die is meegenomen door haar man Tendal.

Doordat het huwelijk en het daarbij behorende moederschap de bestemming van de vrouw is, is het niet zo vreemd dat in de romans afwijzend wordt gesproken over echtscheiding. Een andere reden voor deze afwijzing is dat ontoelaatbaar gedrag van een personage duidelijk wordt veroordeeld door het opwekken van antipathie voor en het straffen van de 'dader' van dit gedrag. Het huwelijk is te heilig om er mee te kunnen sollen en de romans zijn te idealistisch om deze moraal niet uit te dragen.

4. Werken

4.1 Algemeen

Wanneer een vrouw getrouwd was, werd het werken buitenshuis ten strengste afgekeurd, zeker wanneer ze kinderen had. Een vrouw met kinderen hoorde thuis. De feiten lagen in de negentiende eeuw anders. Veel vrouwen uit de arbeidersklasse moesten hun man bijstaan, zodat er genoeg geld binnenkwam om het huishouden draaiende te houden. Deze vrouwen

hadden hierdoor een dubbele taak, een baan en het huishouden. (Leydesdorff en Reijs, 1982, p. 99.)

Selma Leydesdorff, en Jeske Reijs beweren in hert artikel 'Vrouwenarbeid en moederschap' dat vrouwen die uit werken gingen niet alleen grof, woest en onvrouwelijk in de ogen van hun tijdgenoten, maar ook onzedelijk. Zelfs in de meer geschoolde beroepen waren vrouwen die zich naar buiten toe manifesteerden, een soort outcast. Een cabaretière was, ook al speelde ze fantastisch, niet netjes. Een schrijfster kon per definitie geen goede moeder zijn, waar haalde ze anders de tijd vandaan? In 1898 werd vanuit de vrouwenbeweging een Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid georganiseerd in De Haag. Openlijk werd hier getoond hoeveel duizenden Nederlandse vrouwen er in zeer uiteenlopende beroepen werkzaam waren. De burgerlijke moraal, die dat onvrouwelijke en onzedelijk vond, werd met deze tentoonstelling fel bestreden. Naast zware beroepen, liet men ook zien dat vrouwen met schrijven of toneelspelen hun brood verdienden. En dat al deze vrouwen net zo 'fatsoenlijk' waren als de vrouwen die niets anders deden dan thuiszitten. De tentoonstelling werd positief gereageerd en de discussie over werkende vrouwen kwam opgang. (Leydesdorff en Reijs, 1982, p. 106.)

De meer positieve waardering voor vrouwenwerk kwam dus pas aan het einde van de negentiende eeuw. Hiervoor bleef werk door vrouwen een taboe. Vooral in de burgerlijke en adellijke kringen was het ongepast. Toch was het ideaal van de thuiszittende vrouw niet voor honderd procent te verwezenlijken. Het negeert de situatie van meisjes die om wat voor reden ook, niet direct uitzicht hadden op een huwelijk en geen familie hadden met genoeg vermogen om hen te ondersteunen. Het houdt ook geen rekening met het groeiende aantal meisjes dat, met of zonder financiële druk, voor zichzelf graag een waardevolle rol in de samenleving willen vervullen, buiten de huiselijke kring. (Rowbotham, 1989, P. 221.)

In Hoofdstuk 2 is in de paragraaf over opvoeding en die over scholing al gezegd dat juist de zorgende werkzaamheden passen bij de aard van de vrouw. De beroepen waarbij dan gedacht moet worden zijn verpleging en onderwijs. Dit waren beroepen die ook het meest deugdzaam en zedelijk zijn voor meisjes uit de burgerij. In de romans van mevrouw van Westrheene komt een aantal jonge vrouwen voor, dat hun opvoeding heeft genoten in de burgerlijke kringen en toch een baan buitenshuis heeft. Omdat dit er niet zoveel zijn, wil ik aan de hand van de beroepen die in de boeken voorkomen, de heldinnen langsgaan die het desbetreffende beroep uitoefenen en de redenen noemen waarom ze gekozen hebben voor deze baan. Hierbij wil ik de kindermisjes en het huishoudelijk personeel buiten beschouwing laten, daar het in de romans van mevrouw van Westrheene geen heldinnen zijn die deze werkzaamheden uitoefenen.

4.2 De gezelschapsdame

Een betrekking als gezelschapsdame lijkt een erg populaire kostwinning te zijn voor meisjes, volgens het oeuvre van Jacoba van Westrheene. Maar liefste drie heldinnen proberen op deze manier hun brood te verdienen. Naast Dolores, die in de volgende paragraaf nog aan bod komt, brengen Helena en Adèle menig uur in gezelschap met een oudere dame door. In *Adèle* en *Ver van den stam* is een beknopte taakomschrijving gegeven. Een gezelschapsdame moet voorlezen, de arm van haar mevrouw steunen bij het wandelen, kleine klusjes doen, converseren en haar vergezellen op reis. Ook is het niet ongebruikelijk als er bepaalde kamenierstaken moeten worden uitgevoerd.

Adèle wordt de gezelschapsdame van haar tante Stéphanie in Zuid Frankrijk. Zij krijgt hiervoor van haar tante kost en inwoning. Adèle kiest hiervoor om op deze manier onder de schande van het faillissement van haar vader uit te komen. Voor het fortuinverlies stond ze in Nederland bekend als een rijk en aanzienlijk meisje en ze wil niet de moeite ervaren die het zou kosten om een stap terug te moeten doen. Ze komt er achter dat het bij haar tante ook verre van ideaal is. Stéphanie gebruikt haar namelijk als pronkstuk, ze wil opscheppen bij haar rijke vrienden. Als zij op Adèle is uitgekeken, gebruikt zij haar steeds meer als kamenier. Hier voor voelt Adèle zich te goed en zij zint op een manier om weg te komen. Zij wil wel kinderen onderwijzen of een andere dame gezelschap houden, maar dan voor een

salaris. Via een bevriende relatie komt ze bij mevrouw d' Evrard. Ze stopt met werken als ze trouwt met de zoon van haar mevrouw.

Helena, de jongste spruit van de familie Colsen uit de roman *Oud en jong* heeft dan wel een opleiding gevolgd om onderwijzeres te worden, maar heeft nooit in dit vakgebied gewerkt. Zij heeft altijd haar moeder gezelschap gehouden. Na de dood van haar moeder, regelt haar schoonzus Agnes dat zij bij mevrouw Ona kan intrekken om haar gezelschapsdame te worden. Helena kan wel onderhouden worden door haar broer Paul, maar ze wil geld 'verzamelen' voor een onbezorgde oude dag, zonder 'dankjewel' te moeten zeggen. Toch is werken niet haar eerste keus, zij zou liever getrouwd zijn en een eigen huishouden hebben gehad.

Toen Francina haar wat te opgewonden geluk wenschte met het goede tehuis dat haar werd aangeboden, kwam er nog iets van den ouden karaktertrek van Helena boven:

"Gij hebt goed praten," zeide zij; "gij hebt uw eigen huis. - Ik zal mijn plicht doen, dat spreekt van zelf; maar men moet mij niet opdringen dat het zulk een bijzonder geluk voor mij is." (Oud en jong, deel 2, p. 283)

4.3 De verpleegster

Dolores, het pleegzusje van Machteld Koorman uit *Ver van den stam*, moet van haar pleegbroer Victor in haar eigen onderhoud gaan voorzien. Hij neemt dit besluit op het moment dat zijn vader overlijdt en hij hoofd van het gezin is geworden. Dolores is hier absoluut niet blij mee, maar heeft geen keus. Zij beschikt zelf niet over genoeg financiële middelen om in haar eigen onderhoud te voorzien. Het is een meisje van twaalf ambachten, dertien ongelukken. Ze heeft absoluut niet het karakter om ondergeschikt te zijn. 'Er was geen harmonie, tusschen de wereld en Dolores'. Vreemden verdroegen haar eigenaardigheden niet. Dolores is begonnen als gezelschapsdame, maar was deze betrekking dan ook snel weer snel kwijt. Haar verpleegkundige kwaliteiten kwamen te voorschijn toen zij in een gezin de kinderen moest verzorgen die aan een kwaal leden. De kinderen overleden, maar Dolores had haar roeping ontdekt. Victor bezorgde haar werk in een kinderziekenhuis en ze leek haar plaats te hebben gevonden. Maar het liep vervolgens niet zoals zij het zich had voorgesteld.

Inderdaad, geen plicht viel Dolores te zwaar, zoodra het vervullen van dien plicht jonge lijdens ten goede kwam.

Doch Dolores leefde niet met jonge lijdens alleen. - Er waren machthebbenden, bestuurders, bestuurderessen boven haar; er waren pleegzusters nevens haar en - er was wederom geen harmonie, tusschen die wereld en de ook die wereld verachtende Dolores. Het werd haar aangezegd, dat men hare hulp ontberen en haar zelve niet dulden kon. (Ver van den stam, p. 155)

Ten einde raad stuurt Victor haar naar Transvaal, daar woont een oom van Victors vader. Eindelijk heeft Dolores de plek gevonden waar ze wel gelukkig wordt. Hier ontmoet zij namelijk weduwnaar Le Fort, die vier zieke kinderen heeft waar hij zich geen raad meer mee weet. Dolores neemt de zorg voor de kinderen over en ze worden weer beter. Nadat ze de verpleegster voor de kinderen is geweest, wordt ze hun moeder, want ze trouwt met Le Fort. Zij hoeft zich nu geen zorgen meer te maken over het vinden van een betrekking.

4.4 De onderwijzeres

Zoals als eerder is vermeld is een baan in het onderwijs het meest voor de hand liggend en het netst voor een meisje uit de burgerij. Hoewel Helena uit de roman *Oud en jong* een opleiding voor onderwijzeres heeft gehad, krijgt zij nooit een baan in deze richting. In al de werken van Mevrouw van Westrheene is er maar één meisje, dat daadwerkelijk een betrekking in dit vakgebied krijgt. Dit is de ambitieuze Johanna van Leuven die wil werken

om verveling te voorkomen. Ze wil bezig zijn en niet op de portefeuille van haar vader teren. Johanna is de enige heldin die een echte carrière heeft. Ze begint tijdens haar opleiding als hulp in een klas. Als ze haar opleiding voltooid heeft krijgt ze een eigen klas en is ze secondante. Niet lang daarna doet de eerste promotiekans zich voor, Johanna wordt gevraagd als gouvernante bij een rijke familie.

Immers, het opende haar den weg tot zelfstandig werken, tot het ideaal, om hare gaven en krachten te wijden aan de vorming van het hart en het verstand, van juist die kinderen, over wie zij dikwijls met de grootste ingenomenheid had hooren spreken; in wie zij hopen mocht de kiemen van het edels en goede die in hen lagen, te kunnen ontwikkelen. (Een leven vol strijd, p. 106)

Zij kon deze kans die voor haar lag dan ook niet afslaan. Haar vader ervaart het daarentegen juist als een schande dat zij 'bij een ander wilt gaan bedelen, wat zij tehuis of bij haar vader in overvloed zou kunnen krijgen'. Toch zet Johanna door en gaat de kinderen van de familie van Boomen onderwijzen en opvoeden. Zij is als gouvernante

zeer wel onderlegd in de Nederduitsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen. Verder is zij ervaren in de beginselen der teekenkunst en der rekenkunde; zij schrijft eene goede hand, stelt goed en onderwijst evenzeer de vrouwelijke handwerken. In geschiedenis en aardrijkskunde is zij mede zeer bedreven, gelijk zij ook bijzonder goed te huis is in den Bijbel. Daarenboven is zij van een doorgaand goed humeur en paart met zedigheit en ingetogenheit veel beradenheit en eenen bijzonderen godsdienstigen zin. (Een leven vol strijd, p. 176)

Als gouvernante heeft zij een geïsoleerde positie in huis, doordat zij boven het personeel staat, maar onder de familie bij wie zij in huis is. Het werk vindt ze heerlijk maar haar levensomstandigheden vallen tegen. Mevrouw van Boomen neemt een erg wisselde houding tegen haar aan, afhankelijk van de dames onder wie zijn invloed zij stond. Ook wordt er vaak geprobeerd haar een huishoudelijk klusje in de maag te splitsen, maar deze weigert zij. Het is dan ook niet verwonderlijk dat als de kans zich voordoet om institutrice van een dorpschool te worden, Johanna zich geen moment hoeft te bedenken. Op deze school heeft zij kinderen van allerlei rangen en standen onder haar hoede. Zij heeft het naar haar zin, doet haar werk goed en is geliefd. Dit laatste komt doordat zij 'een eigenschap heeft, die in die tijd zeldzaam was onder de dames van haar beroep'. Zij neemt buiten schooltijd niet een toon aan van 'deftige wijsheid die mensen zou moeten laten zien wat voor een gewichtige positie zij bekleed als opvoedster van de jeugd'. Johanna maakt uiteindelijk nog een promotie, zij trouwt met een arts en laat haar werk over aan jongere krachten.

4.5 De toneelspeelster

Iemand die een totaal andere baan ambieert dan de meeste van haar vrouwelijke tijdgenoten, is Eveline uit de roman *De Oudvelders*. Ze wil graag werken om zo groot te worden, roem te vergaren, maar ook om geld te verdienen en zo het gezin van Jan, haar broer te kunnen onderhouden. Bovendien kan zij in toneelspelen de troost vinden, die zij nodig heeft om de onmogelijke relatie tussen de orthodoxe predikant Egidius en haar te verwerken. Eveline heeft geen werk nodig om in haar eigen onderhoud te voorzien, daar hoeft ze door de nalatenschap van haar vader en te toekomstige erfenis van haar tantes geen zorgen om te maken. Ze voelt het als een roeping en noodzaak mensen te stichten door de kunst. Zij wil werken in een sector die voor vrouwen onzedelijk was. Als je al in de kunst wilde werken, dan het liefst als zangeres. Maar toneelspelen, Eveline's grootste wens, was niet echt een voor de hand liggend beroep al zijn de tijden wel iets veranderd.

Er was een tijd geweest dat een wensch als die van Eveline niet te vervullen was. [...]

In dien lang verleden (?) tijd zou een Hollandsch meisje, uit deftige familie gesproten, en dat op het excentrieke denkbeeld kwam, actrice te willen worden, heimelijk haar ouderlijk huis hebben moeten ontloopen en, zonder naam, onbekend en, waar zij bekend mocht wezen ongeacht, zich, meestal vruchteloos, haar moeilijke pad hebben moeten banen. Zij was weggerukt uit haar stand, uit haar kring - niemand kende haar meer. (De Oudvelders, p. 111)

Mevrouw van Westrheene heeft zelf, gezien het vraagteken dat zij in de tekst van het eerste citaat heeft gezet, haar twijfels of de tijden al lang geleden zijn veranderd. Ze suggereert dat het in haar tijd (of in ieder geval kort geleden) nog steeds de geldende mening is, dat een meisje uit een deftige familie niet aan het toneel gaat. Wat dat betreft spreken de woorden van tante Eva, hieronder geciteerd, duidelijke taal. Tante Eva gaat er van uit dat toneel spelen helemaal nog niet maatschappelijk geaccepteerd is

"[...] in andere vakken van kunst; daarvan zijn voorbeelden genoeg; maar acteurs en actrices zij, zoo lang mij heugt, menschen geweest die niet "gezien," waren in onzen kring; dat is misschien de eenige reden waarom ook, bij mijn weten, niemand van patricische afkomst in ons land, of het moest een mislukt persoon zijn, zich aan het toneel verbonden heeft; iedereen zou te worstelen gehad hebben met de schaamte van zijn familie in de eerste plaats en de neusoptrekkerij - passez moi le môt - van vrienden en bekenden." (De Oudvelders, p. 292)

Tante Eva maakt zich niet druk over het gevaar voor losse zeden. Dit zal waarschijnlijk met haar liberale, niet-christelijke levensstijl te maken hebben. Desondanks wil ze dat Eveline goed nadenkt over haar ambities.

"Dat gij, indien gij in omstandigheden waart, die u dwongen in eigen onderhoud te voorzien, grooter aanleg hebt voor het tooneel, voor het beoefenen van dramatische kunst, dan voor het geven van onderwijs; hetzij aan een burgerschool of elders, dat geloof ik; maar, uit eigen beweging, zonder noodzaak, zulk een moeilijk - het moeilijkste zou ik zeggen - beroep te kiezen, daartoe behooren een groote moed en een vaste overtuiging van roeping voor de kunst. - Hebt ge die?"

Eveline dacht een oogenblik, één slechts, en antwoordde toen zacht, doch beslissend: "Ja." (De Oudvelders, p. 113)

Tante Lina, die lid is van de orthodoxe kerk in Oudveld, heeft meer moeite met de keuze van haar nichtje, maar dit is meer gevoelsmatig dan dat zij dit kan beargumenteren. Wel besluiten de tantes om Eveline haar opleiding in Frankrijk te laten volgen en haar loopbaan daar ook te laten starten zodat zij zonder problemen en gezichtsverlies terug in Nederland, in Oudveld, kan komen wonen.

Eveline wordt een gevierd toneelspeelster, die zelfs in Nederland naam weet te maken. Egidius blijft wél moeite hebben met haar roeping en als ze met hem trouwt geeft ze haar carrière op. Ze huwt hem omdat ze de begeerte voelt hem te helpen, hem lief te hebben en te verzorgen om zo weer en gezond mens van hem te maken. Dit lukt haar niet, want Egidius sterft meteen na zijn 'ja-woord' en Eveline blijft als weduwe achter.

Na drie jaar pakt Eveline haar oude baan als toneelspeelster weer op, ditmaal in Parijs. Hier ontmoet ze De Castro, met wie ze trouwt. Lang heeft ze dus niet gewerkt, haar man en haar kinderen geven haar een nieuwe bezigheid.

4.6 De schrijfster

Een andere heldin die haar geld verdient in de kunst, is Johanna, het personage uit het verhaal *Johanna en "de wereld"*. (Uit de verhalenbundel *Een rijke aanbieder*.) Zij wordt er door anderen op gewezen dat zij de capaciteiten heeft om verhalen te schrijven. Zij probeert dit

uit en wordt een beroemd schrijfster. Via een vriend weet zij haar eerste verhaal namelijk gepubliceerd te krijgen in een jaarboekje. Na de lovende kritiek die hierop gekomen is, durft zij het aan om romans te gaan schrijven. Om wat voor romans het gaat, wordt niet vermeld. Waarschijnlijk romans die voldoen aan het criterium van de dichter Potgieter vermeld in De Gids van 1837:

Van schrijfsters werd verwacht dat zij zich bepaalden tot hetgeen in haren kring behoort, het huisselijke, - het gezellige, - liefde en vriendschap, - stille deugden, huwelijksliefde en moedertrouw, - ... (Geciteerd door Liesbeth Brandt Corstius, 1982, p. 123.)

Als Johanna schrijft is ze nog niet gehuwd. Of zij na haar huwelijk stopt met schrijven, vertelt het verhaal niet. Het is wel de normale gang van zaken, want een vrouw die haar tijd gebruikt om te schrijven, verwaarloost haar kinderen en het huishouden.

4.7 Evaluatie

Een punt dat opvalt in de voorgaande paragrafen is, dat de meeste vrouwen ongeschoold werk verrichten. De enigen die daadwerkelijk een opleiding hebben genoten voor het beroep dat ze uitoefenen, zijn Eveline en Johanna van Leuven. Een overeenkomst tussen alle heldinnen is het gegeven dat ze op het moment dat ze trouwen, zonder uitzondering stoppen met het verrichten van betaald werk. In het huwelijk vinden ze hun definitieve bestemming. Wel hebben zij dan natuurlijk nog altijd de mogelijkheid liefdadigheidswerk te verrichten, dit is zelfs een plicht.

Mevrouw van Westrheene spreekt over geen enkel beroep negatief. Zij is vrij progressief in haar romans door de heldinnen ook te laten werken als dit niet persé financieel noodzakelijk is. Verder is het natuurlijk vooruitstrevend Eveline een baan als toneelspeelster toe te schrijven. Hiermee zal de schrijfster in 1875 een waagstukje hebben vertoond.

V Besluit: La destinée feminine

In het tweede hoofdstuk van deze scriptie is aan de orde gekomen dat de werken van Mevrouw van Westrheene betiteld kunnen worden als idealistisch of didactisch proza. De negentiende eeuwse schrijfster wil haar lezeressen een spiegel voorhouden om aan hen te laten zien hoe vrouwen in hun tijd geacht worden te leven. In het derde hoofdstuk is een indruk gegeven van het type vrouw dat Jacoba van Westrheene in haar werken gebruikt, vaak deugdzame jonge vrouwen die of een goede opvoeding hebben genoten of door ervaring hebben geleerd hoe ze in het leven moeten staan. Door ook juist onedele personages te gebruiken, kan de edele heldin extra goed uit de verf komen. De deugdzame heldinnen fungeren als goede gids die de lezeressen, vaak jonge vrouwen in de weg naar de volwassenheid moeten leiden op de juiste weg in de maatschappij. In het vierde hoofdstuk wordt die maatschappij dan ook beschreven. Er is aandacht geschonken aan de verschillende facetten van het sociale leven zoals de standen, scholing en werk, het huwelijk en het geloof. Al deze onderwerpen gebruikt de schrijfster om de lezeressen te helpen goede vrouwen te worden in hun leefwereld. In dit hoofdstuk wil ik uit al de voorgaande hoofdstukken een gemeenschappelijke deler halen; de bestemming van de negentiende eeuwse vrouw.

Uit mijn onderzoek naar het oeuvre van Mevrouw van Westrheene komt naar voren dat de bestemming van de vrouw ligt in het verzorgen. Ze moet een voorbeeldig leven leiden met als beloning een goed huwelijk en het moederschap. Tegelijkertijd is de beloning voor een goed leven als meisje en jonge vrouw de taak die de vrouw heeft. Wat is het moederschap en huwelijk in de negentiende eeuw anders dan zórg dragen voor het gezin?

Judith Rowbotham geeft in haar studie *Good girls make good wives* een beschrijving van die taak. Zij schrijft dat het de hoogste ambitie van een 'goed meisje' is, een professionele goede echtgenote en moeder te worden. De romans in de negentiende eeuw hadden een didactische functie die op deze wens gericht was. Zij weerspiegelen dan ook de enorme importantie van die 'traditionele' vrouwenrol in de toenmalige maatschappij. (Rowbotham, 1989, p.12.

De beschrijving van de ambitie van een jong meisje van Rowbotham is mijns inziens naadloos te leggen op de bestemming van de vrouw die Mevrouw van Westrheene in haar werken naar voren laat komen. Ik wil aan de hand van drie levensfasen die elkaar snel opvolgen en in elkaars verlengde liggen; de jonge ongetrouwde heldin, de heldin als echtgenote en de heldin als moeder.

Om het voorgaande te concretiseren wil ik om te beginnen laten zien wat de schrijfster in haar oeuvre zegt over de taak van de jonge, nog ongetrouwde heldin. Als de meisjes van burgerlijke komaf van school komen, zijn ze klaar voor een plaats in de huishouding van het gezin waar ze toe behoren. Dit is te zien bij Auguste Duitser uit de roman *Benijd en beklaagd* die tot haar eigen afschuw van kostschool thuis af wordt gehaald om haar moeder te helpen bij de opvoeding van haar tien jongere broertjes en zusjes. Haar vader zegt hier van: "Wat kan ze beter verlangen dan haar moeder te helpen?" In het boek wordt een bijna hoofdstuk lang aandacht besteed aan het reilen en zeilen van het dagelijks leven bij de familie Duitser. Aan het einde van deze situatieschets staat: "Dat was het huishouden waarin Auguste van dien dag af bestemd was "dienende liefde" te worden". Van Judith Eereburger en Francina Colsen werd hetzelfde verwacht, maar deze meisjes pakken hun taak, in tegenstelling tot Auguste, met liefde op. Judith weet zich zelfs geen betere bestemming te bedenken dan moeders' rechterhand te mogen zijn.

Er zijn nog meer voorbeelden te geven uit het werk van Mevrouw van Westrheene van heldinnen die hun taak in de huishouding krijgen, maar zij functioneren zelfstandig doordat hun moeder is overleden. Ten eerste Machteld Koorman die als oudste meisje alleen voor het huishouden staat, omdat haar stiefmoeder na de dood van de heer Koorman haar biesen heeft gepakt. Machteld blijkt uitstekend geschikt te zijn voor haar taak, want het huishouden loopt op rolletjes. Ten tweede Elizabeth van Leuven uit *Een leven vol strijd* en Sophie Rede uit *De Oudvelders*, die als kleine kinderen hun moeder hebben verloren, het enige meisje in huis zijn en dus deze zware taak op hun schouders krijgen. Bij beide heldinnen zien we een zelfde patroon. Als jonge vrouwen komen ze op de wens van hun vader thuis:

Toen zij haar zeventiende jaar goed onderwijs had genoten in alles, wat "tot eene beschaafde opvoeding" behoort, verlangde haar vader, dat er aan het leren een einde zou komen en Elizabeth de leiding zijner huishouding op zich zou nemen. (Een leven vol strijd, p. 11)

Het bovenstaande citaat gaat over Elizabeth het onderstaande zijn de woorden van tante Eva over Sophie:

"Wel, houd dan moed; nog weinig jaren een Sophie is u een huishoudstertje en gij hebt haar weer alleen voor u." (De Oudvelders, p. 59)

Deze meisjes bewijzen hun vader dus "de huisvrouwelijke dienst" zoals dat wordt genoemd in *De Oudvelders*. Er is geen enkele aanwijzingen in de romans dat Mevrouw van Westrheene dit principe van meisjes als hulp van moeder of zelfstandig bestuurder van de huishouding zou afkeuren. Sterker nog, het lijkt de normale gang van zaken in de negentiende eeuw, totdat er een volgende periode in het leven van de heldinnen aanbreekt. Na het helpen in of runnen van de huishouding in het ouderlijk huis wacht de heldinnen een nieuwe bestemming. Er wordt in *Een leven vol strijd* letterlijk gezegd dat de nieuwe taak van

Elizabeth lag in het huwelijk. (*Een leven vol strijd*, p. 12.) Ook de heer Rede, de vader van Sophie, weet dat de tijd dat zijn dochter aan het hoofd van zijn huishouding zal staan kort zal zijn. Hij antwoordt tante Eva op haar opmerking over Sophie als huishoudstertje:

“Voor hoe lang?” vroeg de heer Rede; “dan komen de vrijers!” Eva lachte, “ja,” zeide zij quasi-bedenkelijk “daar staat een vader aan bloot.” (De Oudvelders, p. 59)

Iets soortgelijks zien we bij de als directrice van een dorpsschool werkende heldin Johanna van Leuven wanneer ze door dokter Colham ten huwelijk wordt gevraagd. Zij mag haar eerste taak ook opgeven voor het huwelijk.

“Gij hebt nu lang genoeg aan de maatschappij behoord; gij kunt nu uw werk overlaten aan weder jonger krachten.”

Johanna gaf hem gelijk; zij erkende dat zij niet minder hare bestemming bereikte, als zij voortaan voor hem ging leven en als zijne vrouw gelukkig ging zijn. (Een leven vol strijd, p. 215)

Mevrouw van Westrheene wint er dus in verschillende romans geen doekjes om dat het huwelijk een nog betere bestemming voor een jonge vrouw is dan het huishouden van de ouders of een betaalde baan.

Iedere vrouw kent de bekoring van het bedrijvige heerschen in haar eigen jonge huishouding; de bekoring ook van de glimlachende goedkeuring, bewondering ook wel, waarmede haar echtgenoot haar zorgen en beschikken gadeslaat. (Oud en jong, deel 1, p. 238)

Ook geeft ze in haar werk haar mening over de verhouding tussen man en vrouw in het huwelijk. Ze is er geen tegenstander van dat de man de ‘baas’ is in het gezin, maar ze geeft hier wel enige kanttekeningen bij. Zo zegt ze via de mond van de heer Rede in *De Oudvelders* dat een vrouw die over haar man de boventoon heeft, nooit beminnelijk zal zijn. (*De Oudvelders*, p. 406.)

In ‘Willem Rapenburg en zijn vrouw’, het vervolgverhaal op deze roman uit de bundel *Een rijke aanbieder*, gaat de schrijfster hierop door. De auctoriale verteller geeft een reactie op de heer Rede’s mening:

De heer Rede ging dus uit van het denkbeeld, dat in het huwelijk de man per se de baas moet zijn.

“Welnu, denkt gij daar dan anders over?” hoor ik mij verbaasd, verontwaardigd, nieuwsgierig toeroepen.

Dat weet ik niet; ik geloof dat die uitdrukking “de baas zijn”, afkomstig is, uit den tijd van ruwe kracht; het was misschien eenvoudig het recht van de sterkste. Dat recht geldt nog, overal. In de meeste gezinnen blijft de man nog altijd de baas; doch natuurlijk niet meer omdat hij sterker spieren heeft en een meubel kan verzetten, waar een vrouw moet vragen: “Och toe, help me eventjes?” Neen, maar omdat de man zich krachtiger weet te handhaven, omdat hij meer aanleg bezit tot regeeren; wat hij trouwens ook liever doet dan de vrouw, die eigenlijk niets liever wil, dan zich onderwerpen, dan meêgaan.

Ik wil dus niet beweren, dat het beter zou zijn, indien de vrouw heerschappij voerde; zelfs niet eens, dat de partijen volmaakt gelijk moeten staan; ik ga eenvoudig uit van de stelling, dat de man niet per se de baas behoeft te zijn, wil het huwelijk gelukkig wezen. (Een rijke aanbieder, p. 44, 45)

Mevrouw van Westrheene keurt het dus geenszins af dat mannen de baas zijn in een huwelijk zoals de toenmalige normen ook aangaven, maar neemt dit ook niet voor vanzelfsprekend aan. Als de man niet capabel en sterk genoeg is zal zijn echtgenote deze taak over moeten nemen. Dit is bijvoorbeeld ook de reden waarom het huwelijk van Willem

en Sophie gevaar liep; Willem was niet sterk genoeg en Sophie nam niet het voortouw om dan maar de sterkste te zijn.

In de romans komt ook naar voren dat de vrouw de man moet dienen. Dit is onder andere te zien bij Eveline die een huwelijk aangaat met Egidius Kroonen en hier haar carrière als actrice voor opzij zet.

Doch zij onderwierp zich aan de keus van Egidius, en toen hij haar prees om de bereidwilligheid waarmede zij haar wensch ten offer bracht, zeide zij: "Het spreekt vanzelf, dan ben je mijn man en menschen zeggen: "de baas." (De Oudvelders, p. 435)

Dokter Colham is bang dat zijn toekomstige vrouw Johanna van Leuven misschien iets te weinig dienstbaar zal zijn door haar werk als onderwijzeres en gouvernante, maar hij komt er op tijd achter dat dit niet het geval is:

"Ik heb wel eens gevreesd," dacht hij "dat "zij" door jarenlang te bevelen en gehoorzaamd te worden, zelve de dociliteit verloren kon hebben, welke ik in mijne vrouw zou wenschen. Doch dat geloof ik nu niet meer; zij wilde zich groot houden, doch was niet bestand tegen den wil dien mijne oogen te kennen gaven. Hoe lief greep zij naar dat hoedje! Ja, zij is zacht zoowel als vast van karakter; een goede sloof zou ik niet kunnen uitstaan. (Een leven vol strijd, p. 206)

De oudere vrouwen in de romans zijn volgens de schrijfster wel eens geneigd iets te ijverig in het dienstbaar zijn aan hun man. Dit gaat dan ten koste van goede eigenschappen van de vrouw zoals blijmoedige opgewektheid en tevredenheid met haar leven. Zij hebben ook niet de moed om de drift of de onwil van hun echtgenoot te tartten, ook al is zij zich ervan bewust dat die drift onredelijk is. Zij zijn te zachtmoedig.

Over het huwelijk als de bestemming voor de vrouw is Mevrouw van Westrheene dus wel duidelijk. Ook geeft ze aan hoe de verhoudingen tussen man en vrouw moeten zijn. De man behoort de baas in huis te zijn, tenzij hij niet sterk genoeg is, dan moet zijn echtgenote die taak overnemen. Een vrouw moet ook niet te onderdanig zijn. Ze moet met tact omgaan met de slechte eigenschappen van haar man, maar hem niet zomaar zijn gang laten gaan. Dit wordt nog eens aangegeven in de volgende twee citaten:

"Gij zult eerlang trouwen, Agnes," begon mevrouw Ona, "en dan zult gij ondervinden hoeveel fijnheid en hoeveel tact er noodig zijn om een huwelijk wel te doen slagen." [...] "Men moet samen een goed geheel worden," hernam mevrouw Ona. "Men ondervindt elkaars gebreken; men moet leeren - vooral wij vrouwen moeten dat - ze ... ja, hoe zal ik het noemen? Ze onschadelijk te maken; neen, beter gezegd: ze zoo weinig tot een bron van verdriet te maken als mogelijk is. [...]" (Oud en jong, deel 2, p. 154)

"Och", dacht zij dan, "kon ik er toch alle vrouwen van doordringen, dat het geluk van het huwelijk bijna altijd afhangt van haar! Veel liefde, veel zelfbeheersching en fijnen tact.... Ja, die hebben we noodig." [...] (Een rijke aanbidders, p. 116)

De schrijfster legt een zware verantwoordelijkheid bij de vrouw, zij is degene waar het huwelijksgeluk van afhangt. Als de vrouw maar tactvol, fijngevoelig en vol liefde is, zal het in het huwelijk wel goed gaan.

In het huwelijk ligt voor veel vrouwen een volgende bestemming in het verschiet; het moederschap. Er werd in de negentiende eeuw aangenomen dat elke vrouw een aangeboren moedergevoel in zich had, de vrouw is immers een zorgend ingesteld wezen? In de werken van Mevrouw van Westrheene zien we deze aanname ook terugkomen. Wanneer Margaretha en haar man Jonkheer de Meter een kindje adopteren staat er in de roman *Oud en Jong* het volgende:

De natuur had haar met een moederhart bedeed. "Een doelloos geschenk," had zij wel eens gemord, "aan een kinderlooze vrouw." Doch nu zij zich dagelijks in de ontwikkeling van het kindje verheugde, herriep zij haar aanklacht. (Oud en jong, deel 1, p. 201)

De meeste getrouwde vrouwen in het oeuvre van Mevrouw van Westrheene mogen zich verheugen in het moederschap. Uitzonderingen zijn Machteld en Virtus uit *Ver van den stam* die 'een zachte en waardig geluk in en door elkander smaakten, Truitje en Frederik uit *Een rijke aanbieder* waarbij de schrijfster hun kinderloosheid gebruikt als de oorzaak van de slechte eigenschap van de heldin doordat zij last heeft van verveling, en Judith en Vancke uit *Philip's eerzucht* waar niet over kinderen gesproken wordt dus ook niet zeker is of ze al dan niet kinderloos zijn. De overige gehuwde heldinnen mogen zich verheugen in het moederschap.

Het hebben van kinderen wordt door de schrijfster gezien als de verantwoordelijkheid van beide ouders, maar vooral van de moeder. Zij is degene die de kinderen opvoed en de man heeft zijn taak buitenshuis op zijn werk.

Het spreekt van zelf, dat ik (Sophie Rede, WG), die het meest bij de kinderen thuis ben, die ook geen andere plichten heb dan te huis, méer voor hen zijn kan dan Willem...[...]. (Een rijke aanbieder, p. 71)

De kost verdienen is de bijdrage van de vader aan het grootbrengen van de kinderen. Het verzorgen ligt in de aard van de vrouw, dat is haar aangeboren, dus zij zorgt thuis voor het kroost. Wanneer een kind geen moeder meer heeft wordt er ook altijd een vrouw gezocht die voor de kinderen kan zorgen; bij Eveline zijn dat haar tantes, bij Sophie een gouvernante, bij Elizabeth van Leuven een juf, bij Bram van Leuven en oudtante en bij de kinderen van Auguste Duitser en Albert Aalout is dat Elizabeth de zus van Albert. Uit voorgaande hoofdstukken is al duidelijk geworden dat de vrouw de kwaliteit van het verzorgen wordt toegeschreven. Alles in het leven van de heldinnen is op deze eigenschap gericht; de opvoeding, hun opleiding, hun bezigheden zoals liefdadigheidswerk, hun werk en het geloof om maar iets te noemen. Wanneer de vrouw zich van deze taak optimaal kwijt, is zij de ideale echtgenote en moeder.

De meeste heldinnen in de romans van Mevrouw van Westrheene brengen het er als moeder of opvoedster uitstekend vanaf. Alleen Auguste gaat liefdeloos met haar kinderen om, zij is de uitzondering op de regel dat vrouwen van nature aanleg hebben voor het opvoeden van kinderen. Zij wordt hier dan ook, zoals al eerder aan de orde is gekomen, door de schrijfster zwaar voor gestraft. Zij is namelijk geen ideaal voorbeeld voor de lezeres. De tegenhanger van Auguste in de roman *Benijd en beklaagd*, Elizabeth Aalout laat zien dat het volgens Mevrouw van Westrheene inderdaad de regel is dat vrouwen van nature wél kinderen met liefde op te voeden:

Zij (mevrouw van Meerwijke, WG) sprak wel eens over het moeilijke van de taak welke Elizabeth op zich had genomen, en stelde, zoo dacht Elizabeth, haar de taak zelfs te moeilijk voor. "Moeilijk?" zeide Elizabeth eens, "ik geloof het gaarne; ik moet het nog ondervinden. Mijn goede grootmama placht altijd te zeggen dat een vrouw die denkt en voelt, kinderen kan opvoeden... Maar, " voegde zij er luchtiger bij: "men moet er van houden ook." (Benijd en beklaagd, deel 2, p. 183)

Het opvoeden zit de volgens de schrijfster de vrouwen zo in het bloed dat zelfs degenen die zelf van de natuur geen kinderen hebben gekregen juist heel goed in staat zijn kinderen op te voeden. Voorbeelden hiervan zijn de genoemde Elizabeth van Leuven, maar ook Margaretha de Meter, Mevrouw Ona en de tantes van Eveline.

Ook vrouwen die gescheiden zijn, zoals Elizabeth van Leuven, en zich dus geen goede echtgenote tonen, blijken evengoed nog wel goede opvoeders te kunnen zijn in de ogen van de schrijfster. Over deze heldin wordt geschreven:

Elizabeth was nochtans eene zorgende, liefhebbende moeder. Indien zij haren plicht als echtgenoot even trouw had vervuld als haren moederplicht, zou haar leven waarschijnlijk eene geheel andere richting genomen hebben. (Een leven vol strijd, p. 14.

Elizabeth verloor de zware verantwoordelijkheid, welke zij op zich had genomen, zeer zelden uit het oog, en al kostte het haar oneindig veel moeite somtijds, het kind iets te weigeren, of ook wel het te berispen, zelfs te straffen, zij wist de juiste maat van het moederlijk gezag te handhaven. (Een leven vol strijd, p. 71)

Zoals blijkt uit de bovenstaande citaten laat een goede moeder niet alles toe wat haar kind doet, maar waarschuwt en straft zij haar kind of kinderen ook wanneer dat nodig is. Ook is zij zich bewust van de zware verantwoordelijkheid. Verder moet een moeder niet zelfzuchtig zijn. De schrijfster laat dit zien aan de hand van Mevrouw van Havezate die haar dochter Adèle helemaal naar haar hand zet uit eigenbelang, zonder aan het belang van haar kind te denken. Met deze vrouw loopt het dan ook niet goed af, zij blijft achter in volstreekte eenzaamheid. Mevrouw van Westrheene verwoordt hoe het wel moet via de gedachten van Mevrouw Ona uit *Oud en jong*:

“Moeders moeten dat maar weten,” dacht mevrouw Ona, “en zich edelmoedig troosten met de gedachte dat het zaad dat zij zaaien wel vrucht draagt, al zijn die voor een ander bestemd. (Oud en jong, p. 142)

Samenvattend kan gezegd worden dat de bestemming van de vrouw volgens Mevrouw van Westrheene te vinden is in het zorgen en verzorgen. Een keurig huishouden, een goed huwelijk en het moederschap is de taak, de bestemming en de beloning voor elk meisje dat een goed leven heeft geleid.

Primaire Bibliografie

Westrheene, Jacoba van, *Adèle*. Amsterdam, 1888.

Westrheene, Jacoba van, *Benijd en beklaagd*. Haarlem, 1879. 2 Dln.

Westrheene, Jacoba van, *Een leven vol strijd*. Amsterdam, 1990.

Westrheene, Jacoba van, *Oorzaken en gevolgen*. Overgedrukt uit *De Banier*, 4de Jaargang. Af. 6. 1878.

Westrheene, Jacoba van, *Oud en jong*, Amsterdam, 1883. 2 Dln.

Westrheene, Jacoba van, *De Oudvelders*, Haarlem, 1875.

Westrheene, Jacoba van, *Philip's eerezucht*, Haarlem, 1880.

Westrheene, Jacoba van, *Een rijke aanbieder*, 's Gravenhage, 1885.

Westrheene, Jacoba van, *Ver van den stam*, Amsterdam, 1885.

Secundaire Bibliografie

Anbeek, Ton, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*. Amsterdam, 1990.

Anbeek, T. en Kloek, J.J., *Literatuur in verandering. Voorbeelden van de vernieuwing in het proza tussen 1879 en 1887*. Den Haag, 1981.

Bel, Jacqueline, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam, 1993.

Blok, W., *Verhaal en lezer; een onderzoek naar enige structuuraspecten van "Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan" van Louis Couperus*. (1960). Groningen, 1970.

Bork, G.J. en N. Laan (red.) e.a. , *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur*. Groningen, 1986.

Brandt Corstius, Liesbeth, 'Ledige uren'. In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19^e eeuw*. Nijmegen, 1982. P. 121-127.

Brandt Corstius, Liesbeth, Hollema, Cora en Rinkleff, Marjan, 'De kunst van het moederschap'. In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19^e eeuw*. Nijmegen, 1982. P.7-36.

Blau DuPlessis, Rachel, *Writing beyond the ending. Narrative Strategies of Twentieth-Century Women Writers*. Indiana University Press. Bloomington, 1985.

Dale, van, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Twaalfde, herziene druk. Utrecht, 1992.

Dongelmans, Berry, 'Niet geschikt voor vrouwen. Wat mochten vrouwen lezen in de negentiende eeuw'. In: *Literatuur 13*, 1996.

Elias, Mirjam, 'Vriendinnen der armen. Van liefdadigheid tot maatschappelijk werk'. In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19e eeuw*. Nijmegen, 1982. P.75-81

Essen, Mineke van, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. SUA, Amsterdam, 1990.

De Gids, deel 3, 1883.

Gorp, H. van, e.a., *Lexicon van literaire termen; stromingen en genres, theoretische begrippen, retorische procédés en stijlfiguren*. Vierde volledig herziene druk. Groningen, 1993

Kooy, G.A. e.a., *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*. Assen, 1985.

Lodewick, H.J.M.F. e.a., *Literatuur. Geschiedenis en bloemlezing. Nieuwe versie*. Zesendertigste druk, vierde oplage. Den Bosch, 1985. 2 dln.

Leydesdorff, Selma en Reijs, Jeske, 'Vrouwenarbeid en moederschap'. In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19^e eeuw*. Nijmegen, 1982. P. 99-120

Leydesdorff, Selma en Reijs, Jeske, 'Vrouwen en religie in de 19^e eeuw'. In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19^e eeuw*. Nijmegen, 1982. P. 49-52.

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek [Onder redactie van] P.C. Molhuysen [e.a.]. 10 dln. Sijthoff's uitgevers - maatschappij. Leiden, 1911-1937.

Nieuwe kleine Winkler Prins in kleur. Amsterdam/Brussel, 1987. 20 Dln.

Norden, Suzanne van en Verberk, Carla, 'Liefde en huwelijk' In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19^e eeuw*. Nijmegen, 1982. P37-45.

Rinkleff, Marjan, 'Een weledelgeleerde moeder. Over onderwijs voor meisjes in de 19^e eeuw'. In: *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19^e eeuw*. Nijmegen, 1982. P. 53-61.

Rowbotham, Judith, *Good Girls make Good Wives. Guidance for Girls in Victorian Fiction*. Oxford, 1989.

Sötemann. A.L., *De structuuranalyse van Max Havelaar; bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman*. 2 dln. Utrecht, 1966.

Stokvis, Pieter en Mathijssen, Marita, 'Literatuur en maatschappij. Het beeld van de burgerlijke levensstijl in de Nederlandse romans 1840-1910' In: *De negentiende eeuw 18*, 1994.

Watering, C.W. van de, *Inleiding in de structuuranalyse van romans*. Syllabus bij de colleges romananalyse. Vijfde, herziene, oplage. Utrecht, 1989.

Williams, Merryn, *Women in the English novel, 1800-1900*. London, 1985.

Zalm, Cees van der (samenstelling), *Prisma van de letterkunde*. Schiedam, 1990.

Samenvattingen

Adèle

In Adèle speelt Adèle van Havezate de belangrijkste rol. Adèle is de oogappel van haar moeder. Mevrouw van Havezate heeft zich sterk aan Adèle gehecht toen haar andere kind, een jongetje, als baby overleed. De twee jongere zusjes van Adèle zijn voor mevrouw van Havezate lang niet zo belangrijk, daar heeft ze niet zo'n intense band mee opgebouwd. Adèle wordt dan ook erg verwend door haar moeder.

Als Meneer van Havezate in geldzorgen komt te zitten, moet de familie een stap terug doen. Ze hebben zich voorgenomen langzaam en ongemerkt uit hun milieu te verdwijnen. Adèle zoekt contact met haar tante Stéphanie om haar in Zuid-Frankrijk gezelschap te houden en zo de schande te ontlopen. Adèle en haar moeder vinden het niet plezierig dat hun wegen moeten scheiden en ze ondernemen nog één poging om bij elkaar te kunnen blijven. Adèle verlooft zich met jonkheer van Gelderen, een jongeman waar ze altijd op neer heeft gekeken. De verloving is voor haar geen verbintenis uit liefde, maar een manier om aanzien te houden en bij haar moeder te kunnen blijven. Als de familie van Gelderen ontdekt in wat voor positie de familie van Havezate zich bevindt, wordt de verloving verbroken. Er zit voor Adèle niets anders op dan naar Zuid-Frankrijk te vertrekken.

Samen met haar vader gaat Adèle op reis naar tante Stéphanie. Haar tante is blij dat Adèle bij haar komt, want dan kan ze bij haar kennissen in Monte Carlo en Nice pronken met haar mooie nichtje. Adèle krijgt in het hotel waar tante Stéphanie woont een kamer naast die van haar.

Meneer van Havezate zet in het casino al het geld dat hij nog heeft in. Hij hoopt op geluk om zo weer fortuin te kunnen maken. Hij verliest alles wat hij heeft en sterft in Frankrijk aan een zenuwberoerte.

Tante Stéphanie die niet genoeg had aan de bewondering van Adèle ter compensatie van haar onderhoud, maakt Adèle tot haar kamenier. Adèle vindt het niet prettig afhankelijk te zijn en neemt via een wederzijdse kennis contact op met Mevrouw d'Evrard. Mevrouw d'Evrard is een rijke weduwe die erg geliefd is bij alle mensen in Nice. Deze dame komt af en toe om gezondheidsredenen vanuit Bordeaux naar Nice. Adèle wil graag haar gezelschapsdame worden. Het werkelijke motief hierachter is dat ze bij tante Stéphanie weg wil en geld wil verdienen om de terugreis naar huis te betalen. Ze wil zich bij haar moeder kunnen voegen.

Tante Stéphanie en Adèle worden bij Mevrouw d'Evrard te logeren uitgenodigd. Tijdens deze logeerpartij wordt Adèle ontboden bij Mevrouw d'Evrard en er worden afspraken gemaakt om bij haar in dienst te komen als gezelschapsdame. Adèle vertelt echter niet de ware reden waarom ze bij de weduwe wil komen werken.

Een maand na haar intrek bij Mevrouw d'Evrard is Adèle echter al van gedachten veranderd. Ze wil haar moeder laten delen in het geld dat ze verdient, maar ze heeft haar plannen spoedig naar huis terug te keren laten varen. Ze heeft het namelijk erg naar haar zin, maar het belangrijkste is de komst van Frédéric, de zoon van Mevrouw d'Evrard, die zijn moeder komt opzoeken. Hij leert Adèle belang stellen in alles wat het intellectuele leven betreft. Hij is direct gecharmeerd van de mooie Adèle als hij haar ziet.

Mevrouw d'Evrard heeft Adèle intussen wat beter leren kennen en vraagt zich af, of het meisje wel een hart heeft. Haar zoon wil iets soortgelijks weten, hij is benieuwd of Adèle wel een hart heeft voor hem.

In het geheim gaat Frédéric, de kunstschilder, een schilderij van Adèle maken. Als het bijna klaar is, vraagt hij of Adèle hem even wil helpen. Als ze in de salon komt ziet ze een groot schilderij van zichzelf. Adèle is hiervan onder de indruk. Frédéric vraagt haar zijn vrouw te worden. Adèle neemt zijn aanzoek aan. Frédéric beseft niet, dat hij niet heeft gevraagd, of Adèle hem lief heeft. Moeder en zussen d'Evrard hebben wel door dat Adèle niet van Frédéric houdt, maar zij houden hun mond en hopen dat de liefde nog komt.

Adèle en Frédéric gaan naar Nederland om moeder van Havezate op te zoeken en te trouwen. Na hun trouwdag gaan ze op huwelijksreis naar Engeland. Samen bezoeken ze veel kunstschaten en mooie gebouwen. Als Adèle moe is van het kijken, maar Frédéric nog lang niet is verzadigd, blijft Adèle alleen in het park om uit te rusten en te genieten. Als ze zit te lezen, komen Jonkheer van Gelderen en zijn vriend langs. Ze zeggen niets, maar lopen schamper lachend door.

Terug in Nederland gaat Frédéric het schilderij met de afbeelding van Adèle ophalen, dat op een tentoonstelling in Amsterdam hangt. Als Frédéric naar het doek loopt, staan Van Gelderen en een vriend het juist te bekijken. Van Gelderen wil het met een mes kapot snijden en vertelt zijn vriend de reden van zijn vernielzucht. Hij vertelt aan zijn vriend de reden: de geschiedenis van de verloving, die zonder liefde van Adèle's kant gepaard ging. Frédéric hoort hun gesprek en is geschokt, maar daagt Van Gelderen uit voor een duel. Bij zijn thuiskomst vraagt hij of Adèle hem liefhad toen ze zijn aanzoek aannam. Adèle spreekt de waarheid en zegt dat ze toen niet van hem hield. Frédéric vraagt vervolgens of ze om zijn geld met hem getrouwd is. Dat kan ze alleen maar bevestigen. Als Adèle hem smeekt te vragen of zij hem nu liefheeft, is haar man al vertrokken.

Wanneer Frédéric van het duel terugkomt, waar overigens geen doden bij gevallen zijn, vertrekken ze naar Frankrijk. Tijdens de reis wordt niet meer met elkaar gesproken, wat Adèle lijdzaam ondergaat. Ze heeft niet de moed Frédéric te vertellen dat ze nu wel van hem houdt. Frédéric brengt haar bij zijn moeder en vertrekt zelf naar Parijs. Adèle ziet in, hoe ze is bedorven door haar moeder. Ze begint een goede relatie op te bouwen met Mevrouw d'Evrard, en verandert onder haar invloed in positieve zin. Ze laat aan haar schoonmoeder zien, hoe ze is veranderd en dat ze echt van Frédéric houdt. Als Mevrouw van Havezate overkomt naar Frankrijk wil Adèle niet, dat haar moeder in hun huis logeert. Er wordt een

woning voor Mevrouw van Havezate geregeld. Adèle vindt het heel erg, dat haar moeder haar zusjes bij hun vroegere onderwijzeres heeft achtergelaten, maar ze beseft dat ze daar wel beter af zijn.

Negen manden na haar trouwdag bevalt Adèle van een gezonde zoon, Frédéric. Adèle wil niet dat haar kindje vaderloos opgroeit. Ze schrijft in het geheim een brief aan Frédéric. Hierin betoont hem oprecht haar liefde en vraagt hem om terug te komen. Als Frédéric de brief ontvangt, gaat hij zo snel mogelijk naar zijn vrouw en zoon en samen worden ze heel gelukkig. De zusjes komen vaak logeren: ze zijn vervreemd van hun moeder, maar eigen geworden met hun zus.

Benijd en beklaagd deel 1

In de roman *Benijd en beklaagd* draait het verhaal om de lotgevallen van drie meisjes in de huwbare leeftijd. Het zijn Elizabeth Aalout, Auguste Duitser en Anna van Meerwijk. Allen hebben op dezelfde kostschool gezeten. Auguste en Elizabeth zijn nichtjes, Anna is de vriendin van Auguste. Anna trouwt als eerste, met de knappe Tendal. In feite is hij verliefd Auguste, maar hij vindt Anna ook wel een aardig meisje. Hij prefereert een huwelijk met de rijke erfdochter Anna boven een huwelijk uit liefde. De knappe Auguste trouwt uit gemakzucht met Albert Aalout, een jongen die totaal verblind is voor haar slechte karakter, door zijn liefde voor haar. Elizabeth raakt door een ongeluk gehandicapt en vindt haar bestemming in de zorg voor haar nichtjes in plaats van ene huwelijk. Zij is het toonbeeld van een vrouw met een voorbeeldig karakter, die haar lot zonder klagen draagt. Zij is de jongste van de drie en beëindigt zodoende ook het laatst haar schoolperiode.

Als Anna en Auguste van school komen, wordt er door de ouders van de rijke Anna een bal gegeven. Er zijn veel mensen aanwezig waaronder Albert Aalout, de broer van Elizabeth, en zijn vriend Frederik Tendal. Beide mannen worden verliefd op de knappe Auguste. Toch komt er tussen de beide jongemannen geen strijd, want Tendal trouwt met Anna om haar geld. Auguste kan niet verkroppen, dat Tendal voor de rijke, maar absoluut niet knappe Anna verkiest boven haar. Albert grijpt zijn kans nog niet, maar gaat zich eerst nog richten op het voltooien van zijn studie

Albert en Elizabeth zijn weeskinderen en wonen daarom bij hun grootmoeder. Oma Aalout stelt aan hun voogd voor, dat hij de kinderen meeneemt op zijn reis naar Zwitserland. De voogd durft dit niet te weigeren en gaat met de jongelui op reis. In Zwitserland maakt Elizabeth, tijdens een wandeltocht in de bergen, een noodlottige val. Ze is levensgevaarlijk gewond en het duurt maanden voordat zij weer is opgeknapt. Aan haar val houdt zij een verminking aan haar been over en is ze de kleur uit haar haar kwijt. Elizabeth draagt haar lot dapper en klaagt nooit.

Auguste heeft intussen, na het huwelijk tussen haar vriendin Anna en haar geliefde Tendal, thuis zitten kniezen. Haar huisgenoten kunnen dit absoluut niet waarderen, temeer omdat ze thuis toch al niet geliefd was door haar luiheid, sjagrijn en haar arrogantie. Ze was na kostschool thuis gekomen om haar moeder te helpen in het huishouden dat uit tien kinderen bestaat, maar ze zet zich er absoluut niet voor in. Als oudste van de tien laat ze maar al te goed weten dat ze niet van kinderen houdt.

Als grootmoeder Aalout na het ongeluk van Elizabeth naar haar kleindochter reist om haar bij te staan, biedt Auguste haar diensten aan en gaat met haar mee. Albert is verrukt Auguste weer te zien en vraagt haar uiteindelijk ten huwelijk. Auguste stemt toe. Grootmoeder en Elizabeth zijn niet zo blij met dit huwelijk want zij doorzien het ware karakter van Auguste. Albert, die door de liefde verblind is, laat zich niet beïnvloeden door de woorden van Zijn grootmoeder en zijn zus.

Benijd en beklaagd deel 2

Albert Aalout en Auguste Duitser treden in het huwelijk. Zij heeft aan haar broertjes duidelijk gemaakt dat ze niet hoeven denken dat zij ze ooit eens te logeren zal vragen. Het echtpaar

Aalout vestigt zich weer in Den Haag. De vriendschap met Frederik en Anna Tendal die ook in Den Haag wonen, wordt weer hernieuwd.

Tussen Frederik en Anna gaat het redelijk goed. Frederik heeft zich er na enkele mislukte pogingen bij neergelegd Anna te kunnen interesseren voor literatuur en andere algemene kennis. Hij gaat daarom verder in hun huwelijk zijn eigen gang. Als het echtpaar Tendal een zoontje krijgt gaat het mis. Frederik vindt dat Anna Tom veel te veel verwent en een modepoppetje van hem maakt. Anna probeert de strengheid van Frederik voor Tom te compenseren.

Ook Albert en Auguste krijgen kinderen. Auguste wil de kinderen niet om zich heen en laat ze altijd in de kinderkamer met het kindermisje. Ze verbiedt het kindermisje om met de kinderen naar Grootmoeder Aalout en Elizabeth te gaan. Albert heeft niet door dat Auguste niets om de kinderen geeft. Elizabeth doorziet dit wel en komt elke dag op bezoek bij de meisjes. Zij geeft de kinderen de liefde die ze van hun moeder te kort komen.

Als Mina bij haar zus Auguste niet welkom is om te komen logeren, nodigt Elizabeth op verzoek van haar broer Mina uit om bij haar te komen. Samen met Elizabeth bezoekt Mina Auguste. Ze schrikt van de houding van haar zus en voelt zich bij haar niet op haar gemak. Elizabeth neemt Mina in vertrouwen en vertelt haar hoe zij over Auguste denkt. Samen bezoeken zij regelmatig de dochtertjes van het echtpaar Aalout om deze kinderen zoveel mogelijk liefde te kunnen geven.

In de periode dat Mina bij Elizabeth is, wordt Albert erg ziek, hij blijkt de pokken te hebben. Hij moet in quarantaine. Auguste laat Albert door een dienstbode verzorgen want zij is bang besmet te worden en daardoor in haar gezicht verminkt te raken. Hun dochtertjes worden zolang door Anna Tendal verzorgd. Als Albert weer opknapt en er geen besmettingsgevaar meer heerst, heeft Mina, die weer naar haar ouderlijk huis gaat, gelegenheid om van haar zwager afscheid te nemen. Als ze de huiskamer binnenkomt, vindt ze Tendal en Auguste in een omhelzing. Mina vlucht het huis uit en vertelt alleen aan haar moeder wat ze gezien heeft. Mevrouw Duitser denkt niet dat er iets ernstigs aan de hand is.

Auguste en Frederik verlaten hun echtgenoten zonder iets te zeggen en gaan samen met Tom naar Frankrijk. Albert heeft vrij snel door, dat Auguste hem heeft verlaten. Bij Anna duurt het besef van het bedrog van haar man en haar vriendin iets langer. Albert trekt na verloop van tijd in bij zijn zus Elizabeth, die alleen achter is gebleven na de dood van haar grootmoeder. Mina trouwt met de dokter van Albert. Anna blijft ook niet alleen achter, want Tom wordt na een aantal jaren door Tendal naar Anna terug gestuurd. Zijn relatie met Auguste is niet geworden wat ze ervan hadden gehoopt. Auguste die door iedereen werd benijd om haar uiterlijk blijkt een beklagenswaardig persoon, terwijl Elizabeth, beklaagd om haar handicap benijdenswaardig blijkt te zijn.

Een leven vol strijd

Elizabeth van Leuven-Hessen besluit bij haar joodse man weg te gaan als zij christen is geworden. Via kerkgenoten komt ze in het bezit van een kleine woning en zij vertrekt op een middag samen met haar dochtertje Johanna en haar zoontje Bram, beide nog heel jong. Elizabeth laat voor haar man, Jacob Van Leuven, een brief achter waarin zij uitlegt waarom zij hem verlaat: hij zou haar keuze voor het christendom namelijk nooit accepteren.

Als Jacob van Leuven thuiskomt en haar brief vindt, laat hij het er niet bij zitten. Hij schakelt een bevriende commissaris van politie in en komt zo achter het adres van Elizabeth. Als hij bij haar binnenkomt, vraagt hij haar de situatie ongedaan te maken. Als zij niet tot elkaar komen eist Van Leuven de twee kinderen op. Bram gaat graag met zijn vader mee, maar Johanna zegt bang voor haar vader te wezen en wil bij haar moeder blijven en dit gebeurt ook. Bram wordt opgevoed door zijn vader en een vrijgezelle tante van zijn vader. Johanna wordt christelijk opgevoed door haar moeder. Voor beide ouders is er een bezoeksregeling voor de kinderen. Van Leuven is bereid in het onderhoud van Elizabeth en Johanna te voorzien, maar Elizabeth weigert dit.

Na de dood van haar vader kan Elizabeth zich bedruipen door diens erfenis. Als zij de helft van haar kapitaal in handen heeft gegeven aan de zoon van de dominee, die er een eigen zaak mee begint, is zij haar geld kwijt. De jongen raakt namelijk failliet en kan haar niet meer terug betalen. Door dit gebeuren in geldzorgen geraakt, ziet zij zich genoodzaakt haar juwelen, erfstukken van haar moeder, te verkopen. Haar broer Izaäk, die contact heeft met zowel Elizabeth als Van Leuven, regelt dit voor haar.

Johanna heeft besloten onderwijzeres te worden. Ze wil gouvernante-extern worden, want dan hoeft zij haar moeder niet te verlaten. Haar vader is hier heel erg op tegen. Hij zegt dat zij die schande niet hoeft te ondergaan en dat hij wel in haar onderhoud zal voorzien. Johanna voert aan dat ze ook wil werken om verveling te voorkomen. Ze gaat de opleiding doen en legt de examens met goed gevolg af. Johanna krijgt een betrekking op een school waar de vroegere juffrouw van Elizabeth, de vrouw die haar bekend heeft gemaakt met het christendom, institutrice is. Zij is. Johanna wordt aangenomen als secondante op deze school en blijft bij haar moeder wonen. Johanna krijgt wel steeds meer moeite met het extreme christelijke geloof van haar moeder. Ze vindt dat haar moeder bij een richting aangesloten is die erg liefdeloos handelt.

Af en toe gooit Johanna, als zij bij haar vader is, een balletje op over het feit dat haar moeder veel spijt heeft van de scheiding. Maar meneer van Leuven blijft verbitterd en wil niet over zijn vrouw praten; hij zegt geen liefde meer voor Elizabeth te voelen.

Als Johanna met het bericht bij haar vader komt dat ze een baan aangeboden heeft gekregen als gouvernante bij een goed bekend staande familie, reageert hij weer afwijzend. Tegen zijn zin neemt Johanna de betrekking aan. Doordat de reisafstand te groot is moet Johanna wel intern bij haar nieuwe werkgever, maar ze mag elk weekend en vaak ook nog door de week naar huis. Elizabeth heeft hier verdriet van, maar accepteert de situatie wel.

Na enige tijd bij de familie Van Boomen gewerkt te hebben krijgt Johanna het steeds moeilijker. Mevrouw van Boomen gedraagt zich tegenover de gouvernante zeer wisselvallig. De ene keer doet ze heel aardig en mag Johanna aan het familieleven deelnemen en het volgende moment vernedert ze haar en wordt er erg op haar neergekeken. Johanna is blij als zij een aanbod krijgt om zelfstandig een schooltje te gaan runnen.

Door de nieuwe betrekking kunnen Johanna en haar moeder weer bij elkaar wonen. Het enige nadeel van deze baan is, dat Johanna nu ver bij haar vader vandaan is komen te wonen. Maar Johanna en Elizabeth hebben het erg naar hun zin in de nieuwe omgeving.

In de plaats waar de dames wonen, werkt dokter Colham, een vriend van Bram van Leuven. Elizabeth raakt goed bevriend met de moeder van de dokter. Als Bram zich al enige tijd niet lekker voelt gaat hij logeren bij zijn vriend om op te knappen van de buitenlucht en de doktersadviezen van zijn vriend. In eerste instantie lijkt Bram ook beter te worden, maar na een week wordt hij weer ziek en ditmaal ernstiger. Bram mag niet eens meer vervoerd worden naar het huis van Elizabeth. Er wordt door Elizabeth en Johanna en soms Mevrouw Colham bij Bram gewaakt.

De heer van Leuven die zich ook zorgen maakt over de toestand van zijn zoon, reist naar Bram toe. Elizabeth en Jacob van Leuven weten elkaar steeds te ontlopen. In een bepaalde nacht denkt Van Leuven Johanna af te lossen met waken, maar hij vindt daar Elizabeth. Beiden schrikken erg van de ontmoeting. Elizabeth legt uit dat het niet de bedoeling was, maar dat Johanna niet langer had kunnen blijven en ze verdwijnt zachtjes. Als het niet goed met Bram lijkt te gaan, weet Van Leuven niet wat hij moet doen en hij zoekt hulp bij Elizabeth. Aan het ziekbed van hun zoon vinden ze de liefde voor elkaar weer terug. Jacob van Leuven en Elizabeth besluiten weer samen door het leven te gaan.

Ook Johanna vindt haar geluk, want zij wordt ten huwelijk gevraagd door Dokter Colham.

Oorzaken en gevolgen

George van Rang vraagt, op de dag dat hij een benoeming aan het gymnasium te Dedum krijgt, Mina de Vroede ten huwelijk. Mina vertelt het nieuws vol blijdschap aan haar moeder,

met de mededeling dat Van Rang 's middags officieel aan Mevrouw de Vroede om Mina's hand komt vragen. Mina gaat naar haar kamer en haar moeder krijgt bezoek van de heer en mevrouw Landt. Er wordt geheimzinnig gepraat over een gebeurtenis uit het verleden, een geschiedenis die mevrouw de Vroede eerst met Van Rang moet bespreken als hij 's middags komt. Volgens De heer Landt zal Van Rang geen problemen hebben met hetgeen hem verteld gaat worden en biedt aan dat hij met Van Rang zal spreken. Mevrouw de Vroede is hier erg blij mee en ze gaat zelf naar haar dochter om het geheim van Mina's afkomst te onthullen.

Mevrouw de Vroede vertelt dat zij vroeger ongehuwd heeft samengewoond en dat uit deze relatie Mina is geboren. Na haar geboorte heeft haar vader, Herbert, Mevrouw de Vroede verlaten. Mevrouw de Vroede is dus geen weduwe zoals iedereen denkt. Mina is geschokt als zij hoort van haar afkomst en vreest het ergste voor haar verloving met George. Maar als George 's middags bij Mevrouw de Vroede komt, zegt hij geen moeite te hebben met de achtergrond van Mina en de verloving gaat door.

De volgende dag gaat George van Rang naar zijn moeder en stiefvader. Hij heeft de reden van zijn bezoek al schriftelijk aangekondigd. Zijn moeder is tegen een huwelijk, zijn stiefvader schrikt heel erg als hij de naam hoort van het meisje waarmee George wil trouwen. Als George vertelt dat Mina haar vader niet kent en dus uit een niet wettige relatie is geboren, heeft zijn moeder een reden om de toestemming voor de verloving te weigeren. De stiefvader van George, de heer Elison is blij met deze weigering, maar George zegt niet naar zijn moeder te zullen luisteren.

Mina wil niet met George trouwen als ze niet welkom is in de familie. De heer Landt biedt aan te proberen de moeder van Van Rang op andere gedachten te brengen. Hij wil een fotootje van Mina meenemen, want hij is ervan overtuigd dat Mevrouw Elison niet meer kan weigeren als zij het lieve gezichtje van Mina ziet. Als Mina een foto van haarzelf zoekt, vindt ze een fotootje van iemand die sprekend op George lijkt. Het blijkt haar vader, Herbert, te zijn.

De heer Landt confronteert de heer en Mevrouw Elison met een foto van Mina. Mevrouw Elison vindt dat het gezichtje haar zo bekend voorkomt. De heer Landt zegt dat hij Mina op de heer Elison vindt lijken. De heer Elison wordt na deze woorden onwel. Als Mevrouw Elison even de kamer uit is, confronteert hij de heer Elison met het gegeven dat hij weet dat Mina Elisons dochter is en George zijn zoon. Elison bekent en toevallig heeft zijn vrouw alles gehoord.

Uiteindelijk blijkt Herbert Elison met mevrouw Elison getrouwd te zijn, uit dit huwelijk is George geboren. Dit is allemaal in het geheim gebeurd, want de vader van Elison zou zijn zoon ontferd hebben als hij met haar zou trouwen. Om de schijn op te houden niet getrouwd te zijn, is hij een paar jaar van huis weg geweest. In die tijd is hij een relatie met Mevrouw de Vroede begonnen, zij wist niet beter of 'de heer Herbert' was vrijgezel. Na de geboorte van Mina is hij weer naar zijn wettige vrouw teruggekeerd. Zijn vader was inmiddels overleden en hij kon toen zonder problemen aanspraak maken op de erfenis en leven als een getrouwd man met mevrouw Elison.

De heer Elison is na de confrontatie overleden. George en Mina zien nu uiteraard af van een huwelijk, maar niemand kan hen beletten elkaar lief te hebben, als broer en zus.

Oud en Jong deel 1

Oud en Jong is een roman waarin twee families centraal staan. Allereerst de familie Ona bestaande uit de weduwe Mevrouw Ona met haar pleegdochter Agnes. Daarnaast speelt het gezin van Majoor Colsen een belangrijke rol in de roman. Het gezin bestaat naast majoor Colsen en zijn vrouw uit Paul, Francina, Rudolf, Jan en Helena. Paul is de zoon uit Majoor Colsens eerste huwelijk.

Paul wil met Agnes Ona trouwen maar krijgt hiervoor van zijn vader geen toestemming. Majoor Colsen grijpt als argument aan dat het meisje van onbekende afkomst is. De

werkelijke reden van de weigering, is dat Paul alleen recht heeft op de erfenis van zijn oudoom aan zijn moeders kant, als zijn vader instemt met het huwelijk dat Paul sluit. Zolang Paul nog niet getrouwd is, kan Majoor Colsen gebruik maken van het gedeelte van het vruchtgebruik dat niet voor Pauls onderhoud nodig is en als hij zonder toestemming zou trouwen heeft de Majoor de beschikking over al het geld. Paul verbreekt het contact met zijn vader en besluit ondanks de weigering van zijn vader toch met Agnes te trouwen. Maar Agnes zegt hem te willen wachten tot hij een toekomst heeft opgebouwd. Dit is voor Paul te veel en in een dronken bui schrijft hij Agnes een brief. Na deze te hebben ontvangen maakt Agnes te verloving uit.

Francina is ondertussen met Helm, een vrijzinnig protestants predikant, getrouwd en woont vlak bij haar neef Jonkheer de Meter, met wie ze veel contact heeft. Francina heeft nog wel contact met haar broer. Zij stelt alles in het werk om de verhoudingen in de familie weer in orde te krijgen.

Paul werkt als advocaat en krijgt de heer Terniers uit Zwitserland als cliënt. Hij vertelt, dat hij twintig jaar geleden zijn jongste dochter, een baby van enkele dagen oud, heeft afgestaan aan een Hollands echtpaar, omdat zijn vrouw geestesziek was. Hij is er via het kindermisje, dat mee is gegaan met het echtpaar, achter gekomen dat het kind niet meer bij hen woont. Ze is terug gestuurd naar de natuurlijke ouders nadat haar pleegmoeder was overleden. Het kindermisje moest het kind samen met een som geld terugbrengen, maar heeft het kind in Keulen te vondeling gelegd en is er zelf met het geld vandoor gegaan. Paul begrijpt dat dit over Agnes Ona gaat. De heer Terniers en Paul komen overeen dat Paul gaat onderzoeken wie de mannelijke helft van het adoptie-echtpaar is. Alleen zo kan de heer Terniers namelijk bewijzen dat hij de biologische vader van Agnes Ona is.

Paul komt er naar onderzoek achter dat Jonkheer de Meter, de neef van de familie Colsen, de pleegvader van Agnes is geweest. De heer Terniers zoekt Jonkheer de Meter op en samen praten ze het alles uit. De heer Terniers vergeeft Jonkheer de Meter.

Oud en Jong deel 2

De heer Terniers vertelt aan Jonkheer de Meter dat al zijn kinderen door rampspoed en ziekte zijn overleden. Alleen zijn jongste kind, dat hij heeft afgestaan, blijkt nog te leven. De heer Terniers en Jonkheer de Meter bezoeken samen mevrouw Ona om het hele verhaal uit de doeken te doen. Mevrouw Ona roept Agnes om haar kennis te laten maken met haar vader. Agnes heeft aanvankelijk een aversie tegen haar vader die haar zomaar heeft weggegeven, maar deze verdwijnt en zij weet uiteindelijk zelfs een band met hem op te bouwen. Ze blijft wel weerstand voelen tegen Jonkheer de Meter.

Majoor Colsen en zijn vrouw Anna bezoeken voor het eerst hun dochter Francina en Helm te Sticht. Omdat Francina en Helm niet erg rijk zijn, vragen ze hulp aan neef De Meter om spullen bijeen te krijgen voor de logeerpartij. Francina doet tijdens het verblijf van haar ouders verwoede pogingen om haar vader met Paul te verzoenen. Majoor Colsen zegt toe dat hij nooit meer een huwelijk van Paul zal weigeren, hetzij met Agnes, hetzij met een ander meisje. Als Paul van deze toezegging hoort, reageert hij met de woorden dat hij zijn vader geen toestemming zal vragen voor een huwelijk. Hij vindt dat zijn vader de eerste stap maar moet zetten en hem tegemoet moet komen.

Paul gaat naar Agnes Ona om haar weer ten huwelijk te vragen en zij stemt toe. Nadat hun verloving bekend is gemaakt, gaat Paul naar zijn vader om hem toch alsnog toestemming te vragen voor zijn huwelijk. Hij zegt daarbij de reden van de vorige weigering niet meer bestaat, omdat nu duidelijk is wie de vader van Agnes is. Majoor Colsen gelooft niet dat de heer Terniers de vader van Agnes is en heeft het gevoel dat iedereen een verhaal heeft verzonnen om hem te misleiden. Paul, die zich al niet helemaal gezond voelde, gaat ziek bij zijn ouders vandaan. Hij wordt door zijn broer Rudolf naar Helm en Francina gebracht. Paul blijft weken ziek en heeft hoge koorts.

Jonkheer de Meter nodigt Agnes uit bij hem te komen logeren zodat zij Paul kan bezoeken zonder een last te zijn voor het gezin van Francina en Helm dat door Pauls komst nog

drukker is geworden. Agnes zet haar trots opzij en neemt de uitnodiging van De Meter aan. Door hun hernieuwde kennismaking verliest Agnes haar aversie tegen De Meter.

Als Paul weer beter is, treedt hij met Agnes in het huwelijk. Majoor en mevrouw Colsen zijn hierbij niet aanwezig. Francina heeft nog wel de hoop dat zij zullen komen of in ieder geval iets van zich laten horen, omdat haar moeder heeft laten weten dat haar vader milder gestemd was en toch vrede wilde sluiten. Helaas is Francina's hoop tevergeefs. Majoor Colsen laat niets van zich horen.

Wat de feestgangers niet weten is dat op de ochtend van de bruiloft majoor Colsen door zijn vrouw alles laat klaarzetten om een brief te schrijven. De Majoor zegt dat alle wrok voorbij is en dat hij het goed wil maken met Paul. Nog voor dat de Majoor een letter op papier heeft gezet, overlijdt hij aan een zenuwberoerte. Alle kinderen komen naar hun ouderlijk huis om hun moeder bij te staan en hun vader te begraven. Mevrouw Colsen vertelt Paul, die van huwelijksreis is teruggekomen na de dood van zijn vader, dat de Majoor vrede had willen sluiten. De Majoor heeft geen testament achtergelaten. Paul heeft officieel geen recht op de erfenis van zijn oudoom, maar zijn moeder dringt er op aan dat hij die erfenis toch aanneemt, omdat dat de laatste wil van zijn vader was, ook al stond dit niet zwart op wit.

Na de begrafenis gaat iedereen weer naar huis. Paul en Agnes zetten hun huwelijksreis voort naar, de Terniers, de biologische ouders van Agnes. Agnes maakt kennis met haar moeder die niet meer in een gesticht hoeft te wonen. Ze heeft echter geen besef meer van de wereld om haar heen. Ze beseft ook niet ten volle wie Agnes is.

Mevrouw Colsen en Helena gaan in Sticht wonen, vlak bij Francina en Helm. Na de dood van mevrouw Colsen gaat Helena voor de moeder van Agnes zorgen.

Paul en Agnes waren na hun trouwen in Rotterdam gaan wonen, maar zijn later om gezondheidsredenen van hun enig kind in het voormalige huis van Jonkheer de Meter gaan wonen, die inmiddels was overleden.

De Oudvelders

De Oudvelders is een roman die zich concentreert op een aantal personages die van oorsprong uit het plaatsje Oudveld komen. In deze orthodox christelijke plaats speelt een groot deel van het verhaal zich ook af.

De heer Rapenburg sterft kort na de dood van zijn tweede vrouw. De kinderen uit dit huwelijk, Eveline en Willem, worden onder de voogdijschap van hun halfbroer Jan geplaatst, een zoon van de heer Rapenburg en zijn eerste vrouw. Toezien voogd is de heer Rede, een vriend van de oude heer Rapenburg. Eveline blijft onder de zorg van haar twee tantes Eva en Lina, zusters van haar moeder, die de opvoeding van Eveline onder hun toezicht bij de vader van Eveline hadden afgedwongen. Willem wordt door zijn broer meegenomen en in zijn gezin opgenomen. Zo raakt Willem het gezelschap van zijn zus kwijt, maar ook van hun vrienden Egidius Kronen en Sophie Rede.

Eveline wordt opgevoed in het huis van haar tantes. Tante Lina is een gelovige vrouw, tante Eva gelooft niet in een God. Tante Eva vindt het dan ook niet nodig Eveline godsdienstig op te voeden en daar zij sterker van karakter is dan haar zus, gaat de opvoeding zoals Eva dat wil. Kunst en literatuur staan bij de opvoeding van Eveline in een hoog vaandel. Eveline wordt door haar tantes veel meegenomen op buitenlandse reizen. De tantes genieten door hun rijkdom veel aanzien in het dorp.

De opvoeding van Willem gaat heel anders. In het gezin van Jan heerst armoede, omdat Jan meer in de kroeg uitgeeft dan goed voor hem is. Regelmatig komt hij dronken thuis en het huisraad en zijn huisgenoten zijn dan niet veilig voor hem. De heer Rede komt erachter dat Jan geen goede voogd voor Willem is en ontnemt Jan het voogdijschap. Jan krijgt geen geld meer voor Willems levensonderhoud, zodat hij dat niet meer voor zijn eigen genoegen kan verbrassen. Willem is inmiddels in Leiden op kamers gaan wonen, waar hij rechten studeert. Ook hij heeft de neiging veel geld uit te geven aan de geneugten van het leven. Jan bezoekt zijn halfbroertje en weet de heer Rede als liefdeloos bij Willem voor te stellen.

Willem gelooft zijn broer en schrijft een brutale brief aan de heer Rede die hij niet weer in wil trekken, waardoor er een breuk ontstaat tussen Willem en zijn toezienend voogd. De breuk houdt tevens in dat hij Sophie niet meer kan ontmoeten en dit terwijl zij erg veel van elkaar houden. Hierdoor bekoelt de relatie tussen Sophie en haar vader ook enigszins en dat terwijl zijn enige dochter alles voor de heer Rede is.

Eveline, die medelijden heeft met het gezin van haar broer Jan, wil proberen als actrice te gaan werken om zo genoeg geld te verdienen om het leven van haar familie te veraangename. Tante Lina vindt het ongepast dat een meisje van goede huize toneel gaat spelen. Tante Eva is ook niet blij met het plan, maar om een nadere reden. Zij is bang dat haar nichtje in een isolement terecht zal komen. Toch geven ze Eveline toestemming voor haar plannen, op voorwaarde dat ze er met niemand over mag praten en dat ze haar opleiding in het buitenland zal volgen. Door deze maatregelen zou Eveline zonder schande terug kunnen komen in het dorp waar zij is opgegroeid.

Voor haar vertrek naar Frankrijk ontmoet Eveline Egidius nog een aantal malen. Bij hun laatste ontmoeting bekennen zij hun liefde voor elkaar, maar zien de onmogelijkheid in van de situatie waarin zij zich bevinden. De ongelovige Eveline kan niet de vrouw worden van de zeer gelovige Egidius die bezig is met zijn opleiding voor dominee. Eveline stemt toe in het plan van Egidius om theologische boeken te bestuderen die Egidius haar op zal sturen. Als zij dan tot inkeer zal komen zal zij zich aan Egidius geven. Elke dag voordat Eveline naar de toneelschool gaat zet ze zich aan de theologische studie. De boeken kunnen haar echter niet boeien en ze komt tot de conclusie dat het geloof van Egidius onmogelijk het hare kan worden. Ondanks het verdriet waarmee haar beslissing gepaard gaat besluit ze Egidius de waarheid te schrijven en definitief met hem te breken. Wel wil ze graag vrienden met hem blijven. Egidius kan de breuk niet goed verwerken. Maar blijft hoop houden dominee te worden in een grote stad waar de bevolking vrijzinniger is en hem een huwelijk met een niet-gelovige vrouw niet kwalijk zal nemen.

Eveline is inmiddels volwassen geworden en heeft inzage gekregen in en het beheer gekregen van haar deel van de erfenis van haar vader. Ze wil met een deel hiervan het gezin van Jan helpen. Net op het moment dat de heer Rede van Eveline de opdracht heeft gegeven een financiële regeling te treffen met de vrouw haar halfbroer, gooit Jan in een dronken bui een fles naar het hoofd van zijn jongste zoontje. Het kind sterft aan de verwondingen en Jan moet door dit ongeluk naar de gevangenis. De heer Rede regelt alles voor het gezin Rapenburg. Met de financiële steun die Eveline voor Jan had geregeld, verhuizen zijn vrouw en kinderen naar Oudveld om daar een nieuwe toekomst op te bouwen. Hierna gaat hij naar Willem om hem op te hoogte te stellen van hetgeen in het gezin van zijn halfbroer gebeurd is. Hij wil niet dat het Willem via het roddelcircuit ter ore zal komen. Willem ziet nu in dat Jan gelogen heeft tegen hem en dat hij de heer Rede verkeerd heeft behandeld. Toch kan hij zich er niet toe zetten vergeving te vragen aan zijn voogd.

Eveline heeft intussen haar opleiding voor actrice afgemaakt en maakt in Frankrijk faam onder de naam 'Mademoiselle Eveline'. Omdat zij voor haar carrière toch vaak op reis moet, gaan haar tantes weer in Oudveld wonen. Niet lang daarna volgt Eveline hen, om in Nederland op de planken te staan. Ook hier heeft ze succes, ze wordt door het publiek op handen gedragen. Terwijl ze weer in Nederland is, regelt ze dat Willem zich weer met de heer Rede verzoent. Willem heeft dan inmiddels zijn rechtenstudie voltooid. De heer Rede geeft toestemming voor het huwelijk tussen Willem en Sophie, mits Willem in een jaar zijn kandidaat-notaris papieren haalt onder notaris Rede.

Egidius is van een klein plaatsje naar Amsterdam verhuisd om daar zijn ambt uit te oefenen. Hij hoopt zich nu te verenigen met Eveline. Er is hem ter ore gekomen dat zij ook in Amsterdam woont, maar als hij in de krant leest dat ze optreedt als toneelspeelster is al zijn hoop vervlogen. Een huwelijk aangaan met iemand die zo'n zondig beroep heeft, is niet mogelijk. Egidius heeft zwaar te kampen met zijn gezondheid, nu hij dit verlies moet verwerken. Hij doet nog een poging om Eveline voor zich te winnen. Hij gaat kijken naar een voorstelling in Den Haag van *Romeo en Julia*, waarin Eveline de hoofdrol speelt. Hij kan dit niet aanzien en als hij haar de volgende dag ontmoet, pakt hij het verkeerd aan. Hij spreekt

haar er op aan dat zij haar zedelijk leven op het spel zet. Eveline is hier zo door beledigd, dat zij een einde wil maken aan het gesprek. Egidius krijgt weer last van zijn hartkloppingen en Eveline moet hem bijbrengen. Ze komen tot de conclusie dat ze te veel uit elkaar zijn gegroeid en te verschillend zijn om hun leven met elkaar te delen.

De gezondheidsklachten van Egidius houden aan en de dokter raadt hem aan vooral heel rustig te gaan leven. Egidius vertelt zijn verhaal aan een bevriende predikant, dominee Houvast, waar hij tijdens zijn opleiding bij in huis heeft gewoond. Deze predikant doet zijn naam eer aan, want hij is nog de enige houvast van Egidius. De Dominee gaat op eigen initiatief naar Eveline. Als zij niet met Egidius wil trouwen, zal hij weldra sterven. Eveline ziet de ernst van de situatie in en besluit met het toneelspelen te stoppen om zo Egidius' leven te kunnen verlengen. Tijdens de kerkdienst, precies op het moment dat ze elkaar het jawoord hebben gegeven, stort Egidius dood neer.

Na enkele jaren komt Jan uit de gevangenis, hij voegt zich bij zijn gezin, dat hem, nu hij zijn leven heeft verbeterd, alles heeft vergeven. Sophie en Willem zijn gelukkig getrouwd en hebben drie kinderen. Eveline is drie jaar na de dood van Egidius weer naar Frankrijk vertrokken om opnieuw op de planken te gaan staan. Daar is zij met De Castro, een Hollander met Spaanse voorouder, getrouwd en samen hebben zij twee kinderen.

Philip's eerezucht

Mevrouw Eereburger is weduwe en leeft samen met haar drie kinderen van een klein inkomen in een provinciestedje. Meneer en Mevrouw Eereburger woonden in Amerika, waar zij beide uit Hollandse ouders geboren waren. Met hun oudste kind, Philip, zijn zij toen weer in Nederland gaan wonen, waar de jongste twee, Gerrold en Judith, geboren zijn. Al snel is Meneer Eereburger overleden.

Philip vindt op een middag op de turfzolder een kistje dat hij mee naar beneden neemt. Buiten hem is niemand geïnteresseerd in de inhoud van het kistje. Als hij alleen thuis is, haalt hij het kistje te voorschijn en maakt het open. Het blijkt brieven te bevatten van ene Gerrold Eereburger aan Ph. Eereburger. Ook lag er een brief in van Philip Eereburger, Baron van Maalen. Volgens de dagtekening zijn deze brieven al meer dan 60 jaar oud. Het wordt voor hem duidelijk dat Philip Eereburger van de brieven zijn grootvader moet zijn geweest, die iets heeft gedaan wat zijn vader hem niet heeft willen vergeven. Hij is naar Amerika gegaan omdat zijn adellijke vader, Baron van Maalen die op *Na de Zeege* woont, hem had verstoten omdat hij geldschulden had gemaakt. Gerrold is de broer van zijn grootvader.

Philip wil graag een academische opleiding gaan volgen. Hij vraagt zijn moeder of zij het eerste jaar kan bekostigen, dan zal hij daarna in zijn eigen onderhoud voorzien. Mevrouw Eereburger, die een klein spaarpotje heeft, staat dit toe. Philip studeert hard en werkt daarnaast als leraar literatuur op een Instituut voor jonge meisjes. Na zijn studie wil hij als advocaat in Amsterdam gaan werken, maar eerst gaat hij bij zijn moeder uitrusten van het harde werken. Bij zijn thuiskomst heeft Philip geen rust, voordat hij Judith zo heeft veranderd, dat hij haar als de gelijke ziet van de meisjes die hij gewend is. Hij geeft aan zijn broer Gerrold te kennen, dat hij, Philip, niet zal rusten eer hij de gelijke is van zijn oudoom die nog op *Na de Zeege* woont, de afstammeling van Baron van Maalen. Wanneer hij dat voor elkaar heeft gekregen zal hij naar hem toegaan.

Als Philip in Amsterdam aan het werk gaat, komt hij bij de advocatenpraktijk van Meneer van Veuren te werken. Deze man blijkt de huisvriend en belangenbehartiger van de familie Eereburger, Baron van Maalen op *Na de Zeege* te zijn. Hij komt achter Philip's komaf en Philip vertelt hem na twee jaar zijn levensdoel. Van Veuren maant Philip op te schieten, daar de broer van zijn grootvader Gerrold, erg oud is. Philip wil geen haast maken, hij wil eerst voldoende vermogen hebben.

Als Philip voldoende kapitaal heeft vergaard, koopt hij een grachtenpand. Zijn moeder en Judith komen bij hem wonen. Gerrold komt dicht in de buurt wonen en is kind aan huis. In

Amsterdam maken ze kennis met Johanna van Weelen. Voor Philip is dit een hernieuwde kennismaking want hij heeft haar les gegeven op de meisjesschool. Hij laat echter niet merken dat hij Johanna herkent van vroeger. Zij woont in Amsterdam om haar tante die ziek is, gezelschap te houden. De neef van Johanna, Vancke, is een goede vriend van Gerrold. Philip doet tegen hem niet erg aardig, hij lijkt een antipathie tegen hem te hebben.

Als advocaat van Veuren zich uit de zaak terug wil trekken laat hij zijn zaken aan Philip over. Hij vraagt Philip ook de belangenbehartiger van Baron van Maalen te worden. Philip weigert dit, hij vindt het nog te vroeg contact met hem te hebben. Uiteindelijk geeft Philip toch toe en mag advocaat van Veuren Philip aanbevelen, maar zonder verdere mededelingen, alleen als Mr. Philip Eereburger. De oude en invalide Gerrold Eereburger neemt contact op met Van Veuren en vraagt hem of deze Eereburger uit Amerika komt. Van Veuren bevestigt dit. Gerrold Eereburger vertelt meteen aan zijn nichtje Judith, Dithje genoemd, dat er nog meer nabestaanden van de familie zijn. Zijn nichtje accepteert dit, ook al gaat de erfenis die haar te wachten ligt dan aan haar neus voorbij. Wel zegt ze dat ze hoopt dat de neef echt is.

De oude Gerrold Eereburger nodigt Philip uit om te komen. Als Philip er is vraagt hij wiens zoon hij is. Het is voor beide duidelijk dat ze verbonden zijn door een bloedband. Als de Baron vraagt waarom Philip niet eerder contact heeft gezocht, zegt Philip dat zijn grootvader een verstotene was en dat hij eerst wat meer geld wilde hebben omdat niemand arme familie begeert. Gerrold zegt hem dat hij het juist als een geluk beschouwt dat zijn broer een stamhouder heeft nagelaten. Philip laat de oude brieven achter en blijft de hele dag verder op het landgoed. 's Middags ontmoeten de oude en de jonge Eereburger elkaar weer. Philip vertelt van de familie thuis.

Als Philip thuiskomt vertelt hij van de prettige ontmoeting met Baron van Maalen. Hij zegt erbij dat hij bij zijn oudoom zijn intrek zal doen. Hij laat zijn zaken over aan de heer Bode en vertrekt. Judith en Gerrold bezoeken hun oudoom ook, maar weten niet zo'n band met hem op te bouwen als Philip.

Na een korte periode sterft de oude Gerrold Eereburger. De familie van Dithje doet er alles aan dat Dithje zal erven, Dithje is het hier niet mee eens en ziet Philip als de rechtmatige erfgenaam. Als het testament wordt voorgelezen blijkt Dithje toch de universele erfgenaam te zijn, ook de verzorgster van de oude man, juffrouw Garda, krijgt een flinke som geld. Voor Philip schijnt niets geregeld te zijn. Het testament blijkt niet aangepast. Iedereen is met stomheid geslagen en probeert te zoeken of er nog papieren in huis liggen., maar niets wordt gevonden. Er blijkt geen tweede testament te zijn. Dithje wil graag haar erfenis afstaan omdat zij er van overtuigd is dat dit de wil van haar oom zal zijn, Philip weigert dit.

Na de teleurstelling gaat Philip weer bij zijn moeder wonen. Hij moeten dan weer orde op zaken stellen en met de heer Bode over zijn praktijk spreken. Het blijkt dat de heer Bode zijn zaken erg slecht heeft behartigd en Philip moet er heel veel aan doen om zijn oude status als advocaat weer terug te krijgen. Gerrold regelt achter Philip's rug om met zijn moeder de geldzaken. Hij wil niet dat er schande over de familie komt en dat Philip de dupe wordt van alles wat er is gebeurd.

Doordat zijn praktijk niet floreert, verveelt Philip zich. Johanna brengt hem op het idee een boek te gaan schrijven en Philip vat dat plan op. Ondertussen reilt het huishouden zonder dat Philip het merkt door de beurs van Gerrold.

Op een middag komt Vancke bij Philip en vraagt toestemming om met Judith te mogen trouwen en Philip stemt toe. Diezelfde avond komt Dithje vertellen dat zij juffrouw Garda het landgoed *Na de Zeege* heeft geschonken. Juffrouw Garda scheen niet te kunnen wennen aan haar nieuwe woning en verhuist naar het landgoed waar ze zoveel jaren heeft doorgebracht. Philip begrijpt niet dat Dithje haar bezit zo lichtzinnig weg geeft en dat juffrouw Garda dit geschenk zomaar aanneemt. Hij begrijpt wel dat er iets achter steekt maar hij weet niet wat en hij kan er niets aan doen.

Op dezelfde dag dat Judith met Vancke trouwt, treedt Gerrold in het huwelijk met Dithje. Philip is tegen dit huwelijk. Hij gelooft wel dat Gerrold oprecht is, maar hij is bang dat de buitenwereld zal denken dat hij haar om het geld trouwt. Judith waarschuwt haar broer dat

hij zich niet zo tegen de trouwerij moet verzetten, omdat het anders net lijkt of Philip jaloers is. Philip ziet hierna af van tegenstand tegen het huwelijk.

Als juffrouw Garda overlijdt, blijkt ze *Na de Zeege* en haar vermogen aan Philip te hebben geschonken via haar testament. Zo krijgt Philip via Dithje en juffrouw Garda toch wat hem toekomt. Die avond vraagt Philip Johanna ten huwelijk en ze gaan samen op het landgoed wonen

Als de notaris van oom Gerrold is gestorven blijkt hij de oorzaak te zijn van het zoekraken van het tweede testament. Hij verklaart wat er gebeurd is en biedt postuum zijn excuus aan. Zo is de naam van Philip gezuiverd en de wil van oom Gerrold toch gerespecteerd.

Een rijke aanbieder

Een rijke aanbieder is een verhalenbundel die vier verhalen bevat. Van elk van de verhalen volgt nu een korte samenvatting.

1. Een rijke aanbieder en een lieve vriendin

Wanneer haar vriendin is overleden en zij middelbare leeftijd heeft bereikt, geeft het ik-personage, Truitje, als een soort biecht een beschouwing over haar leven. Ze is het jongste kind uit een gezin met tien kinderen. Vader en moeder hebben het erg druk en haar komst was eigenlijk niet de bedoeling. Truitje heeft zich vaak teveel gevoeld, terwijl haar ouders wel van haar hielden. Ze zoekt warmte en geborgenheid bij een vriendin van haar ouders, die ze 'Mevrouw' noemt. Als Truitje ongeveer achttien jaar is sterven haar ouders. Al haar broers en zussen willen haar wel in huis nemen, want dat scheelde de kosten voor een hulp of een Juf. Truitje kiest ervoor om bij Mevrouw te gaan wonen en ze hebben het goed samen, al leven ze niet in grote rijkdom.

Op een dag komt er een jonge, rijke grootgrondbezitter in het dorp wonen. Alle huwbare meisjes hebben hun zinnen op deze goede partij gezet, maar Frederik van de Borchten kiest voor Truitje. Haar Mevrouw waarschuwt haar voor de gevaren die het hebben van geld met zich meebrengt.

Het jonge echtpaar krijgt geen kinderen, maar zijn toch heel gelukkig. Truitje gaat helemaal op in het liefdadigheidswerk dat zij kan doen doordat zij nu welgesteld is. Overal waar ziekte is, schenkt zij een pannetje soep. Ook zit ze in besturen van allerlei goede doelen en verenigingen. Na verloop van tijd geven haar bezigheden en goede werken haar niet meer het gelukkige gevoel dat ze eerder had. Ze begint zich beter te voelen dan andere mensen en te tellen wat ze voor anderen doet. Ze begint zich te ergeren als mensen aan wie zij haar gaven schenkt, haar adviezen niet opvolgen. Bij Frederik verdwijnt de bewonderende liefde voor zijn vrouw. Hij vindt dat ze moet geven zonder terug te verwachten en anders niet moet geven. Hij ontloopt haar en ze groeien steeds meer uit elkaar.

Mevrouw, die tien jaar bij haar zoon in Indië heeft gewoond komt weer terug in Nederland en logeert bij de Van den Borchten. Zij heeft door dat haar beschermeling veranderd is en spreekt haar hier liefdevol op aan. Zij weet precies de vinger op de zere plek te leggen. 'Eerst heb je je naaste liever gehad dan jezelf, en daarna kreeg je jezelf te lief, zodat je uiteindelijk je naaste en jezelf niet meer liefhad'. Truitje beseft dat ze op deze manier iedereen kwijt zal raken. Door dit gesprek verandert zij weer en wordt de vrouw die zij was aan het begin van haar huwelijk. De band met haar man wordt weer sterk.

2. Willem Rapenburg en zijn vrouw

Dit verhaal vertelt het verhaal over het huwelijks- en gezinsleven van Willem Rapenburg en Sophie Rede, personages uit de roman *De Oudvelders*.

Willem Rapenburg is getrouwd met Sophie Rede. De heer Rede had in eerste instantie nog wel zijn bedenkingen over het huwelijk door alles wat er in het verleden had plaatsgevonden (zie samenvatting van *De Oudvelders*). Toch hebben Willem en Sophie een gelukkig huwelijk. Na acht jaar hebben zij al zes kinderen. Hun zoontje Egidius sterft en Sophie voelt

zich hier schuldig over. Willem weet dit uit haar hoofd te praten en hun leven gaat op dezelfde prettige manier verder.

Als de kinderen ouder worden zien Willem en Sophie in dat zij ze in Oudveld niet de juiste opleiding en opvoeding kunnen geven. Sophie wil niet verhuizen, dus worden hun kinderen uitbesteed. Hun oudste dochter gaat naar Den Haag, waar Eveline met haar gezin woont. Het scheiden van de kinderen wordt steeds moeilijker en de familie Rapenburg besluit zelf naar Den Haag te verhuizen. Willem wil dit graag omdat hij erg houdt van het vertier, dat de stad hem biedt. Sophie heeft moeite om het huis waar zij haar hele leven heeft gewoond achter te laten, maar stemt toch toe. Zij blijft zich vreemd voelen in de stad, maar haar man voelt zich als een vis in het water. Hij gaat veel uit terwijl zij thuis blijft, omdat zij dat prettiger vindt en het als haar plicht beschouwt er te zijn voor de kinderen. Tijdens zijn uitjes is Willem in contact gekomen met douairière de Monfrèrie die veel belangstelling voor hem aan de dag legt. Eveline en haar man hebben dit door en willen voorkomen dat het huwelijk van broer en schoonzus op de klippen loopt door een avontuurtje met een vrouw die niet goed bekend staat. Eveline bezoekt haar schoonzus om haar, zonder precies uit de doeken te doen waar het om gaat, te waarschuwen. Sophie neemt de waarschuwing van Eveline op en gaat met Willem mee. Ze denkt dat Eveline bedoelde haar man meer te vergezellen om te zorgen dat hij niet te veel zou drinken.

Na een paar dagen krijgt Willem een briefje van de douairière waar zij zich verliefd uitlaat en lelijk spreekt over zijn vrouw. Sophie, die het briefje ook heeft gelezen, voelt zich bedrogen en ontloopt haar man. Willem voelt door de afstand extra hoeveel hij van zijn vrouw houdt. Hij blijft op zijn kamer en gaat niet meer uit. Na een week vraagt Sophie opheldering over hetgeen gebeurd is. Willem vertelt haar alles. Ze overwinnen de crisis en gaan nog veel gelukkige huwelijksjaren tegemoet.

3. De kapwagen

Een ik-personage, een jonge vrouw, wordt door een oude heer van het station afgehaald met een oude kapwagen. Zij vraagt of er een geschiedenis aan de wagen zit en de oude heer, Jan, begint meteen te vertellen. Hij moest als jongen van veertien jaar een Duitse professor ophalen bij de Gouverneur van de Provincie. Deze hoogleraar wilde de belangrijkste boerderijen van de provincie bezoeken en daar hoorde de boerderij van zijn vader ook bij. Deze had hem gestuurd, omdat hij een uitzonderlijk goede opleiding had gehad voor een boerenzoon. Jan had op aandringen van zijn moeder, onderwijs gehad van meesters uit de stad.

Bij de Gouverneur ontmoette hij diens kinderen, maar na een uur vertrok hij met de professor huiswaarts. De hoogleraar drong er bij de boer op aan, dat hij zijn zoon een wetenschappelijke landbouwkundige opleiding zou laten volgen. Jan hield de kapwagen in ere omdat deze ertoe bij heeft gedragen dat hij is geworden wie hij is. Hij heeft van de professor geleerd zijn arbeiders niet als machines, maar als mensen te behandelen.

De ik vertelt verder dat Jan ook zijn vrouw met de kapwagen heeft vervoerd. Doordat hij zich door zijn opleiding boven zijn stand had verheven kon hij trouwen met het nichtje van de Gouverneur. Door zijn opleiding kon hij in aristocratische kringen verkeren. Hier mocht hij wel met de meisjes omgaan, maar niemand zag graag dat hij met hun dochter zou trouwen. De Gouverneur gaf na aandringen toestemming voor het huwelijk als de boer bij hem acces zou komen vragen, maar de boer weigerde. De professor heeft bemiddeld en ervoor gezorgd dat de rollen werden omgedraaid. De Gouverneur is bij de boer toestemming wezen vragen voor het huwelijk. Jan is ondanks het standsverschil, maar dankzij een gelijkwaardige opvoeding en opleiding, erg gelukkig geworden met zijn vrouw.

4. Johanna en "de wereld"

Johanna is de dochter van de heer en mevrouw Uuttenhaage. Haar ouders waren van een uitstervend geslacht en bovendien 'loten van dezelfde stam'. Er werd voor het leven van Johanna gevreesd, omdat al de kinderen die voor haar waren geboren al snel zijn overleden.

Johanna was een tenger kind, doch zij bleef leven. Tot haar twaalfde leefde zij in een paradijs, maar toen overleden haar ouders kort na elkaar. Haar oom nam haar in huis en haar neef Jan werd als een broer voor haar. Haar tante was ook overleden en zij werd opgevoed door mevrouw Smit, die ook altijd voor Jan had gezorgd. Johanna werd al snel de rechterhand van mevrouw Smit, die zich graag door haar liet bedienen. Ze leefden met elkaar als een gelukkig gezin.

Toen Johanna zeventien en Jan achttien jaar was begon het oom Uuttenhaage op te vallen dat Jan verliefd was geworden op zijn nichtje. Uuttenhaage wilde niet dat zijn zoon met Johanna zou trouwen omdat Jan nog de enige stamhouder van het geslacht was. Het gevaar was te groot dat de kinderen niet levensvatbaar zouden zijn. Hij haalde de kinderen uit elkaar door Johanna naar kostschool te sturen en met Jan op reis te gaan in verband met Jans' gezondheid. Nadat Johanna haar opleiding had voltooid, zorgde Uuttenhaage dat zij met mevrouw Smit in een huisje kwam te wonen. Hij bleef evenveel van haar houden, maar hield haar nog steeds angstvallig weg van zijn zoon. Jan en zijn vader verbleven nog steeds in het buitenland, mede om de gezondheid van de jongen.

Johanna verkeerde veel in gezelschap van de familie van Dal. Dora was haar vriendin en ze bewonderde Henri van Dal. Toen ze op een avond bij kennissen, de familie Van 't Plein was, hoorde ze dat mevrouw Smit volgens de heer des huizes niet zo'n mooi verleden had. Toen Johanna thuis kwam schreef ze alles wat ze gehoord had letterlijk in een brief aan haar oom en ging slapen. De volgende morgen trof zij mevrouw Smit niet aan het ontbijt en haar brief niet meer in haar schrijffmap. Mevrouw Smit had de brief weggenomen en riep Johanna ter verantwoording. Mevrouw Smit stuurde de brief samen met een paar regels van haarzelf naar de heer Van 't Plein. Mevrouw Smit ontkrachtte het verhaal van Van 't Plein en vertelde hoe haar verleden wel was. De heer Van 't Plein kwam verontwaardigd naar mevrouw Smit en Johanna toe en ontkende dat hij gezegd had wat in de brief stond. Hij beschuldigde Johanna ervan dat zij loog en zei ironisch dat zij veel aanleg heeft om schrijfster te worden. Deze woorden lieten Johanna niet los en zij vroeg uiteindelijk of Henri van Dal niet eens een verhaal van haar via zijn letterkundige vrienden, anoniem kon laten plaatsen in een jaarboekje. Henri was erg onder de indruk van haar prestatie en stemde toe. Johanna stelde intussen haar oom en Jan op de hoogte van alles wat er gebeurd was en wilde van de pen gaan leven. Uuttenhaage vond dit niet nodig, hij wilde haar graag onderhouden.

Terwijl Johanna blij was met haar leven en furore maakte als schrijfster, voelde Jan dat zijn gezondheid steeds minder werd. Hij stelde Johanna hiervan op de hoogte. Johanna maakte zich zorgen, maar mocht van haar oom niet komen om hen te bezoeken. Jan liet zijn vader weten dat hij niet meer verliefd was op Johanna, hij wilde geen vrouw die zijn meerdere is.

Johanna werd vreselijk beledigd tijdens een diner door de zoon van Van 't Plein. Toen zij een week later van Dora hoorde dat Van 't Plein jr. ging verhuizen schreef zij voor Dora een kaartje met de woorden: 'Hartelijk dank voor uw deelneming in het mij dreigende verlies. Ha! Ha!'. Diezelfde dag kreeg Henri het bericht van Uuttenhaage dat Jan op sterven lag en of hij Johanna wilde inlichten. Terwijl Henri beneden op Johanna wachtte die zich aan het kleden was, vond hij het kaartje dat ze net aan Dora had geschreven. Henri legde een verband met de toestand van Jan en was zeer verontwaardigd dat Johanna zo over de dood van haar pleegbroer dacht. Hij beledigde Johanna en ging weg. Johanna was ontroostbaar na het verlies van Jan en haar vriend Henri.

Toen Henri was thuisgekomen en bij Dora zijn verontwaardiging uitte, legde Dora hem uit dat het op een misverstand berustte en dat alles een samenloop van omstandigheden was. Henri voelde zich vreselijk schuldig dat hij zomaar van het slechtste was uitgegaan. Hij ging naar Johanna om vergeving te vragen. Ook vroeg hij haar ten huwelijk en ze stemde toe. Toen Uuttenhaage terug was in Nederland beloofde Johanna, dat ze altijd zijn dochter zou blijven en een zus voor Dora.

Ver van den stam

De familie Koorman woont naast de fabriek waar de heer des huizes directeur van is. Het is een goed lopende zaak. De directeur heeft zelfs een soort spaarbankje op zijn kantoor, waar de werknemers hun winstuitkering op kunnen deponeren als een appeltje voor de dorst. Ook rijke mensen kunnen hun geld bij Koorman kwijt, als een investering in de fabriek die ze later met winstuitkering weer terug kunnen krijgen.

Als Mevrouw Koorman op haar ziekbed sterft, geeft ze al haar kinderen en haar twee pleegkinderen, een levensopdracht mee. De kinderen beseffen dan nog niet de waarde van wat hun moeder heeft gezegd. Hun vader haalt 'Nicht Rose' in huis om voor de kinderen te zorgen en het huishouden te regelen. "Nicht" neemt ook haar twee kinderen mee. Zij verandert een hoop in het huishouden, de kinderen mogen ook niet meer naar school maar krijgen onderwijs thuis. De jongens van dr. Virtus, de meisjes van een Engelse vrouw. De kinderen groeien in weelde op als prinses en prinsessen.

Als de kinderen op reis zullen gaan, vraagt de zeventienjarige Victor aan zijn vader of hij thuis mag blijven want hij wil graag in de fabriek gaan werken. Meneer Koorman stemt toe en Victor begint een nieuwe periode in zijn leven. Machteld, zijn zusje, vindt het verschrikkelijk dat haar beste maatje niet mee gaat op vakantie. Janus, zijn broertje, kan het zich niet voorstellen dat iemand lust had om te werken, hij blijft liever wat studeren.

Het verhaal gaat na een aantal jaren verder. Victor is verliefd op Constance, de vriendin van Machteld. Constance is dochter van een weduwe en bezit niet veel. Victor vraagt geen toestemming aan zijn vader voor de verloving, omdat hij weet dat hij die toch niet krijgt. Hij deelt zijn vader de verloving mee. Zijn vader is erg tegen en zegt dat Constance geen stap meer in huis mag zetten. Victor zet zijn plannen toch door. Machteld en hij geven niet om de rijkdommen van hun vader. Machteld is namelijk verliefd geworden op Dr. Virtus en deze liefde blijkt wederzijds te zijn. Virtus heeft al een andere betrekking als gouverneur in een gezin dat hem meer betaalt en betere toekomstperspectieven biedt. Machteld vraagt hem of hij aan haar vader toestemming wil vragen voor een huwelijk. Als Virtus schriftelijk toestemming vraagt, wordt Koorman woedend. Hij zegt dat er niets van een huwelijk tussen Machteld en die bedelaar kan komen.

De volgende dag blijkt Koorman ziek te zijn en buiten bewustzijn. De kinderen waken om de beurt bij hun vader. Als Janus aan de beurt is kan hij de verleiding niet weerstaan: hij haalt de sleutel uit de jas van zijn vader en gaat naar het kantoor van zijn vader. Dit kantoor was het heiligdom van Koorman, niemand mocht er zomaar naar binnen. Janus had de opzet om in het kantoor te stelen. Hij wordt in zijn zoektocht erg teleurgesteld, hij vindt er niets dat waarde heeft. Victor betrapt Janus en er ontstaat een gevecht. Victor wordt door Janus zo hard geraakt dat hij achterover valt, met zijn hoofd op de punt van een ijzeren kast. Janus laat Victor liggen, gaat het kantoor uit en draait de deur weer op slot. De volgende morgen blijkt dat Meneer Koorman die nacht is overleden.

Victor blijkt spoorloos en ook Janus is na een poosje nog aanwezig te zijn geweest, spoorloos verdwenen. Na verloop van tijd vindt men Victor in het kantoor. Hij ligt in een grote plas bloed, maar hij leeft nog. Hij vertelt aan niemand wat er in het kantoor is gebeurd. Machteld verzorgt haar broer. Hij vraagt haar hem te vertrouwen wat hij ook gaat doen.

Nicht Rose is met haar kinderen verdwenen. Victor wil ook dat de pleegkinderen een betrekking zoeken om in hun eigen onderhoud te voorzien. Hij zal ze hierbij wel helpen en ze blijven thuis welkom. Machteld en hij blijven in het ouderlijk huis dat ze weer in de oude staat terug brengen, zonder al de luxe die Nicht Rose in het huis gebracht heeft.

Victor verbreekt zijn contact met Constance. Machteld houdt nog wel contact met Virtus, maar dit wordt steeds minder. Want zij denkt niet aan trouwen, maar enkel aan het bijstaan van Victor die haar op een of andere manier nodig heeft. Het is duidelijk voor Machteld dat Victor een geheim met zich meedraagt, ze komt er alleen niet achter wat het is en Victor wil het haar niet vertellen.

Victor werkt ontzettend hard in de fabriek van zijn vader waar hij de nieuwe directeur van is geworden. Hij gunt zichzelf haast geen ogenblik rust. Machteld houdt het huishouden draaiende en doet alles wat Victor haar vraagt, ze heeft immers beloofd hem te vertrouwen. Toch krijgt Machteld het na verloop van tijd moeilijk met zichzelf, Victor vindt voldoening in

zijn werk, maar waar is haar voldoening? Ze ziet Victor ook niet meer lijden. Ze besluit naar Constance en Virtus te gaan en met ze te praten. Ze vraagt Virtus begrip voor de situatie waar ze twaalf jaar geleden in terecht is gekomen en vraagt of ze nog zijn vrouw mag worden. Virtus is blij en stemt toe.

Voor dat Machteld op reis was gegaan was er bericht gekomen dat de twee pleegkinderen, Robert en Dolores, naar huis zouden komen. Robert woont in Java, is getrouwd en heeft kinderen en Dolores woont met haar gezin in Zuid-Afrika. Ook Janus komt weer naar huis, hij blijkt in Engeland te wonen bij een oude zakenrelatie van zijn vader en is getrouwd met de dochter van Nicht Rose. Robert en Dolores komen met hun gezinnen, Janus komt alleen. Victor is blij dat alle kinderen weer thuis komen, hij lijkt veel vrolijker en veel meer ontspannen. De verzorging en bijstand van zijn zus lijkt hij niet meer zo nodig te hebben.

Machteld moet van Victor het huis weer een luxe uitstraling geven voor het welkom van de broers en zus. Victor vraagt Robert en Dolores of ze tegelijkertijd willen komen. Janus is al thuis en gedraagt zich niet netjes. Hij verspreidt het gerucht dat in de spaarbank van de fabriek geen geld is. De werknemers gaan morren en er dreigt een opstand. Victor weet dit te sussen. Op de Algemene Vergadering van de fabriek zegt hij dat een ieder zijn geld kan komen ophalen, dat hij niet langer de bankkas wil beheren.

Op een avond dat alle broers en zussen bij elkaar zijn vertelt Victor zijn geheim. Het geheim blijkt ook bij Janus bekend. In de nacht dat hun vader stierf was eerst Janus en daarna ook Victor er achter gekomen dat hun vader de spaarkas van de bank leeg had gemaakt. Al het geld had hij opgemaakt voor eigen gebruik. Hun vader was een dief. In het kantoor was niets te vinden, niets van zijn eigen en niets van het hem toevertrouwde geld. Alles was opgemaakt aan slechte zaken. Victor heeft heel hard gewerkt en zich alle luxe ontzegd om alle tekorten weer aan te vullen en dat is hem gelukt. Zo heeft hij de schande van de familie gered.

De volgende dag reist Victor naar Constance. Hij vertelt haar zijn hele verhaal en vraagt haar ten huwelijk. Constance stemt toe en op dezelfde dag als Virtus en Machteld treden zij in het huwelijk. Machteld en Virtus blijven kinderloos. Victor en Constance krijgen samen een zoon en voeden de oudste zoon van Dolores en de oudste zoon van Robert in Nederland op.